Sproglige kløfter

Informationssamfundet og den sproglige forståelse

Modersmål-Selskabets Årbog 1985

C. A. REITZELS FORLAG A/S

Udgivet med støtte af Undervisningsministeriet
Copyright © Forfatterne, Modersmål-Selskabet og
C. A. Reitzels Forlag A/S

Bogen er sat med Times hos Typotek, Kolding
og trykt hos Jørn Thomsen Offset ApS, Kolding

Årbogsudvalget
Grethe Rostbøll (formand)
Gerda Th. Leffers
Arne Hermann
Lars Pedersen

Omslag og typografi
Erik Ellegaard Frederiksen IDD

ISBN 87-7421-474-8

Indholdsfortegnelse

Forord 7
af Grethe Rostbøll

Den skyr ej kløft, som over den springe ... 13
af Knud Overø
En politisk vej til forståelse 24
af Povl Brøndsted
Avisen mellem Skylla og Karybdis 31
af Bent A. Koch
Det journalistiske dilemma 37
af Solveig Rødsgaard
Det fælles underforståede 44
af Knud Sørensen
Dænmark får fålket 51
af Erik Ellegaard Frederiksen
Ikke af brød alene, også af ord 55
af Johannes Værge
Formsprog og verbalsprog 65
af Else Marie Bukdahl
Ministeriet og borgeren 72
af Ida Dybdal
Juridisk fagsprog 79
af Gudrun Laub
Psykologen og det sproglige udtryks begrænsning 84
af Esther Grundén
Sprog og datamaskiner 93
af Bente Maegaard
Introduktion til »En begravelse« 101
af Mogens Jansen
En begravelse 103
af Mark Twain

Modersmål-Prisen 1985 112
Beretning om Modersmål-Selskabet 116
Praktiske oplysninger om Modersmål-Selskabet 118

Forord

Modersmål-Selskabet griber med sin Årbog 1985 direkte ind i problemstillingen vedrørende sprogbarrierer i informationssamfundet. Efter to litterære årbøger, *Det levende Ord* i Grundtvig-året 1983 og *Den levende Holberg* i 1984 vender vi tilbage til en mere aktuel karakteristik af sprogets situation i lighed med årbogen i 1981 *Sproget i Industrisamfundet.*

Stikordet til forfatterne har været *Sproglige Kløfter,* kulturelt, socialt, fagligt og teknologisk. Det bredt sammensatte forfatterkollegium har fra hver sin synsvinkel beskrevet både generelle sprogkløfter, iagttagelige overalt i vort samfund, og indkredset mere specielle kløfter, der opleves af mennesker i særlige grupper eller livssammenhænge.

Knud Overø har med sin aktive indsats i diskussionen om informationssamfundet været med til at give ideer til denne bog. Knud Overø beskriver i sin artikel de almene sprogkløfter mellem de øvede og de uøvede, og mellem de indviede og de uindviede. De uøvede bliver stadig flere, hævder Overø, og han sætter sin lid til undervisning som den mulige brobygger. De indviede er de, der kender »klansproget«, det sprog man taler, når men er noget. Den usikre sprogbruger benytter klansproget i situationer, hvor det slet ikke hører hjemme for at stive selvtilliden af. Klansproget erstatter tidligere tiders klassesprog.

Videre skriver både pressefolk og politikere om, hvor svært det er at udtrykke sig både alment, letfatteligt og sagligt kvalificeret. I den populære dagspresse og i visse politikerkredse har vi de senere år oplevet sprogligt pop og en forflygtigelse af alvoren bag den politiske beslutningsproces. Bent A. Koch overvejer, hvor langt man skal følge læserens krav om det letforståelige, og han konkluderer, at »opgaven er at finde balancen mellem det, læseren vil have og skal have«. Solveig Rødsgaard følger denne tankegang op med specielt henblik på den politiske reportage. Hen-

des opfattelse af journalistens ansvar for folkesytret og folkestyrets vilkår ligger i fin forlængelse af Modersmål-Selskabets opfattelse af sammenhængen mellem sprogbrugen, respekten for andres meninger og grundideen med det repræsentative demokrati.

Povl Brøndsted, den aktive politiker, er for så vidt enig med Bent A. Koch og Solveig Rødsgaard, men ofte kommer politikeren i en forsvarsposition over for de ideelle krav. Politikeren er en del af det besluttende system og ikke refererende eller kritiserende som journalisten. Hans dilemma er sikkert større end dagbladsjournalistens.

Fra hver sin »danske provins« skriver Knud Sørensen og Erik Ellegaard Frederiksen om sproget som kommunikation mellem mennesker. I Knud Sørensens skildring af det oprindelige, tætte hverdagsliv er det usagte det formidlende. Mellem ordene, i holdning, i tøven og i en bekendthed er værdier, der ikke kan udsiges i ord. Vi går fejl af hinanden, hvis vi ikke registrerer »det uudsigelige«.

Ellegaard Frederiksens problemstilling er en anden. Han tænker i københavnerbaner, og det er tydeligt også i en nutidig sprogdebat, at geografiske kløfter og ideologiske synspunkter har domineret over en egentlig saglig drøftelse af sprogforskelle.

Der er ingen tvivl om, at vide kredse i befolkningen i særlig grad har været irriteret over udbredelsen af en bestemt lavkøbenhavnsk toneart, der på grund af massekommunikationen gennem radio og TV har fremstået, som om æterdansk var normen for godt dansk. Ellegaard Frederiksen argumenterer for, at tiden nu er inde til mere aktivt at arbejde med udtalen, altså med sprogets æstetik.

Det fremgår tydeligt gennem vore forfatteres argumentation, at det er vigtigt at skelne mellem talesprog og skriftsprog. Et sg'u på tryk er noget ganske andet end et forfløjent mundtligt sg'u. Ikke alt kan skrives, som kan siges.

Ej heller kan alt, hvad der kan sanses eller opleves, udsiges i ord. For at vise at også sproget kan være utilstrækkeligt, har vi

medtaget Else Marie Bukdahls betragtninger om formsproget, billedkunstens sprog over for verbalsproget. Else Marie Bukdahl forklarer os, ligesom Knud Sørensen, at erkendelsen går videre end den sproglige formåen. Sproget har grænser, ligesom erkendelsen har grænser. Det øger oplevelsen af intensitet at skærpe opmærksomheden for billedet, for udtrykket og for det følelsesmæssige engagement, der formidles både med og uden ord.

Johannes Værge anskueliggør i sin artikel nødvendigheden af denne overskriden fra den stærke, ofte uforståelige oplevelse til et sprog, der er muligt for andre at opfange. Uden ord oplever den enkelte tomhed, forvirring og modløshed. »Giv sorgen ord. Har smerten ingen røst, dens hvisken sprænger det betrængte bryst«, citerer Værge fra Macbeth.

Som en mere speciel del af karakteristikken af sproglige kløfter har vi bedt en række fagfolk beskrive sprogbarrierer, som de oplever dem i deres daglige arbejde. Vi er gået ind bag murene for at spørge de folk, der bruger ekspert/specialistsproget om deres holdninger til det sprog, der så ofte kritiseres af menigmand eller af borgeren i forhold til systemet.

Ida Dybdal, ansat i Undervisningsministeriets lovkontor, fortæller om udviklingen fra de formelle skrivelser til de mere ligefremme »breve«, som centraladministrationen benytter i korrespondancen mellem borger og bureaukrati. Hendes gode råd oversat fra engelsk til medarbejderne burde sættes op på ethvert offentligt kontor: Så enkelt, mundret og klart som muligt, undgå tunge ord, fagudtryk, smarte ord, fraser og klicheer!

Om det juridiske fagsprog, det egentlige kancellisprog, skriver Gudrun Laub klart og koncist. På en overbevisende måde argumenterer hun for klarheden i det sproglige udtryk som aldeles afgørende for forvaltningen af den lov og ret, samfundet bygger på. Vigtigt er det at uddanne jurister til fine sprogbrugere. Det er såre væsentligt, at dommer og forsvarer oversætter det juridiske lovsprog, så den tiltalte kan begribe, om han skal ind bag tremmerne, eller der er tale om en betinget dom. I bedømmelsen af fagsproget er det centralt at hæfte sig ved dets præcision. Gudrun Laub

anskueliggør her nuancerne, der ikke må forflygtiges i en bred forståelighed, der lader dommeren eller borgeren i stikken, når tvistigheder skal afgøres.

En yderligere dimension i vurderingen af specialisters brug af fagsprog føjer Esther Grundén til i sin eksemplificerede beskrivelse af psykologens/sagsbehandlerens sprogbrug over for klienten eller rettere det medmenneske, der sidder over for den professionelle behandler. Her er sproglige sammenstød ofte uomgængelige, fordi klienten oplever sig selv i et specielt underlegenhedsforhold til den, der udspørger. Situationen er anspændt. Den udspurgte er ængstelig og efterfølgende aggressiv. Det kræver et særlig psykologisk talent at spørge *med* klienten og alligevel få dybde og indsigt i de sjælelige strukturer, der ligger bag. Psykologens/sagsbehandlerens arbejde skal senere bruges af andre, og der skal tages beslutninger på baggrund af de rapporter, der udfærdiges. Sproget henvender sig både til klienten og til de besluttende myndigheder. Esther Grundéns omhyggelige beskrivelse af den svære proces, det er at nå ind til et andet menneske, viser, hvor vigtigt sproget er. Hendes konklusion kan udmærket stå som samlende for hensigten med denne årbog: »Det er nødvendigt, at vi formulerer vort modersmål på samme tid klart og nænsomt, det har sin »milde klang«, der kan bygge bro mellem mennesker.«

I karakteristikken af sproglige kløfter nævner flere forfattere teknikerkløften som en af de barrierer, der tydeligst viser, at en ny, svær sprogverden trænger sig ind på vort hverdagsdansk. En række engelske og amerikanske begreber, en serie koder til en medie- og elektronikverden er komplet uforståelige, selv for en omhyggelig læser af fag- og dagblade. Disse sproglige koder er med til at skabe en unødvendig afstand til den nye teknologi. Vi har bedt Bente Maegaard, der både er kyndig i matematik og sprog, om at fjerne nogle af disse uforståelige koder. Hun forklarer, hvad datamaten kan, og især hvad den ikke kan. Hun redegør for, hvor betydningsfuldt det er at fastholde et »naturligt« sprog i brugen af maskinerne. I sig selv er begrebet »det naturlige

sprog« affødt af denne diskussion om maskiner og mennesker. Det naturlige sprog er vores sprog, for en dansker det danske sprog, for en englænder det engelske sprog. I denne artikel ligger sprængstof til kommende debatter om teknologisprog og samfund.

Som afslutning på årbogen bringer vi Mark Twains klassiske udlevering af samtalen mellem præst og pårørende. Denne »Begravelse i Nevada« viser på bedste vis sammenstødet mellem sproget hos et meget almindeligt menneske og den autoritet, der omtaler sig selv i tredie person. Enhver kan efter denne lune historie skrive sin egen dialog om sprogsammenstødene på arbejdspladsen, på hospitalet, i retssalen eller hos skattevæsenet.

Grethe F. Rostbøll

TAK TIL

Erik Ellegaard Frederiksen for den grafiske tilrettelæggelse, til Michael Blædel for det praktiske, til forfatterne for deres gode artikler og til Bo Bojesen for brugen af hans tegning.

Den skyr ej kløft, som over den springe ...

Knud Overø

Mit meget begavede barnebarn går nu i 2. klasse og begynder til sin store glæde at møde livets alvor.

Med begejstringens glød i øjnene forelagde hun mig forleden arbejdsprogrammet for det kommende år. Og enhver kunne umiddelbart se, hvad det drejede sig om:

SGMA

stod der øverst og med langstilkede bogstaver på det hvide ark.

Poul Henningsen må have frydet sig i sit elysium. Her var endelig én, der havde fattet den totalt destruerende grundidé i al skriftlig kommunikation, hvis talesprog og skriftsprog lægges så tæt op ad hinanden som muligt.

Nu er der ingen grund til at nære bekymring for barnebarnets fremtidige staveevne. Det hele er et spørgsmål om øvelse og gentagelse. Efter en vis tid hamres det rigtige ordbillede fast i hukommelsen, og med stigende læsefærdighed vil det falde hende ganske naturligt at skrive skema, skematisk, skematisere etc.

Men vi står her ved en af den sproglige kontakts mange kløfter: Kløften mellem den øvede og den uøvede.

Kløften for de uøvede

Og vi får flere og flere uøvede.

Det er der flere grunde til. Sprængningen af tidligere tiders familiemønster, den øgede anvendelse af telefonen og fjernsynet, der jo også betyder fjernhed og envejskontakt, har reduceret behovet for skriftlig formulering. Men også skoleundervisningens prioritering af samtidsorientering og »klassens time« til skade for de fag, der kun kan læres ved kedelig repetition og indterpning, har medvirket til, at vi efterhånden har så mange uøvede ved sprogkløftens yderste rand.

Og her er der tale om en selvforstærkende proces. Er man blot et par gange blevet til grin på grund af et par skriftlige bommerter, griber man telefonen næste gang, der er noget at fortælle.

Men det er trist, at det er gået sådan. For vi har – trods al elektronik – fortsat brug for at kunne ytre os nuanceret og personligt i skriftlig form.

Og det er i øvrigt forkert at tro, at det kun er dem, der er gået ud af 3. fri mellem, der har givet op i omgangen med pen og papir.

Fra min efterhånden mangeårige virksomhed som censor ved forskellige højere læreanstalter har jeg kunnet konstatere en fortsat ringere evne til at stave. Og man begynder at kunne se et mønster i fejlene.

Der er for det første det stumme h, som anbringes eller fjernes de særeste steder: *vor* skoven dog er smuk. *Hvor* skov er smuk etc. Dog er jeg endnu ikke stødt på *Hvor* Herre. Men det er måske fordi han optræder så sjældent i cand.merc.-opgaver.

Så er der det stumme d, som også volder svære kvaler: indvestering, uformeldt, sansynligvis, indteressandt, indstans etc.

Endelig er der godbidderne, hvor en logisk kortslutning fører til nye ord, der er delvis selvforklarende:

Går man op i en sag med sjæl og – navnlig – liv, er det naturligt, at man bliver *indvoldveret!* Hvis man ønsker at stå på god, dansk, sproglig grund, vil man foretrække *skipping* for shipping! Når man ved, hvor farligt og omskifteligt livet må leves, føles det logisk, at man klynger sig til et godt *heldbred.* Og med et intimt kendskab til naturens eliminationsprocesser, må man også klart foretrække *gørningstilsynet* fremfor det mere ildelugtende gødningstilsyn. Man holder sig til processen og ikke til dens resultat.

Altsammen udtryk for manglende øvelse og manglende læsning. Det er nemlig gennem læsningen, at ordbillederne bygges op på den indre nethinde. Og har man set ordet tilstrækkeligt mange gange, ved man også, hvordan det staves. Også selv om man ikke umiddelbart er inde i etymologien og ved noget om ordets oprindelse.

Vi kender vel alle den situation, at man er i tvivl om et ords sta-

vemåde. Men så snart man har skrevet det ned, kan man se, hvad der er rigtigt og forkert.

Derfor er det ikke så vigtigt, om et ord staves på den ene eller den anden måde. Men det er vigtigt, at det staves på *samme* måde fra gang til gang. Thi derved lettes tilegnelsen ved læsning.

Og man ved præcis, hvordan det staves, den dag man selv får brug for at skrive det.

Men desværre har vi været igennem en lang periode, hvor også skoleautoriteterne har fastholdt, »at det er helt ligegyldigt, om man skriver skoler eller skoller« (rektor Jytte Hilden dixit).

Denne holdning har nok betydet, at vi har tabt det meste af en generation i sprogkløften. Og det bliver ganske svært at få den hevet op.

Heldigvis er det ikke gået lige galt for alle. De virkeligt skrappe – eliten – har selv i denne periode klaret sig godt.

Og 4. division klarer sig også nogenlunde, for den gøres der så meget for. Hvis man nemlig synker ned i det intellektuelle bundkar, er antallet af rednings- og støtteaktioner, der står til rådighed, både flere og bedre end tidligere.

Men mellemstykket – de brede mellemlag – bliver svigtet og forsømt, når det gælder forståelsen af og evnen til at udtrykke sig på skriftligt dansk.

Der synes i de senere år at kunne spores en noget øget interesse blandt pædagoger for at gøre noget mere for elevernes kundskaber i grammatik, retskrivning og meningsfyldt sætningsopbygning. Simpelt hen fordi eleverne forlanger det. En sådan udvikling vil blive hilst med glæde i erhvervslivet.

I så fald vil en seddel som denne, fra en 35-årig, kvik, mandlig rengøringsassistent, kunne arkiveres som tidstypisk *alene* for 60'erne og 70'erne:

Tirsdag morgen

Til

Ders sedel angående rengøring

Hos Hr Er mod-taget og forstået

15

venlig hilsen

Jeg ved ikke, om han er én af Jytte Hildens *uskollede* elever. Men jeg ved, at han ikke har det nemt.

Klanens kløfter

Men det er ikke bare stavefejlene, der skiller. Også det sociale eller organisatoriske tilhørsforhold medvirker til udvikling af sproglige kløfter, der kan være svære at komme over.

Det ser man tydeligst, hvis to, socialt adskilte, kulturer tvangsmæssigt bringes sammen og skal lære sig at fungere som en enhed. Og man ser det selv her i Danmark, hvor forskellene imellem de sociale grupper er langt mindre, end de f.eks. er i England.

Selv oplevede jeg på nærmeste hold og på flere arbejdspladser denne tilpasningsproces i forbindelse med introduktionen af medarbejdervalgte bestyrelsesmedlemmer for nu godt 11 år siden.

Ved denne lejlighed gik det op for mig, i hvor høj grad der har udviklet sig normer, holdninger og spilleregler omkring ledelsesarbejdet i vore store aktieselskabers bestyrelse.

Det er et spil - og et ganske kompliceret spil - med en række lovfæstede krav til spillets indhold, men med endnu flere uskrevne regler for spillets gennemførelse.

Men hele dette komplicerede regelsæt kendte de nye medarbejdervalgte bestyrelsesmedlemmer af gode grunde ikke.

De var gennemgående dygtige og trænede forhandlere. Det drejede sig om tillidsmænd, samarbejdsudvalgsmedlemmer, personaleforeningsfolk etc., med sans for både resultater og modspil.

Men kløften til den etablerede klan var der alligevel. Det mærkedes f.eks. ved, at de »nye« var vant til fra deres daglige arbejde at kalde en spade for en spade.

Men denne form for sprogbrug skal man ikke uden videre vente i bestyrelseslokalet. Her tilspidses, omskrives, nedskrives udtrykket, så det passer lige præcis til den konkrete situation. Og således, at der på én gang tages hensyn til både fortilfælde (»hvad sagde han til mig sidst«) og præcedens (»du skal jo ikke ødelægge noget for de kommende forhandlinger«) etc.

Denne omgangstone havde de etablerede, generalforsamlingsvalgte bestyrelsesmedlemmer efterhånden lært sig at leve med og bruge, men nu oplevede man, at den blev både mistolket og misforstået.

I den første tid hændte det mig ofte, at et medarbejdervalgt bestyrelsesmedlem kom hen til mig efter et bestyrelsesmøde og udtrykte sin glæde over, at det hele var gået så fredeligt og harmonisk. Og det på et tidspunkt, hvor jeg selv havde forladt lokalet med en ubehagelig fornemmelse af blodstænk på tøjet fra afhuggede hoveder.

Og grunden var naturligvis den enkle, at »de nye« ikke umiddelbart fik fat i betydningen af klansprogets signaler.

Når formanden besvarede et spørgsmål med: »Ja, jeg fik vist ikke udtykt mig helt klart før«, betød det for den indviede: »Hør nu, din klamphugger, du har jo ikke forstået et muk af, hvad jeg sagde. Nu gentager jeg det hele, langsomt og tydeligt, men så er det altså også slut.«

Eller når der blev sagt: »Jeg fik ikke helt fat i ...«, så betød det noget i retning af: »Deres fremstilling er så usammenhængende og selvmodsigende, at jeg simpelt hen må give op.«

Man skulle også være opmærksom på »den retrograde argumentation«, hvor man endte med den modsatte slutning af den, som den uopmærksomme mødedeltager måtte forvente efter drøftelsernes forløb:

»Var det ikke en god idé at udnævne Hansen til afdelingsdirektør? Han er utvivlsomt egnet.«

»Jo, absolut, han er udmærket, hvis vi kan finde en stilling til ham, der ikke har noget som helst at gøre med den, der skal besættes.«

Og man skulle være opmærksom på »det svale udtryks« reelle meningsindhold. Hvis det blev sagt om Hansen, at han var en kedelig ka'l, så var alle og enhver klar over, at Hansen simpelt hen var noget af det værste, en kvindefødt kunne komme ud for.

Selv havde jeg i en årrække en højt beundret bestyrelseskollega, der praktiserede denne underdrivelsens kunst som en del af

sin natur og som et udtryk for sin afgrundsdybe foragt for det ekstreme, fordømmende og nedvurderende.

Da han engang ved et bestyrelsesmøde udtalte om en navngiven person: »Ja, han er altså ikke min kop the«, var den indviede straks klar over, at bortset fra blodskam og kannibalisme kunne man i hans vurdering ikke synke dybere!

Men den slags skal man jo vide. Og det tog lidt tid, før de medarbejdervalgte bestyrelsesmedlemmer landede sikkert på samme side af klanernes kløft som de generalforsamlingsvalgte.

Klansproget som smittekilde

I de senere år er der opstået en kedelig tendens til at bruge udtryk og vendinger fra særlige klaner til at fikse op på ganske almindelig, daglig tale. Herved bliver sproget let kunstigt og opstyltet, og det virker, som om man vil tilføre argumentationen ekstra vægt ved at læne sig op ad et videnskabeligt eller pseudovidenskabeligt udtryk.

De fleste af disse udtryk er hentet fra de videnskaber, der endnu er på samlerstadiet (sociologi, psykologi, psykiatri, afsætningsøkonomi, driftsledelse).

Man synes således ikke mere noget som helst. Man »oplever det på den måde«. Man lærer sig »at fungere i en strategisk struktureret hverdag, hvor man opmærksomt søger at undgå konfliktfiksering«. I det scenario, hvori man fungerer, »realiserer man på basis af såvel desk- som field-research en strukturrationalisering, der sikrer den solidariserede ledergruppe imod at blive samspilsramt«. Lirum larum, katten gør æg, som bl.a. Frederik IX sagde.

Jeg var for nogle år siden censor på Handelshøjskolen, og en ung studerende blev spurgt om, hvordan han i en konkret situation ville bære sig ad. Han afleverede følgende himmerigsmundfuld: »Ja, vi skal jo generere nogle bæredygtige alternativer til vor fremtidige parameteranvendelse.«

Censor: »Mener De hermed, at vi skal se at få nogle gode ideer?«

Eksaminanden (overbærende): »Det har jeg jo lige sagt.«

Faren her er ikke, at man har et fagsprog. Faren er, at man søger sproglig sikkerhed ved at anvende det i sammenhænge, hvor det slet ikke hører hjemme.

Teknikerkløften

Teknikerkløften er en af de kløfter, det bliver umuligt at få fyldt ud, fordi den stadig udvides. Og som det koster både besvær og snilde at komme over.

Verden omkring os bliver mere og mere indviklet. Der opstår, opfindes eller udvikles i rasende tempo nye stoffer, maskiner, teknikker, metoder. Og den samlede sum af alt dette påvirker ens tilværelse på en særdeles følelig måde. Man tvinges ustandselig til nye valg, ikke mindst på de tekniske områder. Og beslutningsgrundlaget bliver svagere og svagere. Derfor føler man sig mere og mere fortabt. Især når man støder på beskrivelser, som man i følge udformningen *skulle* kunne forstå, og som alligevel ikke siger én noget som helst.

Lad mig blot her henvise til brochuretekster for radio, båndoptagere, højttalere, fjernsyn etc. Eller til annoncerne i dagbladene for Personal Computers (PC'er mellem venner). Disse PC'ere får man en tydelig fornemmelse af, at man ikke kan undvære, hvis man fremover vil leve en hvid mands normale liv.

Men om deres evne til at løse specielt *mine* problemer, er det endnu ikke lykkedes mig at få aflokket selv den mest entusiastiske sælger i PC-branchen noget, som jeg synes, at jeg kan bruge.

Det nærmeste, vi indtil nu er kommet de »problemkredse«, som antages at være mine, er en oplysning om, at PC'eren er fremragende til budgetsimulation. Men da jeg aldrig nogensinde har lagt budget og vil nægte at gøre det, så længe jeg kan forsvare mig, er det vanskeligt at få mig til at føle noget dybt PC-savn.

Men selv den enkle teknologi, der er nødvendig for at kunne betjene f.eks. en video recorder eller et alarmpanel (det, der i gamle dage hed en tyverialarm), kan det være vanskeligt for teknikerfolket at forklare forståeligt for os, der står på den anden side af teknologikløften.

Jeg læser eksempelvis i min video brochure:

»Hvis De lægger en sikret kassette i TV båndoptageren og forsøger at optage eller programmere til optagelse, vil kassetteholderen åbne sig og udløse kassetten.

De kan nu vælge de afsnit, der betjeningsmæssigt passer til Deres situation«.

Umiddelbart føler jeg mig godt tilpas ved at læse en sådan tekst. Jeg får en fornemmelse af, at der er nogen, der vil mig det vel. Det er især dette om, at man vil sikre mig noget, der passer specielt til min situation, der tiltaler mig. Men gået nærmere på klingen må jeg erkende, at jeg ikke forstår en pind af det hele.

Det er værre med alarmpanelet. Her får jeg lige ud at vide, at »De kan kun kontrollere de grupper, De selv kan betjene, d.v.s. grupperne 1, 3 og 4, idet gruppe 3 dog ikke kan kontrolleres, hvis anlægget er forsynet med tilkaldealarm.«

Tja, siger man, det var jo bare ærgerligt. Man føler sig lissom lidt umyndiggjort, ikk'?

Men det er ikke på det tekniske felt alene, at fagsproget skyder nye skud og fremmer væksten af sprogligt ukrudt. Også på de hastigt voksende serviceområder inden for bank, finans, forsikring, dukker nye, ofte amerikanske eller engelske, begreber op, som gør det vanskeligt at følge med.

Swap er således ikke noget lydmalende Anders And-ord, spread er ikke noget man kommer på maden, og tranche er ikke noget, man falder i på grund af en stavefejl. Det er altsammen ganske almindelige, dagligdags udtryk fra bankrådgiverens verden.

Og også ganske almindelige danske ord kan give anledning til forkerte associationer. (Det hedder det vist i øvrigt ikke mere. Det hedder »forkerte vibrationer«).

Da jeg første gang hørte om begrebet løbetidsavance, troede jeg slet ikke, at der var tale om et bankteknisk udtryk. Det forekom mig naturligt at henføre det til overskudsdannelsen i en hundekennel.

Og sideløbende med alt dette tekniske nye, dukker også helt

nye stillingsbetegnelser op, og forvirringen breder sig. For hvad er egentlig en ticketing-specialist, en simulationsberegner, en applikationsprogrammør, en CAD/CAM software mand (m/k), og hvad får de tiden til at gå med?

Selvom det giver et gys i én, når man kigger ned i teknikerkløften, tvinges man til at tage nogle enkle, men temmelig dybtgående beslutninger:

For ikke at sprænges er man sikkert nødt til at acceptere, at der nødvendigvis *må* være hvide pletter på det tekniske landkort, og at man må opgive at udforske disse landområder nærmere. Og man må indstille sig selv og andre på, at det er acceptabelt at være uvidende om ting og begreber, som andre anser for livsnødvendige. Samt at man ganske enkelt må fravælge nogle - sikkert nyttige - områder for ikke at blive mentalt kvalt af teknologisk stopfodring.

Andre kløfter

Men også andre farer lurer i vor daglige færden, hvor vi har brug for at kunne bevæge sig ubesværet i det sproglige landskab.

Mange føler fortsat en kløft mellem den enkelte borger og den offentlige administration, hvis sproglige adfærd forekommer vanskelig at følge. Især naturligvis, hvis man havner i kløerne på en af de embedsmænd, for hvem det let tilgængelige, det utilsløredе og det direkte betragtes som den offentlige udtryksforms svorne fjende.

Når elegancen ligger i det tvetydige og dobbeltbundede, føles den ligefremme tale lidt plump og vulgær.

Men det er blevet meget bedre på dette område i de senere år, og der er næsten overalt i det offentlige system en ærlig vilje til at mindske denne kløfts dybde.

Lidt anderledes ligger det med generationskløftens sprogbarrierer.

Her er det ikke ønsket om selvhævdelse eller distance fra menigmand, der er årsag til kløftens opståen. Den fremkommer som et naturligt resultat af to forskellige begrebs- og oplevelses-

verdener. Og to deraf følgende forskellige sprog, hvoraf det ene er dynamisk og sprogfornyende og det andet statisk og bevidst konserverende.

Jens Louis Petersen har en vidunderlig historie om sit barnebarn, der kommer hjem fra skole og på hans spørgsmål om, hvad de har bestilt i skolen svarer: »Vi har fyret en fed«. Og Jens Louis Petersen bliver både vred og forarget, fordi han tror, at det er lykkedes eleverne at få afskediget en lærer på grund af overvægt! Først senere bliver han klar over, at det drejer sig om, at man har røget hash.

Det skurrer også fælt i ørerne for den ældre generation, når man må lære sig at tillægge en række ord nye meninger, f.eks. fedt, ulækkert, gas, fix og dyt.

Derimod er det gode slangudtryk selvforklarende, og enhver, uanset om han eller hun er fra by eller fra land, er gammel eller ung eller hører til en af de mange klaner med eget sprog og ritualer, vil umiddelbart forstå, hvad det er »at gå på porcelænsarbejde«, »inhalere en bongobajer«, »have vævefejl i kysen« eller høre noget, »der er fed creme for øresneglen«.

Men det må erkendes, at der selv i dette lille land med den ensartede kultur og befolkning, det fælles sprog og fælles fodslag på så mange felter fortsat er ganske mange sproglige barrierer og kløfter.

Og hvis man ønsker at gøre noget ved dét, er der ingen anden vej at gå end undervisningens. Også selv om den betyder gentagelse, monotoni og indterpning. Der er desværre ikke nogen genveller kongevej til en god sprogbehandling.

Det er fortsat helt nødvendigt, at vi er i stand til at udtrykke os forståeligt og nuanceret i skrift og tale. Hvis man ikke kan præstere andet og mere end kliché-, mode- og fyldeord, svækkes en af de vigtigste betingelser for kontakt. Ikke alene kontakten mellem menneske og offentlighed, men også mellem mennesker indbyrdes.

Og vi løber risikoen for at ende i forfladigelsens kløft.

Og den er – paradoksalt nok – den dybeste af dem allesammen!

For i bunden af den lurer afmagten og interesseløsheden.

KNUD OVERØ

Cand.pharm og HD i afsætningsøkonomi. I en årrække direktør på medicinfabriken Ferrosan. Formand for bestyrelsen for A/S De Danske Sukkerfabrikker og Rambøll & Hannemann A/S. Medlem af Akademiet for de tekniske Videnskaber, Miljøankenævnet, Rådet for internationalt Udviklingssamarbejde. Medforfatter og medredaktør af bl.a. Systemeksport (1983), Danmark som Servicesamfund (1983), Udvikling af Servicevirksomhed (1985).

En politisk vej til forståelse

Povl Brøndsted

Det gør naturligvis indtryk på en politiker gang på gang at blive anmodet om at tale og skrive, så »almindelige mennesker« kan forstå det. Kravet og formen opfattes som en meget hård kritik, da skrift og tale, brugen af sproget, er en central faktor i det politiske arbejde. Sproget er værktøjet. Foredraget, talen, diskussionen, samtalen og skriftlige meddelelser i artikler, breve, kronikker osv. er vejene til meddelelse mellem demokratiets mennesker og de valgte politikere. Forståelse er i virkeligheden forudsætningen for folkestyrets eksistens. På den baggrund er anklagen og opfordringen hård og meget alvorlig.

Det er for billigt at sige »hus forbi, det er de andre«. Enhver demokratisk valgt har et ansvar, hvis deres sprogformulering generelt er uforståelig for de mennesker, der gør sig den ulejlighed at ville lytte til, hvad der bliver sagt, går til politiske møder eller læser det, der bliver skrevet om politiske sager.

Det gør selvfølgelig ked af det, det giver overvejelser, da ønske og hensigt er, at *alle* kan forstå det budskab, de synspunkter og holdninger, der gøres forsøg på at meddele. Hensigten er at få tilslutning og opbakning. Kritikken sætter - nok ubevidst - politikeren i en forsvarsposition, der af anklageren må tolkes, som om det er ham, der ikke har forstået en pind, hørt ordentligt efter, eller at han opfattes som politisk naiv og uvidende. Situationen er ikke problemløsende eller med til at skabe god vilje.

Forståelsesproblemet er en realitet. Politikeren må nødvendigvis erkende det, og det må analyseres.

Vendingen »almindeligt menneske« er en medvirkende årsag til, at anklagen virker sårende. Udtryksformen antyder, at politikerne føler sig hævet over de mennesker, de henvender sig til i ord og tale.

Ret beset ville det være det dummeste af alt, når opgaven er at samle stemmer og proselytter. I øvrigt virker det heller ikke helt

overbevisende og troværdigt, at angriberen opfatter sig selv som et »ganske almindeligt menneske«. Vi oplever alle at være i den situation, at der tales et specielt sprog, et fagsprog, som den uindviede ikke umiddelbart kan følge med i. Hvorfor kan sportsredaktionen, mit autoværksted, sundhedssektoren osv. ikke udtrykke sig på en sådan måde, at jeg – »det almindelige menneske« – kan få glæde af det og forstå og følge med? Det, de siger, er ofte sort tale for mig, for jeg mangler hverdagens medleven. Det må erkendes, at enhver tæt samarbejdende gruppe, ethvert fagområde, får et ordvalg og en sprogform, som ikke er umiddelbar tilgængelig for udenforstående.

Der er et Christiansborg-sprog. Det kan ikke være anderledes. I dagligdagens debat taler politikerne – ordførerne – til hinanden. Det er kun ved stordebatterne, at kameraerne rulles frem, og presselogen er tæt besat med journalister. Ingen bliver citeret eller refereret fra de 100 almindelige mødedage. Der tales for inderkredsen med forhåndsindsigt. Der kan forudsættes en viden, der kan henvises til, hvad der før er debatteret. Folketingets forretningsorden fastsætter en kort taletid. Ved førstebehandling af et lovforslag er taletiden fem minutter næsten uanset lovforslagets omfang og betydning. Det kræver koncis formulering og udeladelse af det overflødige.

Som medlem af Folketingets Præsidium er det en del af mit arbejde at sidde i formandsstolen. Hvis ikke debattens indhold fanger hele interessen, er der rig lejlighed til at vurdere medlemmernes sprog og formulering. Det er helt tydeligt, at politikersprog er ikke et entydigt begreb. Sproget er forskelligt i de enkelte grupper, ordvalg, stemmeføring og formulering. Debatten i folketingssalen er ikke præget af overdreven brug af fremmedord, men selvfølgelig anvendes der fagudtryk alt efter sagsområdet. Skatteområdet har én teknisk sprogbrug, retsområdet en anden osv., men det er en forudsætning for overhovedet at sætte sig ind i et lovforslags enkeltheder, at taleren mestrer sagsområdets specielle terminologi. Som helhed har Folketingets medlemmer et stort og varieret ordforråd og dermed et nuanceret sprog.

Der er enkelte grupper eller personer, der ønsker at distancere sig ved retorisk at forenkle sproget, bruge få ord og mange gentagelser – måske er det det, der menes med let forståelig tale? – men det afdækker ikke problemerne. Den begrænsede taletid og talerutinen medfører, at der tales hurtigt. Intet medlem, der har forberedt sin tale, bryder sig om at skulle springe noget over eller korte sine afsluttende bemærkninger af, fordi den røde lampe lyser, og formanden rejser sig for at give ordet til den næste.

Også på gruppemøder og i udvalgene er forudsætningen for lydhørhed en kort og klar formulering. Hverdagen på Christiansborg er ikke studiekredsarbejde eller diskussionsklub, selv om det er ord og tale, der er det væsentligste arbejdsredskab.

Men der er et Christiansborg-sprog påvirket af arbejdspladsens hverdag. Medbestemmelse og medindflydelse er afhængig af, om det enkelte medlem vil og kan gå ind i sprogmiljøet og bruge værktøjet på effektiv måde, tale arbejdspladsens sprog i den »lukkede verden«.

Der vil fra tid til anden opstå nogle formuleringer, der i en periode bliver brugt igen og igen. Vaneformuleringer, der er i harmoni med tiden og mentaliteten.

I VKR-regeringens tid var alting »helt klart« – »ganske klart«, og i Firkløver-regeringens æra skal alt eller er alt »på plads«. Politiske klichéer, der fænger og i en periode bliver en ren plage. Også tidens slang sniger sig ind i det politiske sprog, dog mere udpræget i nogle partigrupper end i andre.

Fra talerstolen bruges vendinger som »I det her samfund«, »Det har noget at gøre med ...« eller »Sagen handler om ...« Dermed sagt, at selv den politiske arbejdsplads ikke er så lukket en verden, at sprogtidslerne i tidens almene sprogbrug ikke i rigt mål krydrer den politiske tale.

I kritikken af politikertale ligger også tanken om, at den manglende forståelse skyldes udenomssnak, forsøg på at skjule noget, eller at det ikke er politikerens oprigtige opfattelse, der bliver udtrykt. Sprogkløften skaber mistillid til talens indhold. Selv den politiker, der i den seneste valgkamp forudsagde tilbageholden-

hed og mådehold mødes med bebrejdelsen: »I valgkampen lovede I så meget, men hvad har vi fået?« Det er rigtigt opfattet af kritikeren, at mangel på klare meninger, frygt for at tale mod vælgeropfattelse, urigtige oplysninger og mangel på indsigt og viden altid vil påvirke formulering og sprogbrug. Redelighed er en forudsætning for forståelse, og derfor må politikeren også have denne mistanke med i sin analyse af sit sprog.

Der kan, f.eks. i en valgkamp, opstå situationer, hvor politikeren bevidst taler udenom. Vi kender alle de spidsfindige spørgsmål, der kan blive rejst i en generel debat. For at undgå en afsporing kan det være nødvendigt »at gå udenom«. Der kan være tale om forskellig situationsopfattelse og hensyn til andre mødedeltagere.

Dansk folkestyre er i vore årtier et krav om samarbejde. De givne muligheder er bestemmende for de politiske beslutninger og handlinger. Det kan være svært at forstå og svært at forklare, men det skal ikke lastes sprog eller opfattelsesevne. Det er vigtigt at skelne mellem en forståelseskløft forårsaget af sprog og formidling og en manglende enighed om politiske handlinger i situationen eller forskellig opfattelse af tingene. Der er forskellige vurderinger, og det kan der ikke tales til enighed om. Under de langvarige skatteforhandlinger i vinteren 1985 mellem seks partier måtte orientering og besvarelser blive undvigende – og dermed utilfredsstillende for den interesserede. Det skulle der politisk tæft til at forstå.

Det radikale Venstre er nok lidt uretfærdigt blevet beskyldt for at være partiet, der talte udenom. Beskyldningen for at være et »både-og-parti«, »på-den-ene-side-og-på-den-anden-talende« og »måske-sigere« er ikke alene et holdningsspørgsmål, men skyldes også, at partiet i mange år har siddet i en nøgleposition med en intern viden og samtidig et ønske om at få mest muligt af sin egen politik ud af de politiske forhandlinger. Så er det svært at leve op til kravet om talens klarhed med en klar melding: stemmer for eller stemmer imod.

Politikeren ved, at det samarbejdende folkestyre også skal

praktiseres efter et valg eller efter den sidst holdte tale eller skrevne artikel. *Alle* forstod Knud Østergaards tale i august 1985. Forenklet billedtale. Dermed ikke sagt, at talen var god eller klog. Hverken indadtil eller udadtil.

Lad mig så bruge en rigtig Christiansborg-vending: Men når alt dette er sagt ...! og fortsætte: Ingen tvivl om, at ...

Det er en væsentlig del af en politikers arbejde at delagtiggøre menneskene i samfundets politiske spørgsmål. Det er hans pligt at gøre det i en form og på et sprog, der giver viden om og forståelse af folkestyrets situation. En anklage om uforståelighed kan ikke bortforklares eller undskyldes. Det oplyste samfund er politikerens ansvar – indirekte og direkte.

Det indirekte ansvar består i at sikre, at børneskolen, alle uddannelser og folkeoplysningen indfører i de elementære politiske forhold. Herunder opbygning og terminologi. Undervisning og uddannelse skal give viden om, hvad inflation, veto og etisk holdning til videnskaben er for noget. Viden om folkestyrets opbygning, Folketingets Præsidium, EF-Kommissionen og FN's sikkerhedsråd. Det skal være elementært undervisningsstof, og der skal i lovgivningen sikres plads til det på alle trin. Faget samtidsorientering skal give kendskab til det sprog og de ord, der vedrører samfundsdebatten. Faget skal forberede deltagelse i og forståelse af den politiske verden. Rammerne i såvel skolernes undervisning som i folkeoplysningen skal være så frie, at den politiske undervisning og orientering kan udfoldes engageret uden mistanke om indoktrinering eller misbrug af den pædagogiske frihed. Kun åben information kan give grundlag for selvstændig tankevirksomhed og opfattelse af de ord og det sprog, der skal føre tankerne ind i debatten. Den elementære indførelse i kendskabet til det demokratiske samfund skal være så rummelig, at den giver respekt for variable opfattelser og trufne politiske beslutninger.

En politik, der modarbejder fri opdragelse til demokrati ved indførelse af begrænsninger og kontrol undergraver sine egne muligheder for at blive forstået og dermed for at få indflydelse.

1970'ernes indoktrineringsdebat blev en mundkurv på den frie,

folkelige debat om samfundets forhold. Det politiske sprog blev kvalt i frygt for ensidighed. Det subjektive giver det bedste grundlag for modsigelse og tvinger til meningsdannelse og formulering.

Er der politisk givet vide rammer for en politisk opdragelse i skole og uddannelse, vil politikeren blive forstået og møde forståelse på et langt højere niveau, end hvis forudsætningerne ikke er til stede.

Rammerne skal også være rummelige i lovgivningen for nyhedsformidlingen – også når det gælder lokalradio og lokal-TV. Uden standpunkter, ingen reaktioner og ingen sproglige formuleringer, og så forstummer debatten og samtalen.

Alle analyser og vanskeligheder til trods har et folkestyres valgte pligt til at orientere og oplyse mennesker om de politiske forhold med ord, der opfattes som hæderlig tale.

Det er et pædagogisk arbejde, der følger med jobbet. Det er et spørgsmål om at vælge form og metode. »Erhvervssygdommene«: fagudtryk, hurtig tale, forventet forudviden skal kendes og erkendes.

Ved bevidst at vælge form er der også nogle fristelser:

1. at tale populært og bruge in-sprog
2. at forfalde til demagogi
3. at forenkle problemerne.

Den bevidste metodik kan meget let opfattes nedsættende, ja, den kan faktisk være det. Derfor hellere saglighed end pop.

Det er vigtigt at overveje de ydre rammer for det politiske arrangement. Skal vi fastholde den politiske talerstol? Er det en god idé at indbyde til politisk panel med ti eller flere personer og minutstyring? Har udsendelser på skærmen nogen interesse, hvis det er et præstationsspørgsmål mellem interviewer og politiker? Kommer den folkelige, politiske forståelse til orde under de forhold?

Det er ikke vilkår, der fremmer forståelse. Ord kræver tid. Ord

forudsætter ord. Forståelse er spørgsmål og svar. Tale er én ting, samtale noget ganske andet. Information og orientering er kold, fortælling og beretning er varm. I fortællingen skaber engagementet ordene. I samtalen leder to eller flere hinanden frem til forståelse. Spørgsmål og samtale har fra demokratiets oprindelse været den egentlige arbejdsform mellem folk og politikere. Den skal stadig være folkestyrets egenart.

Den politiske tale og det politiske sprog har været præget af totalitærstaternes og af de færdige samfundssystemers salgs- og agitationssprog.

Den danske forståelseskløft er forårsaget af, at vi har været på vej til at glemme folkestyrets egenart til fordel for politiske systemer, der skal sælges og forsvares. Vil vi fra politisk hold sælge et system til det danske folk på bekostning af folkestyre, så kan sproget ikke skabe forståelse og tillid.

POVL BRØNDSTED
F. 1924. Sekretariatschef. Lærereksamen 1948, højskolelærer ved Rødding 1948-51 og ved Viborg Gymnastikhøjskole til 1959. Medlem af Folketinget fra 1973-77 og igen fra 1979, valgt af partiet Venstre. Medforfatter til »Det Nære Samfund« og »En Åben Uddannelse«.

Avisen mellem Skylla og Karybdis

Bent A. Koch

Det er selvklart, at avisen må sættes under lup, når et modersmålselskab vil belyse de sproglige kløfter i samfundet og prøve at finde ud af, hvad der sker, når sprogene støder sammen, kulturelt, socialt, fagligt og teknologisk.

Ved siden af TV og radio er den trykte presse den store formidler i samfundet - med sproget som redskab. Derfor er det også forbløffende, så lille interessen for avisen har været i denne sammenhæng. Hver dag trykkes og distribueres ca. 2 millioner aviser. Det er således ikke uden grund, at avisen kaldes et massemedie.

Når det siges, at avisen er en formidler, og at sproget er redskabet, vil det være rigtigt først at se på, hvad det er, avisen skal formidle.

Hermed er vi straks inde i den spænding, som enhver dagbladsredaktør fornemmer, fordi avisen både har et idealt og kommercielt sigte. Den norske forlagsmand, Henrik Groth, udtrykte det på den måde, at avisen var en blanding af en børs og en katedral. For en dansker, der som bekendt har lidt sværere ved at tage de dybe åndedrag, er det måske mere naturligt at sige, at avisen er en blanding af et supermarked og en folkehøjskole.

Det er den, fordi den er en del af erhvervslivet, underlagt samme vilkår som enhver anden virksomhed. Varen skal sælges. Det er nødvendigt at se på konkurrenten. Der skal være en profit. Og selv om få danske aviser efterhånden er privatejede, må der være et rimeligt overskud efter skat og afskrivninger. Ellers er det ikke muligt at investere i ny teknik og produktudvikling - hvilket ofte vil føre til større redaktionelle udgifter. *Men samtidig er avisen andet og mere end en pølsefabrik!*

I ethvert folkestyre har en fri dagspresse en særlig funktion, og udøves den ikke, visner demokratiet. I højetidelige stunder taler vi om, at pressen er den fjerde statsmagt - altså en grundsten i de-

mokratiet ved siden af den lovgivende, udøvende og dømmende magt. Dens opgave er at kritisere og kontrollere. Den skal være demokratiets torv, hvor en fri debat kan finde sted. Den skal formidle meddelelser fra lovgiverne og administrationen til borgerne, og den skal befordre strømninger i folket til deres valgte.

Endelig skal avisen være en gren på folkeoplysningens store træ. Det er ikke tilfældigt, at langt de fleste danske aviser er grundlagt i grundlovens kølvand - ganske som højskolerne.

Kunsten er derfor at lave en avis, som så mange ønsker at læse, at der bliver tale om en sund forretning, men uden at glemme de etiske fordringer, der påhviler avisen, og som er årsagen til, at lovgiverne giver den udstrakt frihed.

Det lykkes, når læsernes behov mødes med redaktionens evne, og idealets forpligtelse ikke glemmes.

Det lyder let, men er svært. Mindst vanskeligt er det for supplementsaviserne. Weekendavisen, Kristeligt Dagblad, Land og Folk, Information, Børsen og til dels Jyllands-Posten holdes og læses sjældent som eneste avis. De har alle deres målgrupper, som får deres øvrige avisbehov dækket ved at holde endnu et dagblad. Både i udvælgelse af stoffet og i præsentationen - ordvalg og opsætning - sigter de mod en som hovedregel homogen læserkreds.

Det gælder også de helt små aviser - og de helt store. Skagens Avis, Fjerritslev Avis eller Kjerteminde Avis holdes for deres lokale dæknings skyld. Og Ekstra Bladet og BT - landets to største dagblade - forudsætter tilsvarende, at deres læsere orienteres gennem andre dagblade. De er udvalgsaviser, sådan at forstå, at der er store stofområder, der prioriteres meget højt, medens andre kun prioriteres lavt. Redaktionen går ud fra, at læserne orienteres om dem på anden måde.

For den store mellemgruppe af dagblade, der holdes som eneavis, er opgaven vanskelig. Vi kunne kalde dem omnibusaviser. De er for alle og skal være så rummelige som nogen folkekirke, et supermarked. Men altså også en højskole!

Det gør *emnevalget* og *ordvalget* svært at håndtere. Alene

pladsproblemet er betydeligt. Alle disse små og store lokal- og regionsaviser har geografiske områder, de skal dække, og som kræver plads. Men da de som hovedregel er modtagernes eneste avis, skal de orientere bredt. De skal fortælle om kulturliv, dansk politik, udenrigspolitik, erhvervsliv og sport. Og de skal underholde i større eller mindre grad. Ja, netop *i større eller mindre grad* - ikke blot underholde, men orientere om alle de nævnte områder. Det skal ske på en relativ beskeden plads, fordi læsernes primære behov næsten altid er den lokale dækning. Derfor bliver udvælgelsen, selekteringen, balancen mellem stofområderne en kunst. Tilfreds vil hele læserkredsen i al dens mangfoldighed aldrig blive.

Først stjal radioen nyheden, så stjal TV billedet, som pressehistorikeren, Svend Thorsen, sagde. Heri havde han ret. En lokalradio kan kort tid efter en stor begivenhed sende nyheden og dens omstændigheder ud i æteren . Og hvor avisen kan bruge 3-4 billeder fra en fodboldkamp, kan fjernsynet bringe hele kampen i levende billeder. Deraf sluttede mange, at avisens overlevelse skulle sikres ved, at lokalstoffet, den forklarende baggrundsartikel, debatstof og solonyheder blev dominerende. På disse felter havde avisen sin force.

Det er heller ikke forkert. Men forbavsende nok vil vi gerne læse om en begivenhed, vi har deltaget i, enten in persona eller foran skærmen. For det andet er orienteringen i radio og TV meget begrænset, ordmæssigt set. En radioavis fylder højst en spalte i en avis.

Hvad billederne angår kunne man tro, at de ikke behøvede at dominere så meget, som før billedalderen holdt sit indtog. Men det synes som om, at nutidsmennesket er så billed-orienteret, at en avis, der domineres af ordet, ikke kan sælges.

The Times holdt længst skansen, men gik over til billedillustrationer efter fjernsynets indmarch i de tusind hjem.

Radio og specielt TV bringer glimt-information. De tre minutters gladiatorkamp mellem Schlüter og Anker er, hvad tiden tillader - altså skulle den udførlige, nuancerede information være

avisens styrke. Det er den også. Avisen er uundværlig, fordi den helt anderledes grundigt end de elektroniske medier kan være et forum for den demokratiske debat og orientere om samfundsproblemer ude og hjemme. Et afgørende fortrin har den også derved, at dens ord ikke farer hen med vinden, men kan bevares. Endelig er avisen et fantastisk handy medie. Den fylder sjældent meget, og kan bringes med overalt.

Det er formentlig af alle disse grunde, at avisen har klaret sig godt over for de enorme udfordringer, den har været stillet over for i de sidste ti-år. Der er foregået en langsom tilpasningsproces i forhold til de nye gøgeunger i mediereden, og skansen er holdt.

Lad mig blot som et eksempel nævne mediesituationen i en by som Odense. Her er i de sidste to år byens gamle avis gået frem, selv om det er muligt for de fleste at følge tre tyske TV-programmer og et svensk, (foruden det danske), og selv om der er tre TV-stationer med vel tilsammen cirka 20 timers ugentlig sendetid. På radiosiden er der tre danske lands-programmer, en regionalradio og 3 nærradioer, hvoraf en sender det meste af døgnet. For at fuldende billedet kan det nævnes, at de to formiddagsblade fra København har et ikke uvæsentlig oplag i byen, som desuden totalt dækkes af to store annonce-ugeblade med seriøs redaktionel tekst.

En anelse hektisk og indimellem lidt krampagtig stofudvælgelse og opsætning er dog nok et resultat af udfordringerne fra de nye medier og fra formiddagsbladene, der som avistype har kunnet notere en enestående succes. (Samlet oplag cirka 450.000 i 1984 mod 234.000 i 1963). Den store sorg og den store glæde - almanakhistorierne - er rykket frem på forsiderne, de bloddryppende billeder, den tårepersende historie eller en umådeholden interesse for privatsfæren (Janni Spies!) er efter min mening knæfald for oplags-guden. Såvel de landsdækkende blade som de større provinsaviser var mere seriøse i stofudvælgelse og opsætning for 20 og 30 år siden, end de er i dag. De søgte at fortælle læserne, hvad der var hændt af *væsentlige* begivenheder - i den store som i den lille verden - i det døgn, der var gået, siden avisen

sidst var dumpet ind ad dørsprækken, og glemte sjældent, at der i en avis også skal være noget for læsere med girafhalse. Bladsucces kan være en smittefarlig sygdom. Undertiden glemmer dagspressens folk, at det misklæder gamle tanter at te sig som teenagere.

Den aktuelle mediesituation stiller også avisen over for et vanskeligt *ord-valg*. Som den skal spejle tidens begivenheder, skal den tale tidens sprog, *til* læserne og *med* læserne. Ellers bliver den isoleret. Men også her har den en frihed, der skal forvaltes under ansvar. Det er, som når talen drejer sig om indholdet, vanskeligere jo mere sammensat - socialt, aldersmæssigt og uddannelsesmæssigt - læserkredsen er.

En avis skal tale den almindelige mands sprog, men aldrig glemme, at det almindelige sprog ikke uden videre kan anvendes som skriftsprog, fordi skriftsproget har sin egen takt. Et *sgu* sat på tryk er et kraftudtryk med større kraft end sagt ved et værtshusbord. Det gælder alle trumfer, alle tvetydigheder. Sprogligt skal avisen være en waggon midt i toget, hverken længst fremme eller længst tilbage.

Ansvaret påhviler alle skrivende, men naturligvis mest de redaktionssekretærer, der tømrer avisen sammen. Færdes de kun i et snævert miljø, for eks. deres eget, sniger der sig let en jargon ind i overskrifterne, der - som tonen »gør musikken« - tegner avisen over for læserne. Den bliver fremmed over for de mange, der ikke er blevet fortrolig med de sidste modeord eller er på fornavn, endsige øgenavn, med diverse politikere. Tilgængeligheden kan i øvrigt ofte opnås med helt andre effekter, for eks. ved at skrive i korte sætninger. Da en af dansk presses store, Gunnar Helweg-Larsen, BT og siden Kristeligt Dagblads chefredaktør, som ung var i lære i Aalborg, gav en faktor ham dette gode råd, som han altid siden videregav til unge kolleger: *Sæt punktum, Larsen, sæt punktum!* Lange sætninger i en avis virker let som snoede veje. Man falder af i et sving.

For nylig mindede Hans Sølvhøj i en kronik (Fyens Stiftstidende 10/9 1985) om den liberale højskolemand C. P. O. Christi-

ansens ord, sagt med henblik på Danmarks Radio: Opgaven er at finde balancen mellem det, lytterne vil have og skal have.

Han havde ret.

Kursen er givet: Mellem Skylla og Karybdis.

BENT A. KOCH

F. 1928. Chefredaktør, adm. direktør. Journalist 1945. Fra 1948 ved Kristeligt Dagblad. Chefredaktør og direktør ved samme avis 1959-71, herefter chefredaktør og direktør for Ritzaus Bureau. Fra 1981 redaktør og direktør for Fyens Stiftstidende og søndagsavisen Morgenposten.

Det journalistiske dilemma

Solveig Rødsgaard

»Meth logh scal land byggies« står der over indgangen til folketingssalen på Christiansborg. Sætningen er fra Jydske Lov givet i 1241, og lovfædrene ville nok være forbløffede, hvis de havde haft mulighed for at studere detaljer i den lovgivning, der i dag strømmer ud fra Christiansborg. For i Jydske Lov står nemlig også at læse, i tillempet nutidsdansk, at »Loven skal være åbenbar, så at alle mænd må vide og forstå, hvad loven siger.«

Lovteksten er god og sund i den formulering, men den har jo været under kraftig påvirkning af en anden og nok så vægtig lov: Nødvendighedens lov.

Det er den, der får folketingsmedlemmerne til at bevæge sig ud i den stadigt mere komplicerede lovgivning, der anses for nødvendig til styring af et moderne samfund. Og det er i denne beslutningsproces, at Christiansborg-journalisten er skudt ind som mellemled og skal formidle, fortælle og beskrive, hvad der rent faktisk besluttes, og hvad baggrunden er for, at beslutningerne blev, som de gjorde.

Når det er blevet så indviklet og krævende at styre samfundet, skyldes det, at lovgiverne er nødt til at gå langt ud i detaljerne for at være sikre på, at en ønsket virkning vil blive opnået. Og en sådan detaljeret beslutningsproces kan godt give journalisten problemer, når en præcis, men alligevel kortfattet beskrivelse skal videregives i et nogenlunde mundret sprog.

Et af de illustrative eksempler på årsag og virkning findes inden for skatteområdet. Et højt skattetryk fremmer skattetænkningen, og derfor vil lovgiverne gennem lovene sørge for, at den enkelte skatteyder ikke på legal vis kan mindske sit eget skattetryk mere end forudsat i lovgivningen. Disse modstridende interesser betyder, at også detaljerne må med i lovgivningen, så der ikke senere opstår fortolkningstvivl om, hvad lovens hensigt er.

Konsekvensen er i dette tilfælde en stor samling af skattelove

med tilknyttede cirkulærer, bekendtgørelser, vejledninger og anvisninger. En yderligere konsekvens er, at man skal være specialist for at finde rundt i paragrafferne, og selv de særligt interesserede kan ikke en gang være sikre på at udlægge teksten rigtigt.

Det burde være enhver skatteyders ret at kunne udregne, hvordan en så vigtig ting som person - og formuebeskatningen udregnes. Men det er næppe for dristigt at påstå, at langt de fleste skatteydere accepterer de edb-beregnede slutskatter uden at kontrollere tallene.

Endnu værre bliver det, hvis der i privatøkonomien også figurerer en privat pensionsopsparing. Den slags opsparing er nu belagt med en realrenteafgift. Og vil man vide, hvad realrenteafgiften beløber sig til, så udregnes afgiftssatsen efter følgende retningslinier:

Tag først forskellen mellem på den ene side afkastningsprocenten efter stk. 3-5 og på den anden side prisstigningsprocenten efter stk. 6 ganget med 1.035 og med tillæg af 3,5 procentpoints. Denne forskel udtrykkes i procent af afkastningsprocenten, og den således beregnede procentsats ganges med 0,99.

Herved fremkommer afgiftssatsen, som der lakonisk står i loven om realrenteafgiften.

Hvis skatteyderen - og læseren - har haft held til at nå til vejs ende med dette regnestykke, tilbagestår opgaven med at finde såvel afkastningsprocent som afgiftsgrundlag, der i korrigeret form bliver til et afgiftspligtigt afgiftsgrundlag. Og den del af beregningerne er endnu mere kompliceret.

På den baggrund kan det næppe overraske, hvis private pensionsordninger ikke kontrolleres. Det store flertal vil blot kaste et blik på årsopgørelsen og notere, hvad der er beregnet og trukket i realrenteafgift.

Dette lille eksempel på, hvordan hverdagen er undergivet specialisternes og edb-maskinernes indflydelse, er en udmærket illustration af, hvad det er for opgaver, journalisten står over for.

På den ene side skal journalisten gerne selv være i stand til at forstå teksten. Og på den anden side skal det være muligt at

bringe budskabet videre i en form, som den forudsætningsløse læser kan forstå og anvende – men vel at mærke sådan, at specialisten ikke kan påvise fejl i artiklen.

Den balancegang er ikke let, når der er god tid til at skrive artiklen. Og den kan være temmelig umulig, når der er dårlig tid.

Desværre er tiden næsten altid knap. For informationsmængden på Christiansborg er meget stor. Et folketingsår indledes den første tirsdag i oktober, og de mest produktive måneder ligger forår og efterår.

I folketingsåret, der sluttede den 30. september 1985, blev der fremsat 237 lovforslag, 139 beslutningsforslag, der blev holdt 27 forespørgselsdebatter, afgivet 17 redegørelser og stillet 1750 spørgsmål fra folketingsmedlemmer til ministre. Hertil skal lægges stakkevis af spørgsmål og svar fra og til de faste folketingsudvalg i forbindelse med lovforslagenes behandling samt i den almindelige politiske debat.

Det siger sig selv, at det er en umulig opgave for journalisten at orientere på fyldestgørende måde om stort og småt i denne strøm af papirer. Og for de fleste vil arbejdsforholdene på Christiansborg virke ret kaotiske. Selv med mange års rutine i jobbet kan det sagtens ske, at forvirringen dukker op. Dels kan udviklingen i en given sag tage en ny retning meget hurtigt. Dels er journalister i almindelighed underkastet et minuttyranni, fordi avisproduktionen ikke kan forsinkes blot en halv time, med mindre der er tale om noget helt, helt sensationelt.

Alene arbejdsbetingelserne gør journalistens liv på Christiansborg til en særlig afart af journalistikken. Det er ikke der, man hver morgen sætter sig ved sit skrivebord for at memorere over sproget, så læserne kan få en let forståelig, men fyldestgørende redegørelse i et smukt sprog. Hvor gerne man end ville.

Bare det at orientere sig i den store bygning med kilometerlange gange fordelt over fem etager er lidt af en opgave. Og dertil kommer naturligt, at man skal kunne identificere 179 folketingsmedlemmer, vide hvor de har arbejdsværelser, kende arbejdsruti-

nerne, kende noget til sekretariater, bureauet og sekretærer og vide, hvor hvilke papirer kan hentes hvornår.

Når disse rent praktiske forudsætninger er opfyldt, kan man begynde at dyrke de personlige kontakter. Kun ved at opbygge et personligt tillidsforhold er det muligt at få fortrolig orientering. Ikke nødvendigvis sladder, som skal sættes på prent. Men i lige så høj grad personlige vurderinger, som gør det muligt at indføje nye synspunkter og nye indfaldsvinkler i en sag.

Opbygningen af et kildenet er alfa og omega for en journalist, specielt i den politiske journalistik, hvor nyhedsformidlingen er så omfangsrig. Men det tager sin tid, før der er opbygget et sådant tillidsforhold mellem politikere og journalister, at den enkelte politiker ved, hvilke journalister han/hun kan stole på og eventuelt komme med en indiskretion over for uden at blive røbet. Og journalistens evne til at holde tæt med sine kilder er en forudsætning for vedblivende at kunne tappe af kilden. Er journalisten for åbenmundet, vil kilderne tørre ind. Men er der tillid, kan bekendtskabet udvikle sig til gensidig fordel.

Men begge parter er klar over deres placering i det politiske liv. Den ene er lovgiver, den anden er iagttager og beskriver af lovgivningsprocessen og det politiske spil. Men det forhindrer naturligvis ikke, at en politiker i et samspil med en journalist kan få sendt en prøveballon op og ud af de politiske reaktioner se, om en idé har en politisk fremtid for sig.

Det lyder som en mystisk arbejdsform, og faktisk er det meget vanskeligt at beskrive, hvordan det egentlig går til, at det er muligt at skrive en politisk historie.

Ofte er der tale om baggrundsviden, som med en enkelt oplysning kan give en artikel.

Rent nyhedsmæssigt kan det gå til på den måde, at der tabes en bemærkning om en ny udvikling. F.eks.: »Har du hørt, at Bilgrav vil have annoncer?«

Løsrevet siger bemærkningen ikke så meget. Men enhver politisk journalist vil omgående reagere og vide, at der i bemærkningen kan ligge et sporskifte i Det radikale Venstres holdning til re-

klamer i TV og samtidig vurdere, at de radikale stemmer er de, der afgør flertallet i netop denne sag.

Men en artikel kan naturligvis ikke skrives blot på grund af en løsrevet bemærkning i en eller anden politisk sag. Journalisten er nødt til at kontrollere oplysningen. Det kan godt være, at politikeren nægter at kommentere den oplysning, som journalisten forelægger ham/hende - i hvert fald officielt. Men til gengæld »uden for referat« bekræfter, at der er noget om snakken. I så fald vil artiklen blive skrevet, som en »efter hvad avisen erfarer«-historie, hvor journalisten uden direkte at citere den pågældende politiker eller andre kan bringe en nyhed.

Det kan også være, at politikeren slet ikke vil sige noget, måske fordi han/hun ikke kender journalisten så godt - hvorefter journalisten må gå til andre af sine kilder for at komme videre med historien, som det hedder i fagsproget. Og hvis disse kilder så entydigt bekræfter oplysningerne, vil journalisten ofte skrive artiklen. Det kan godt være, at den politiker, som ikke ville sige noget, bliver utilfreds. Men på den anden side kan historien ikke dementeres. Og det er for journalisten det vigtigste.

Et grundigt undersøgelsesarbejde - research - er vigtigt i det journalistiske virke. Hverken politikere eller læsere er bange for at ringe op og kritisere, hvis der er forkerte oplysninger. Og journalisten skal være påpasselig med at gengive tingene korrekt. Politikere kan være meget nærtagende, når de f.eks. læser deres egne udtalelser. Disse ser ofte anderledes kontante ud, når de læses på tryk, og hvis der så samtidig af pladshensyn er kortet ned i udtalelserne, føler politikere tit, at udtalelserne er revet ud af deres sammenhæng. Og læserne henvender sig ofte, hvis der er noget de ikke forstår i en artikel. Det er derfor - som tidligere nævnt i forbindelse med den indviklede realrentelov - vigtigt, at journalisten har forstået lovteksten, har gengivet den korrekt - men i et så letforståeligt sprog som muligt. For at sige det måske mindre pænt: Der skal tages hensyn både til specialisten og til alle journalisters gode veninde Maren i Kæret.

De enkelte journalister har forskellige måder at gribe arbejdet

an på, afhængig af om det er dagsaktuelt arbejde til dagspressen og radio/TV eller mere langsigtet arbejde som f.eks. artikler til søndagsaviserne eller en kombination af baggrunds- og nyhedshistorier, som dem, jeg leverer til mit blad Weekendavisen Berlingske Aften.

Men en journalist tænker altid »i historier«, når han/hun arbejder. Når et indviklet og omfattende lovforslag læses igennem, sidder det hele tiden i journalistens baghoved, at der nok i lovteksten skal gemme sig en interessant vinkel, som kan bruges til »at hænge historien op på« - altså bruges i indledningen eller være det bærende i artiklen.

En stor del af informationsmængden i Folketinget er »fælles gods«, hvilket vil sige, at alle journalister får de samme informationer. Men når alle journalister f.eks. sidder med samme lovforslag, forsøger mange at komme videre med nyhedshistorien. En journalist finder måske ud af, at det pågældende lovforslag slet ikke bliver til noget i den nuværende form, fordi regeringens støtteparti er utilfreds med en række ting. En anden når måske frem til den vinkel, at lovforslaget har mødt modstand hos nogle medlemmer i et af regeringspartiernes folketingsgrupper. En tredie får måske den pågældende minister til at uddybe nogle bemærkninger i lovforslaget. Derfor kan der dagen efter i aviserne ses højst forskellige artikler om det samme lovforslag.

Den politiske journalistik omfatter naturligvis ikke bare lovgivningsprocessen, men også de politiske partier og folkestyret i almindelighed. Det kan være interessant at følge, hvad der foregår i de forskellige partier i takt med udviklingen i samfundet, og politiske uoverensstemmelser både på tværs af partiskel og inden for de enkelte partier er normalt populært stof for journalister, som kan vurdere, om en politisk udvikling trækker i den ene eller anden retning.

Også personkendskab og kendskab til politikeres lidt mere personlige forhold er af stor betydning, når der skal skrives politisk journalistik. Portrætter og portrætinterviews af politikere kan godt være skarpe og analytisk beskrivende uden at være sårende,

og i den store del af pressen lever personbeskrivelserne også op til den opfattelse.

Forståelsen af folkestyret og folkestyrets vilkår er også forhold, som medtages i det meste af den politiske journalistik. Med sit sprog og med sin udvælgelse og fremlæggelse af stoffet bør journalisten i hvert fald ikke være med til at nedbryde respekten for folkestyret.

At præstere ordentlig journalistik, som læserne kan være tjent med, afhænger således af mange ting. Blandt de vigtigste er:

1. at have et godt kildenet.
2. at være i stand til at bruge sproget på en rimelig måde.
3. at kunne skrive under stort tidspres.
4. at være i stand til at arbejde med flere artikler på en gang.
5. at være overordentlig grundig med sin research.

De fleste journalisters ønskedrøm er nok at have mere tid. Uanset om man arbejder på et dagblad eller på en ugeavis, er tidspresset afgørende. Hvis man nu fik lidt længere tid, så kunne man måske arbejde noget mere med sproget ... Så kunne man måske også få tid til at undersøge det tip, som kunne give artiklen en ny drejning ... Så kunne beskrivelsen af den morsomme episode, som man vil have med i artiklen, måske blive mere elegant ...

Det sjove ved ønskedrømmen om mere tid er, at nissen flytter med. Selv om der fandtes en avis, der kun udkom en gang om året, så ville journalisten givetvis ønske endnu mere tid til at undersøge detaljerne og kæle for sproget.

SOLVEIG RØDSGAARD
Journalist. Siden 1966 politisk medarbejder i Det Berlingske Hus.

Det fælles underforståede

Knud Sørensen

Mennesker mødes og begynder at snakke sammen. De står overfor hinanden eller sidder hyggeligt sammen, og de bruger de ord, man nu engang bruger.

Resultatet af en sådan samtale er ikke givet på forhånd. Her tænker jeg slet ikke på den side af samtalen, der har med konkrete meninger og udsagn at gøre. På det plan kan samtalen føre til, at man fastslår en enighed eller en uenighed, eller den kan føre til, at samtaleparterne når frem til en fælles beslutning om et eller andet.

Jeg tænker på noget helt andet, nemlig: opstår der sød musik eller åbenbares der en forståelseskløft?

Med »sød musik« forstår jeg i denne forbindelse »forståelse« (hvilket ikke er ensbetydende med enighed). Oplever samtaleparterne hinanden som mennesker, hvis holdninger man forstår og kan leve sig ind i, eller oplever man det, som om man taler med et menneske, som er uforståelig for én, som er uhåndgribelig, og som man blir utryg ved?

Og her når jeg så til det, jeg vil skrive om i denne artikel. Holdningen bag eller under sproget, det (fælles) underforståede i en samtale.

Det med det fælles underforståede kendes i enhver sluttet kreds, hvor nogle mennesker har levet eller arbejdet sammen gennem lang tid. Et ganske uskyldigt udsagn kan i en sådan kreds have fået en bibetydning, som kun kredsens medlemmer kender (den særlige »familiejargon« er et eksempel herpå), men nok så vigtigt i den sammenhæng, jeg vil ind på, er det, at så stor en del af det sluttede samfunds »sprog« slet ikke kommer til udtryk i ord. Det er det, jeg forstår ved det fælles underforståede.

Som eksempel på et sådant sluttet samfund, der var præget af det fælles underforståede, vil jeg tage det landsbysamfund, vi har kendt stort set op til i dag.

Det var præget af, at alle kendte hinanden, kendte hinandens fætre og kusiner, børn og børnebørn o.s.v., og ikke bare kendte man dem, sådan at man vidste, hvordan de så ud og hilste på dem, når man mødtes, men man kendte også hinandens meninger og baggrunden for disse meninger, fordi man – på trods af sociale og økonomiske forskelle – havde levet tæt sammen og under stort set samme betingelser måske i generationer.

Mellem sådanne mennesker er der en masse, som man ikke behøver at sige, når man f.eks. drøfter en eller anden sag. Der er jo ingen grund til at sige det, alle ved.

Det er en af de ting, der prægede sproget i sådan et landsbysamfund. En anden ting er, at sproget blir konfliktskyende i ethvert sluttet samfund.

Jeg skriver omhyggeligt, at det er sproget, der blir konfliktskyende. For det er i udtrykket, i det ydre, konflikterne undgås. Man ved, at har man i ord fået trukket et modsætningsforhold op, ja så kan konflikten kun løses ved, at en eller flere parter »gir sig«, og det er ofte ensbetydende med, at den, der gir sig, taber ansigt. Sådan noget er pinligt, både for den, der taber sit ansigt, og for den, der måske er årsagen til det.

Derfor foregår konfliktløsning inden for sådan et sluttet samfund på en måde, som gør, at det, der *ikke* siges, som oftest vil være vigtigere end det, der siges. Mens en udenforstående tilhører vil opfatte det, som om der står et par mennesker og taler om ligegyldige neutrale ting, så sker der en masse under den sproglige overflade. Hver især tænker og overvejer, hver især udsender små signaler, som er så antydede, at der ikke er noget for bordet at fange, og pludselig og ad veje, som ingen udenforstående kan følge, er problemet løst. Og så, først da, kan det dukke op på sprogets lydlige overflade.

Det er en ideel måde at løse konflikter på, når det vigtigste af alt er, at det ikke kommer til brud i samfundet. Men det forudsætter det lille, det sluttede samfund, hvor alle er fælles om det underforståede og har øre for det usagte.

Det er helt åbenlyst, at den stilfærdige, nænsomme og kon-

fliktskyende måde, sproget fungerer på i et lille sluttet samfund, ikke kan overføres til det store samfund, hvor forudsætningerne, d.v.s. det fælles underforståede og lydhørheden for det usagte, ikke kan være til stede i samme grad. Der skal det effektive sprog snarere være konfliktsøgende, der skal være en slagkraft og præcision i udtrykket, så ens mening og holdning går utvetydigt igennem. Når man forhandler tilspidser man gerne sine krav. Man står fast så længe som muligt, men er i øvrigt indstillet på, at man må opgive nogle af kravene for at finde en løsning, et kompromis. Og man føler det ikke sådan, at man personligt taber ansigt, når man bevæger sig lidt i forhold til det standpunkt, man tidligere formulerede i ord.

Tydeligst ser vi i dag disse forskellige sprogholdninger, hvis vi overværer mødet mellem en folkepensionist, der har levet sit hele liv i den landsby, hvor vi lader mødet foregå, og en tilflytter, som vi kan forestille os kommer fra en storby, hvor han eller hun er født og opvokset. Sprogligt er de så forskellige, som tænkes kan. Den første ordknap (med mindre historien da foregår i Sønderjylland), den anden ordrig, den første traditionsbundet, den anden traditionsbrydende med hang til slagkraftige, fornyende udtryk. Og de to mennesker lader vi nu føre en samtale.

De har mødt hinanden ude på fortovet uden for tilflytterens hus. I virkeligheden er tilflytteren på vej hen til købmanden efter nogle cigaretter, men pludselig står der altså én foran ham og ser ud, som om han ville et eller andet.

Manden fra det tidligere så sluttede landsbysamfund vil også noget. Han vil ind og sige »velkommen« til den nye nabo og spørge, om der ikke er noget, han kan hjælpe med. Sådan behandlede man jo tilflyttere engang.

Det ved tilflytteren ikke. Tænker i hvert fald ikke over det. Han siger ikke: »Vil du ikke med ind og ha din kaffe,« sådan at den anden kan komme til at sige: »Nej tak, vil I ikke hellere komme over til os og få Jeres kaffe« og på den måde indlede et naboforhold. Så det kommer ikke til at gå sådan, men de falder dog i snak.

Og så udvikler det hele sig let nogenlunde sådan:

Tilflytteren får hurtigt indtryk af, at han taler med en mand, som ikke vil ud af busken. Som udtaler sig valent og forbeholdent, og som åbenbart holder med ham ligegyldigt hvad han siger. Han prøver at gå lidt videre, prøver at markere nogle standpunkter endnu tydeligere. Den anden protesterer ikke.

Tilflytteren slutter sig automatisk til, at han står og taler med en lidt lusket person, én, der enten ikke har meninger eller ikke tør komme frem med dem. Han er sikkert også reaktionær, tænker tilflytteren.

Den anden mand står omvendt og blir lidt bange for den dér tilflytter. Han forekommer aggressiv, det er som om han vil yppe kiv. En rigtig provokatør, tænker pensionisten. Han er nok venstreorienteret.

Naturligvis kan det ske, at de to mænd er henholdsvis reaktionær og venstreorienteret, men det behøver bestemt ikke at være tilfældet. Det eneste, man kan sige med bestemthed, er, at de ikke forstår hinandens sprog, og at de drager deres slutninger ud fra den forkerte antagelse, at modparten taler det sprog, de selv taler.

Men det er det, modparten ikke gør. Ordene er godt nok danske ord, og hvor det drejer sig om betydningen af den enkelte glose, er der ingen forskelle på de to sprog. En spade er en spade på begge sprog.

Men hvor det drejer sig om sprogholdningen, er de forskellige. For den ene er ord noget, der bruges til objektive, neutrale meddelelser og til at dække over konflikter, indtil de er løst, For den anden er ord redskaber til at opdage verden med og til at løse konflikter med.

Disse forskelle er i sig selv problemskabende nok. Og de er det især i dette tænkte tilfælde, fordi de to samtaleparter ikke har noget fælles underforstået, ikke har nogen førsproglig viden om hinanden, som netop ville have sat dem i stand til gennem indlevelse at komme til at forstå hinanden.

Jeg har ikke brugt dette tænkte eksempel i den hensigt at komme med en påstand om, at kun folk, der i årtier har gået op og ned ad hinanden, har nogen mulighed for at forstå hinandens sprog.

Til gengæld vil jeg så også hævde, at selv om mit eksempel nok er ekstremt, så opstår der hver dag masser af misforståelser som har deres årsag i forskelle i sprogholdning og i, at den enkelte tror, at det, der i hans sprog er det underforståede også er det i samtalepartnerens.

Det har været min hensigt at pege på problemet og dets årsag, ikke for at udbrede håbløshed, men for at sige: Selvfølgelig kan de problemer løses, som opstår på grund af disse sprogforskelle.

Det er ikke bare en optimistisk påstand, jeg har set mange eksempler på, at folk har lært at forstå hinandens sprog ved at lære hinanden at kende som mennesker, lære hinandens baggrund og forudsætninger at kende. Pludselig opdager man, at »den anden« ikke nødvendigvis er et ondt menneske, fordi han eller hun taler et andet sprog, har et andet forbrug af ord, end man selv har.

Åbenhed og vilje til indlevelse er de egenskaber, man må mobilisere hos sig selv. Og en dag opdager man så, at ens eget erfaringsområde på en måde er blevet større, at ens verden er blevet rigere og mere mangfoldig.

Samfundet forandrer sig, og den større sociale og geografiske mobilitet vil i løbet af en årrække føre til en delvis opløsning af det, jeg i denne artikel har kaldt sluttede samfund, hvor det usagte og det fælles underforståede kvalitativt og måske også kvantitativt var den vigtigste del af sproget. Der vil i resterne af de førhen så sluttede samfund blive stadig større brug for talte ord.

Men også i det fremtidige større samfund vil der dog være noget fælles underforstået. Det vil være et mindre område, end det var i de gamle småsamfund, men det vil være der. Og det er nødvendigt at den enkelte bliver klar over, hvor grænserne er for dette fælles underforståede, hvis han skal sikre sig, at hans ord blir tolket rigtigt af modtageren.

REVOLUTIONEN I TØVING

Midt på eftermiddagen
går vi ind til kaffebordet og jeg
der er den mest fremmede sætter mig
ved den ene langside og de to naboer
der i dag er køber og sælger sætter sig
for hver sin bordende og konen
går til og fra med køkkenkoppen i
hånden men sidder også nu og da
på kanten af en stol. Jeg lader

sukkeret gå forbi men siger
at jeg gerne vil ha fløde og konen siger
at det desværre kun er mælk og manden siger
at deres ko er lidt langsom. Jeg siger
at det er i orden for jeg bruger da
mælk hjemme og bruger det kun
for at køle. Så

spiser vi boller og skærekage og småkager
og taler om forskelligt og om landbrugets
vanskeligheder og konen siger
at det ikke er sært at der ikke er
nogen der blir på landet og
de to bordendemænd siger ikke noget
for det er jo afgjort det hele.
Jeg siger: Tiderne har ændret sig.

Så skynder vi os at snakke om tiderne
om de andre tider. Om dengang
kommunevejen blev asfalteret. Om det første
elektriske hegn. Den første traktor. Alt det
taler vi om i foråret 71.
Det er en hyggelig eftermiddag på landet.

(Fra »Revolutionen i Tøving« 1972)

KNUD SØRENSEN
Forfatter. Vigtigste udgivelser: »Revolutionen i Tøving« 1972, »Drømmen om græskar« 1974, »Fodtur til det nordlige Mors« 1976, »Slutsedlen« 1977, »Beretninger fra en dansk udkant« 1978, »Historie om Martin« 1979, Bondeslutspil« 1980 (ny forøget udgave 1985), »Pletter på kortet« 1982, »St. St. Blicher. En illustreret biografi« 1984. »Goldschmidt – en fortrolig fremmed« 1985.

Dænmark får fålket

Erik Ellegaard Frederiksen

For adskillige år siden befandt jeg mig i den lille skotske by Braemar, der er præget af slottet Balmorals nærhed og derfor blandt andet rummer en fornem antikvitetsbutik. Vi havde vandret længe og bar præg af det. Derfor opdagede jeg midt i en samtale om georgian silver misforholdet mellem emnet og min ydre tilstand. Hvilket jeg ikke undlod at gøre butikkens sofistikerede lady opmærksom på. Hvortil hun svarede: »It does not matter how you look, Sir, but how you speak.«

Naturligvis var jeg flatteret over, at min engelske udtale havde denne effekt. Men siden reflekterede jeg meget over, hvorledes sproget kan placere mennesker, så man udmærket kan gå klædt som lazaron og alligevel blive gennemskuet på grund af sin udtale. Endelig kom jeg til den konklusion, at det i virkeligheden var nederdrægtigt, at Englands overklasse havde formået at skabe to sprog i landet, så man aldrig var i tvivl om menneskers sociale tilhørsforhold. Officeren har sin udtale, den menige sin. En verden til forskel.

Sådan er det heldigvis ikke i Danmark, tænkte jeg videre. Her var vi i alt fald i min barndom opdraget af kommunelærere, der alle talte et mere end anstændigt sprog. Seminarierne, for slet ikke at tale om universiteterne, havde givet pædagogerne en træning i at tale smukt og tydeligt. Og det gav sig faktisk udslag til klassens fjerneste krog. For selv om nogen benyttede en hjemlig jargon kom det aldrig helt til yderlighederne. Lærernes eksempel kunne i de fleste tilfælde ikke undgå at smitte af.

Alt dette er som nævnt adskillige år siden. For nu er dette forhold vendt på hovedet. I dag er det ikke en overklasse, der søger at bibringe en befolkning sine sprogvaner. Tværtimod er det brede befolkningslag, der gennem sproget søger at bemægtige sig større og større områder ved hjælp af en tarveliggørelse af modersmålet. Altså nøjagtigt den stik modsatte proces end den, der

gennem menneskealdre har præget det engelske sprogområde. Mens man derovre bevidst søgte at skabe sproglige barrierer for at opretholde sociale afstande på overklassens betingelser og til dennes fordel, så oplever man altså herhjemme – i demokratiets hellige navn – at sproget skal være nøglen til solidaritet, men vel at mærke efter største fælles fold.

Sproget skal skabe afstand til den klassiske dannelse og markere, at man tilhører den ny herskende klasse.

Prisen herfor er stor. For sprog er en kommunikationsform, og støj på linien skaber forvrængning og utydeliggørelse af budskabet, på samme måde som dårligt tryk gør læsning til en plage. Indførelsen af de flade a'er, hentet fra storbyens tæt befolkede kvarterer, er ikke blot æstetisk utiltalende, men skaber gang på gang usikkerhed ved opfattelsen af de enkelte ord. Og hertil føjes så en bevidst sjusken med artikulationen, så slutresultatet er en betydelig nedsættelse af forståelsen.

Æstetikken synes at skulle stå uden for bedømmelse. Om smag og behag kan ikke diskuteres, hører man ofte som en affejende bemærkning. Men det er jo ikke rigtigt. Der findes kun udviklet eller uudviklet smag. Så enkelt er det. Og æstetik er samtidig en funktion.

Det danske sprog er i forvejen ikke noget smukt sprog. Svensk rangerer f.eks. betydeligt højere, for slet ikke at tale om det musikalske italiensk eller det klangfulde fransk. Kun hollændernes gutturale halslyde er værre end vort eget sprog. Derfor må vi gøre os megen umage – hvad vi så godt som aldrig gør. Dansk mumles. Vi artikulerer for lidt. Og når vi så dertil føjer flade vokaler, opnår vi en syntese, der virker uskøn ud over al grænse. Og ufunktionel.

Det er et højst uheldigt fænomen, at gode normer forfladiges, når mange skal delagtiggøres i dem. Tænk, hvis vi – som praler af et højt oplysningsniveau – havde evnet at udbrede sproget i dets *ypperste* form, sådan som det tales fra den kongelige scene – eller taltes. For selv her kan det i dag knibe.

En god ven af mig er schweizisk skuespillerinde, bosat her i

landet. Forleden talte vi sprog, og hun sluttede med at sige, at hun var glad for sit tysk, ikke mindst fordi der endnu findes et begreb, der hedder *Bühnendeutsch* og som holdes i hævd uanset samtlige rædselsfulde tyske dialekter, og de er mange. »Hvordan skulle vi dog ellers i dag stadig kunne elske Goethe og Schiller?« sluttede hun.

Dansk har også en norm, et rigsdansk, som man kan fastslå gennem eksempler. Den tidligere speaker Henning Skaarup og en skuespiller som Erik Mørk er eksempler på et ukrukket, naturligt, velklingende dansk. Mange andre kunne nævnes som normgivere. Men det lader til, at mange i dag lader stå til under devisen: sproget er en levende organisme, der gror på en måde man ikke sådan kan dæmme op for.

Men sproget er som enhver levende organisme. Det kan gro vildt, eller det kan trimmes, forædles, udvikles. Ellers går det sine egne vildveje - ender i degeneration.

Ligesom vi har en skrivenorm, der samler alle dialekter, en norm der gør det muligt at kommunikere over de udtalemæssige dialektgrænser, således må der også være en talenorm. Som naturligvis kan brydes af enhver. Men uden et fælles normsæt, som samler alle, kan vi ikke gøre os håb om at bevare et sprog nogenlunde intakt. Så vil det glide os mere og mere af hænde og blive ringere som instrument. Og et instrument er det, fintfølende og funktionsdueligt - eller det modsatte.

Derfor må vore officielle kommunikationskilder, Danmarks Radio og TV, bestræbe sig på, at dansk tales som rigsdansk af alle professionelle, der går til mikrofon og skærm. Forsimplingen siver ind, ikke langsomt desværre, men med stadig accelererende fart. Her tales ikke om andre end dem, der lever af at tale til hele landets befolkning.

Men også underviserne i samtlige skoler bør skoles i et bedre dansk, så der på ny opstår en sproglig norm for en generation, der er ved at skride i udtale og artikulation.

Gennem mange år havde jeg selv et fladt københavnsk a, til stor ærgelse for min far, der stammede fra Vesterbro, men gen-

nem årene havde dyrket sin udtale med Vilhelm Andersen og Bergsøe som forbilleder. I min barndom var deres udsendelser min fars bedste radiostunder. »Tal tydeligt!« sagde han ofte til mig. »Og lad være med de dårlige vokaler.« Først langt senere, da jeg havde fået min første båndoptager, opdagede jeg, hvor rædselsfuldt jeg talte. Og jeg brugte denne afslørende gengiver til at soignere mit sprog, hvilket kostede megen anstrengelse. Ikke fordi jeg ønskede at snobbe, men fordi jeg lever af æstetik inden for det grafiske. Og tingene hører sammen. Godt sprog er som et smukt skriftbillede. Også i typografien er æstetik en funktion.

Alt dette bør også være Modersmål-Selskabets sag. Det er ikke tilstrækkeligt, at man udelukkende interesserer sig for sprogets udtryksformer og søger at fremme større nuancering i det skrevne og talte. Også udtale og vokalføring hører med. Politisk har det sikkert været klogt at begynde et andet sted, men tiden må nu være inde til at tage fat også på det ømtålelige emne, der hedder udtale.

Vi trænger til at gøre sproget uafhængigt af politik. Sproget skal ikke benyttes til klassekamp – især ikke det ringe. Vi må tro på, at det nytter at skole mennesker, speakere, pædagoger, alle der skal danne model for andre, til at bevare et smukt, tydeligt og vel moduleret dansk.

Engang var en kvindelig lektor i audiens hos Frederik IX, der så spurgte hende, hvorfor hun havde fået sit ridderkors. Hvortil hun lidt patetisk svarede: »Jeg lærer den danske ungdom at tale det danske sprog.« Hvortil Majestæten bemærkede: »Ja, og lige meget hjælper det s'gu!«

Måske havde han ret. Eller er der håb endnu?

ERIK ELLEGAARD FREDERIKSEN

F. 1924. Industriel grafiker. Uddannet på Kunstakademiets Arkitektskole, hos professor Gunnar Biilmann Petersen og hos Jan Tschichold, schweizisk bogtilrettelægger. Free lance fra 1950. Har undervist på Den Grafiske Højskole i en 25 års periode. Medlem af Dansk Designråd.

Ikke af brød alene, også af ord

Johannes Værge

For et par år siden læste jeg om et både uhyggeligt og tankevækkende forsøg i USA: Man afskar nogle sunde spædbørn fra menneskelig kontakt og tilfredsstillede alene deres rent biologiske behov for føde, tilpas temperatur og renholdelse. Spædbørnene fik ingen berøring af menneskehånd og hørte ingen menneskestemme. Resultatet var, at børnene afkræftedes, og det blev tydeligt, at de ville dø efter en tid, hvis ikke forsøget blev afbrudt.

Mangelen på berøring og kærtegn må have været forfærdelig for disse børn, men vi skal næppe undervurdere menneskestemmens betydning i denne sammenhæng. Ord er ikke »bare ord«, som nogle synes at mene. Ord kan være kærtegn, og de bærer ikke bare deres konkrete betydningsforhold med sig, men samtidig følelser. Tænk på den terror, en far eller mor kan udøve over sit barn ved som straf at undlade at tale til barnet.

Ordenes betydning kan vi også iagttage ved at se, hvilket skred der sker i børnenes udvikling, når de lærer at tale. I sproget ligger et nyt forhold til virkeligheden, nye livsmuligheder. Men stadig må børnene møde nye ord udefra, modtage og tilegne sig dem som led i deres udvikling som mennesker.

Menneskelighed og sprog, ord og andre udtryk, er på en eller anden måde forbundet med hinanden.

Eventyrsprog

Vi behøver ikke alene ord for det håndgribelige, men også for det uhåndgribelige i vor tilværelse. Derfor er det så vigtigt at læse eventyr for børnene. I eventyrenes verden er der billeder eller symboler på de uhåndgribelige, men reelle kræfter og tilstande som også barnet erfarer: angst og vrede, jalousi, glæde, sorg, tryghed, forløsning. Barnet lever med stærke følelser og følelseskonflikter, som det er nødvendigt at have et billedsprog for at kunne rumme og bearbejde.

Vigtigheden af at kunne sætte de rette ord på det, vi kommer ud for i tilværelsen, belyses netop at et motiv, som forekommer i mange varianter i folkeeventyrene: Et menneske i nød får tilbudt hjælp af en hekseagtig kone eller en troldeagtig mand - mod til gengæld siden at give afkald på sin førstefødte. Det går eventyrets hovedperson med til i sin desperation - og husker så først på den aftalte pris for hjælpen, når den førstefødte er født, og den mærkelige hjælper dukker og for at hente barnet. Det eneste, der kan hindre tabet af barnet, er at komme på troldens eller heksens navn.

I det øjeblik, det rette navn er fundet, løber trolden skrigende bort. Det dæmoniskes magt brydes, når det betegnes med de rette ord.

Religiøst sprog

Som børnene behøver vi voksne særlige ord og billeder for at kunne forholde os til de fundamentale kræfter i tilværelsen. I slægt med eventyret, men på et andet plan har vi kunsten, den skrevne og billedkunsten. Og vi har det religiøse sprog, herunder det særlige billedprægede sprog, som de liturgiske handlinger udgør.

I religionens myter og andre fortællinger, i symboler og ritualer har vi udtryksformer, som rækker ud over det, vi kan formulere i læresætninger, og som gør det muligt at forholde sig til det gådefulde og det ubetingede i tilværelsen. Her møder vi udtryk for fundamentale konflikter og møder svar på dem, så vi kan forholde os til vor angst, afmagt og skyld, udtrykke vor glæde og vort håb, forholde os til vor død, erkende konflikten mellem sandhed og løgn, lys og mørke.

I kristendommens mange og forskelligartede fortællinger er det sådanne temaer, der gennemspilles: konflikten i fortællingen om Kain og Abel og i den om Josef, fx, profeternes syner, salmisternes udtryk for dybe, menneskelige erfaringer, ofte stærkt konfliktfyldte, osv., - og derpå fortællingerne i Det nye Testamente, beretningerne om Jesus fra han var barn til hans død og

opstandelse, og Jesu egne fortællinger, lignelserne, og til sidst de stærke syner i Johannes' Åbenbaring.

Korset og dåben

Dertil kommer nogle sammenfattende symboler, fx korset. I korset ligger der også en fortælling, en dramatisk handling: Disciplen Judas forlader det sidste måltid, Jesus holder med disciplene, lister af for at forråde Jesus. Jesus er klar over, at noget frygteligt er i gang. I Getsemane kæmper han med sit angst, rammer dybt ind i mørket - og disciplene magter ikke at følge ham, men svigter Jesus. Så sker tilfangetagelsen, de angstfyldte magthaveres aggression, forhør, domfældelse, torturering af ham, hån og henrettelsen på korset.

Her ser vi tilværelsens mørke kræfter: forræderi, falskhed og svigt, skyld og aggression, angst og ensomhed over for døden. Korset symboliserer alt dette smertelige, lader os se det. Og som *levende* symbol ser vi dette smertelige ikke blot som noget, der har udfoldet sig engang, men ser, at det også drejer sig om kræfter i os selv og tilstande i vort eget liv. Falskheden og smerten er også min. Korset er også udtryk *for mig.*

Imidlertid er dette kun den ene side af korset som symbol. Korset lyses op, forvandles fra mørkt til lyst, af den begivenhed, som fulgte, opstandelsen påskemorgen, en begivenhed af overjordiske dimensioner, derfor gådefuld, men med et tydeligt budskab: det ødelæggende og smertefulde får ikke lov til at stå alene, ja det overvindes endda. Det ellers så skrøbelige og udsatte liv er det stærkeste. Den stærkeste magt, dyb og gådefuld som den er, er på livets side. Lyset bryder igennem mørket.

Derfor er korset i virkeligheden ikke et døds-, men et livssymbol. Hvor korsets tegn sættes på os, ser vi vor forbundethed med det mørke i øjnene, men samtidig vor forbundethed med det, der overvinder det, så vi kan leve og kæmpe i håb.

I denne sammenhæng er det naturligt også at nævne *dåben.* Der er mange betydningslag i den. Allerede dåbsvandet er i sig selv ladet med betydning. Fra vor dagligdag kender vi vandets

rensende egenskaber: det gør os rene. Og vi ved, at vi selv og hele naturen skal have vand for at leve og gro.

Foruden således at være rensende og fornyende har vandet en endnu dybere symbolsk betydning. Vandet er det oprindelige element, det som livet kommer af – tænk på skabelsesmytens tale om ur-vandet, genfundet i den biologiske udviklingsteoris tale om, at livet er krøbet op af vandet. Ja og tænk på fostervandet: Enhver af os er født ud af vandet. Vandet er fødslens element. I dåben fødes vi igen ud af vandet, genfødes.

Men vandet har sammen med dette en helt anden side. Vi ved, at vi kan drukne i vand, det kan overskylle os, rive os med og opløse os. Foruden livskræfter har vandet dødskræfter i sig. Fra drømme og folkeeventyr kender vi vandet som symbol på det ubevidste, og vi kan erfare, at dette hav i vort indre kan være alt andet end harmløst at omgås. At dykke ned i det kan være rigt belønnende, men omstændighederne kan også være sådan, at man risikerer at blive oversvømmet, miste fodfæste, fordi de ubevidste kræfter bliver for stærke, eller måske snarere fordi vi er for dårligt beredte til at møde dem. Det er psykosens trussel, vi her møder.

Både legemligt og psykisk er der altså dødskræfter i vandet, sammen med livskræfterne. Vandet viser som symbol en tvetydighed af liv og død.

Derfor kan vandet heller ikke stå alene. I kirken døbes der ikke med vand alene, men med Helligånden. Den betyder Kristi nærvær, tilknytning til en større virkelighed.

Ved den kristne dåb overlades vi ikke til døds- og livskræfter i al ubestemthed og tvetydighed. Dåben indledes med, at vi får Kristi tegn, korstegnet, på os, og dåben sker i hans navn. Derved bliver det i fællesskab med ham, befæstede eller indpodede i ham, at vi møder døds- og livskræfterne. Dåben bliver, som Paulus udtrykker det, en dåb til Kristi død og opstandelse. Dåben er indgangen til et liv indpodet i Kristus, befæstede i ham til mødet med den tvetydighed af liv og død, som vandet symboliserer, og som hele tilværelsen udgør.

Det tekniske sprog

Nu er det imidlertid ikke et levende forhold til sådanne symboler eller levende anvendelser af religiøs udtryksmåde i det hele taget, som præger vor tid mest. Det sprog, som søger at udtrykke det uhåndgribelige og gådefulde i tilværelsen og at give ord for vore dybeste erfaringer og følelser, er trængt tilbage, gjort fremmed. Samfundet er blevet sekulariseret, og tilsvarende er sproget. Vore erfaringer med virkeligheden er blevet indsnævrede, og tilsvarende er det gået med sproget.

Det sprog, som i stigende grad er kommet til at præge det moderne samfund, er rationelt, køligt og upersonligt, et teknisk sprog, hvor det entydige, tegnagtige er blevet fremmet på bekostning af det flertydige, symbolske, poetiske. Det er et sprog, som er velegnet til tekniske arbejdsbeskrivelser, økonomiske kalkyler og til betjening af computere, men som vi ikke kan *leve* af.

Undersøgelser over sprogbrugens udvikling viser, at det upersonlige præg tager til både i ordvalg og i sætningsopbygningen. De upersonlige udtryksmåder vinder frem, og det personlige subjekt forsvinder ud af sætningerne sammen med personlige holdninger, følelser og ansvar. Det er et sprog, som dækker det personlige til.

I mange sammenhænge er dette også nødvendigt. Fejlen er, at tendensen breder sig ud, hvor vi hellere skulle tale personligt, og at vi kommer til at narre os selv og andre med vort sprog. Det sker fx, hvor der bag en fremstilling i sagligt-køligt sprog gemmer sig styrende, uerkendte følelser. Vi får et ufrugtbart og splittet forhold til vore følelser, et skævt og indsnævret forhold til virkeligheden ved at lade vort sprog tildække og ikke afdække os som levende mennesker. Vi kan kun have en lille del af os selv i et sådant sprog.

Informationssamfundets sprog

Man kan frygte, at tendensen til, at det tekniske, kølige, tegnagtige sprog får overvægt, forstærkes yderligere, når vi med informatikkens stigende betydning skal tale mere og mere med computere i stedet for at tale med levende mennesker.

En af pionererne inden for udviklingen af data-sprog og kunstig intelligens, amerikaneren Joseph Weizenbaum, ophavsmand til data-programmet »Eliza« til brug ved psykoterapi, er nu blevet betænkelig. Han advarer imod, at mennesket ved at knytte sig tæt til informatikken vil blive nedskrevet til maskinens niveau.

En tilsvarende advarsel er herhjemme kommet bl.a. fra psykologen Kirsten Grønbæk. I artiklen »Informationsteknologi og menneskelig erkendelse« i tidsskriftet »Religion. Idé og debat« (nr. 3, 1984) nævner hun bl.a., at et ord som *skov* har to forskellige dimensioner. Dels angiver ordet en samling træer med sandsynlighed for et nærmere bestemt plante- og dyreliv, iltafgivelse osv., dels henviser ordet til personlige, sanselige oplevelser med skoven, en livshistorisk dimension: barndommens skovture, angsten for at fare vild, totaloplevelsen af skoven med dens lugte, lyde osv. Datamaten vil kun kunne forholde sig til den førstnævnte dimension i ordet *skov,* og dens sprog får ikke den historie med, som ligger i det menneskelige sprog, og som anes i særlige vendinger, talemåder osv. Computerens sprog er historieløst og filtrerer den livshistoriske dimension fra.

Informatikkens sprog er formaliseret og giver os - som måleinstrumenterne gør - et filtreret billede af virkeligheden. Dette sætter sig allerede forskellige spor. Kirsten Grønbæk nævner, at ressourcerne inden for psykologien suges over imod arbejdet med udvikling af teorier, der kan udnytte computerens muligheder. Med de kan kun udnyttes, når menneskets personlighed spaltes op i målelige faktorer, og den indre sammenhæng i personligheden lades ude af betragtning. Menneskebilledet formaliseres. En tilsvarende formalisering sker, nævner hun, når sociale processer, organisationer og naturprocesser gøres til genstand for datalogisk behandling.

Er virkeligheden og sproget ved at blive indskrænket og formaliseret til det, som kan programmeres på en skærm? Står mennesket virkelig i fare for at blive nedskrevet til maskinens niveau? - Eller finder vi i tide ud af, at derved dræber vi vor egen menneskelighed?

Sorgens sprog

Som situationen er allerede nu, viser det sig på mange måder, at vi har fået for snæver en virkelighed og for snævert et sprog at være og leve i.

Det viser sig fx i forhold til sorgen. Stærkest i de bymæssige områder kender vi tendensen til at lade begravelser og bisættelser foregå i stilhed og ofte først bekendtgøre dem, efter at de har fundet sted. Der kan være særlige begrundelser i de enkelte tilfælde, men generelt er denne tendens udtryk for, at dette har de pårørende helst villet have overstået så ubemærket og privat som muligt, fordi denne særlige situation ikke var nem at dele med andre.

De dybe følelser, som et dødsfald i vor nærmeste kreds sætter i gang i os, er vi blevet dårlige til at udtrykke, forholde os til og dele med andre. I sorgens følelser kan tab og vrede være blandet med hinanden, ambivalente følelser. Netop sådanne tvetydige følelser har vi svært ved at forholde os til, hvis vi har glemt det symbolprægede, religiøse sprog. I symbolsproget er der plads til det mangetydige, modsat hvad der er tilfældet i det glatte, tekniske sprog. – Men i det hele taget kan så meget vælde frem i forbindelse med et dødsfald: minder af mange slags, gode og smertefulde, taknemmelighed og skyldfølelse – eller tomhed, eller en forvirrende blanding af smerte og ny frihed. Under alle omstændigheder stilles vi over for det gådefulde og overmægtige ved liv og død, alt det uhåndgribelige, som vi ellers har skubbet til side i vort sekulariserede samfund og er blevet fremmede for at udtrykke os om.

Vi mangler et levende, fælles sprog, har kun rester tilbage, stivnede vendinger, som gør os flove, – og vi har mistet fortrolighed med de ritualer, som kan bære igennem, hvor ens egne formuleringer svigter.

Erkendelsen af at mangle ord gør smerten dobbelt. Som Shakespeare lader en af personerne sige i Macbeth:

»Giv sorgen ord. Har smerten ingen røst,
dens hvisken sprænger det betrængte bryst.«

Når ord og sprog i videre forstand mangler, kan vi ikke dele vore følelser med andre, ikke få og ikke give hinanden støtte. Mange mennesker ser ingen anden udvej end at gemme sig for hinanden - derved gøre sig ensom, gøre sig *privat.*

Truslen om brystets sprængning ved smertens manglende udtryk, dens ordløse hvisken, må man så prøve at imødegå ved kemisk dulmning af forskellige art - eller man prøver at fortrænge det hele ved at kaste sig ud i aktiviteter, få det hele på afstand, som det hedder, så man kan leve videre som før. Og det var måske netop det, man ikke skulle.

Når sproget svigter

En anden side af det moderne sprogtab møder vi i de krisesituationer, hvor et menneske fanges i følelser af utilfredsstillelse ved sin tilværelse, af tomhed og forvirring, af et eller andet modsætningsforhold i ens tilværelse, uden at kunne udtrykke, hvad problemt egentlig er. Det kan dreje sig om mennesker, der med stor sikkerhed og præcision kan redegøre for rationelle, intellektuelle sammenhænge, men helt mangler ordene, når de skal udtrykke sig om det, som de dunkelt aner egentlig er det allevigtigste for dem.

Hvis vi ikke har ord for de kræfter, som rører sig i os, opleves de i særlig grad som farlig, ængstende - som trolden i folkeeventyret, hvis dæmoniske magt som omtalt først forsvinder i det øjeblik, han bliver kaldt ved navn. Benævnelsen er første skridt på vejen til bearbejdning af det, som er vanskeligt, og på det punkt svigter det glatte, tekniske sprog. Det når ikke ind til dybden af det at være menneske. Det gør os fremmede over for dybden i vort liv.

I særlige situationer svigter sproget fuldstændig, og vor indre og ydre verden rykkes derved så stærkt fra hinanden, at forbindelsen forsvinder. Det er den psykotiske situation. Den psykotiske lever i en indre verden, oversvømmet af indre kræfter, og magter ikke at give meddelelser fra sin verden til omverdenen på en måde, som er forståelig for andre. Den psykotiske taler et sym-

bolsprog, som er blevet *privat,* og som derved ikke kan opfylde sit formål: at skabe forbindelse med andre.

Noget lignende kan vi møde hos døende. De kommer ofte ind i en fase, hvor vi siger, at de taler i vildelse. Men med opmærksomhed, intuition og træning kan man nå til at opfatte, at det ikke er meningsløs snak, men et særligt symbolsprog, som vil meddele noget om den situation, den døende befinder sig i. Men vi behandler stort set den døendes og den psykotiskes ytringer på samme måde: affærdiger dem, dulmer med medicin, fordi vi så dårligt magter at leve os ind i dybderne i deres verden.

Problemet er jo ikke blot, at disse andres sprog er mangelfuldt ud fra vore normer, men at *vi* er kommet til at mangle indlevelse i den side af virkeligheden, som er uhåndgribelig, men ikke desto mindre virkelig nok. Virkelighedsindskrænkning og sprogtab er vor fælles vanskelighed.

Når det sprog, som kan forbinde ydre og indre, give helhed, forbinde modsætninger, bearbejde konflikter, er mangelfuldt, dårligt dækkende eller uforståeligt for andre, privat, så lever ydre og indre og alle modsætningerne i tilværelsen hver sit liv, ofte *imod* hinanden. Sammenhæng og livskraft kommer til at mangle sammen med muligheden for at udtrykke sig selv og få sit liv forbundet med andres. Mangelen på et sprog, der kan rumme og udtrykke det dybe, gådefulde og mangetydige i livet, gør det vanskeligt at dele ens følelser og erfaringer med andre, altså at overvinde ensomheden. Men mangelen gør det samtidig vanskeligt at få det inderste i en selv med i ens tilværelse, at erfare livet som et personligt liv.

Når dét sker, plages vi af indre smerte og uro, bliver turister i vort eget liv, betragter det ensomt udefra, får et splittet forhold til os selv og forvirres.

Mennesket lever ikke af brød alene – også af ord. Mennesket dør på den ene eller anden måde, hvis det mangler de gode ord.

Artiklen vil indgå i Johannes Værges bog »Virkelighedsbilleder. Essays og prædikener«, som udsendes på G. E. C. Gads Forlag i begyndelsen af 1986.

JOHANNES VÆRGE

Studenterpræst. Cand. theol fra Århus Universitet i 1974, derefter præst i Fredericia. Fra 1978 studenterpræst i København, fra 1983 desuden teologisk medarbejder ved Weekendavisen.

Formsprog og verbalsprog

Else Marie Bukdahl

Lige siden de første billedtegn og figurer blev indridset på væggene i grotterne i Lascaux, har billedkunsten haft en vigtig funktion i samfundet. Der er delte meninger om, hvilken betydning den havde dengang. Det sandsynligste er dog, at de mange præcist formede dyr, der er malet i de mørke grotter, har været led i en rituel handling. At male et dyr var en slags symbolsk handling, en besværgelsesformular, der skulle kunne sikre, at den virkelige handling – dette er at dræbe et levende dyr – kunne blive en realitet. Om det er rigtigt ved vi ikke. Men ét er helt sikkert. Billedkunsten blev skabt – ikke for skønhedsoplevelsens skyld – men som et nødvendigt led i menneskets forsøg på at overvinde naturen eller på at fortolke den virkelighed, som det nu engang var placeret i.

Men billedkunstens formsprog har altid haft en søster, verbalsproget (talesproget og senere skriftsproget). I begyndelsen levede de to sprog fredeligt side om side, idet de begge blev anset for at være vigtige og uundværlige midler til at orientere sig i omverdenen og til at udtrykke de myter og religiøse forestillinger, der tydede livets mening og dets afslutning, døden. Således var det i det gamle Ægypten og således blev det ved med at være i de perioder, hvor Hellas blev den kulturbærende magt. I Hellas får den begrebsmæssige erkendelse – filosofien – både en meget klar profil og en fremtrædende plads. Men det betyder ikke, at billedkunsten mister sin betydning som et vigtigt kulturudtryk. At arven fra oldtidens Grækenland bliver et grundmønster for store dele af den senere vesteuropæiske kultur, indbærer derfor også, at dens opfattelse af billedkunstens særlige kulturskabende kraft bliver anset for at være forbilledlig. Arven fra Israel – kristendommen – det andet vigtige spor i vor kultur, ændrer ikke dette forhold. Dels har den antikke kunst spillet en vigtig forminspirerende rolle i den periode, hvor den kristne kunst bliver skabt og

i flere af de tidsafsnit, hvor den bliver udviklet. Dels er det netop billedkunsten, der omformer kristendommens trosindhold til en levende og nærværende virkelighed.

Så længe arven fra Hellas og Israel har en dominerende plads i kulturen, har billedkunsten en fremtrædende platform i den, uanset de billedstormere, der optrådte fra tid til anden og uanset de mange og ofte indbyrdes uforenelige opfattelser, der blev fremsat af denne kunstarts egenart og målsætning. Ingen af disse to traditioner mister nogen sinde deres greb om vor kultur og derfor bør de altid have en fremskudt plads i de discipliner, der beskæftiger sig med forudsætningerne for vor selvforståelse.

Men i det 18. århundrede, især i Frankrig, sker der et sporskifte. Oplysningstidens frugtbare kultur- og samfundskritik og dens fremhævelse af saglig viden som middel til frigørelse, skabte en forkærlighed for en abstrakt begrebsmæssig erkendelse, der – i hvert tilfælde i første omgang – kom til at medføre en kritisk revision af arven fra Hellas og Israel. Både dette og trykket fra et korrupt styre resulterede i, at billedkunsten ikke længere blev opfattet som et væsentligt kulturudtryk. En af oplysningsfilosofiens mest radikale og skarpeste tænkere, Denis Diderot, indså imidlertid, at det nye kultur- og samfundssyn, som han og hans kampfæller stræbte efter at virkeliggøre, kun kunne blive virkeliggjort, hvis billedkunsten igen fik en central placering. Hvis ikke dette skete, ville en kilde til en vigtig livsindsigt tørre ud. Han skaber derfor en forbindelse mellem oplysningsfilosofien og samtidens antikiserende bevægelser, der var inspireret af bl.a. Winckelmanns værk om *Geschichte der Kunst des Altertums* (1764), der også er det første kunst*historiske* arbejde. Netop Winckelmann havde understreget, at den græske oldtidskunsts fuldkommenhed var et resultat både af den enkelte kunstners skabende kraft *og* særligt gunstige politiske og kulturelle forhold. Blandt disse fremhævede han bl.a. frihedsidealet og den nære sammenhæng mellem billedkunst og de øvrige kulturytringer. Netop dette syn blev et glimrende instrument til at fremme forståelsen for billedkunstens kulturelle opgave, men det rum-

mede også et godt argument for at afskaffe det styre, der i vid udstrækning havde brugt denne kunstart til adspredelse og dekoration. Det er derfor ikke tilfældigt, at en af Frankrigs mest konsekvente nyklassicister og den mest monumentale fortolker af revolutionstidens idealer er en og samme person: J.-L. David.

I det 18. århundrede, hvor oplysningsfilosofiens sekulariseringsprogram trængte stærkt frem og hvor billedkunstens plads i kulturlivet var ved at skrumpe ind, begynder ikke alene Diderot, men også andre filosoffer og æstetikere for alvor at reflektere over, hvorfor billedkunsten har en kulturel funktion og hvorfor det er vigtigt, at den bliver ved med at have det. Sidste halvdel af det 18. århundrede bliver derfor præget af en voksende interesse for kunsthistoriske og kunstæstetiske spørgsmål. To nye genrer – kunsthistorien og kunstkritikken i betydningen: vurdering af den nye kunst – ser dagens lys, ligesom kunstæstetikken bliver en selvstændig disciplin. Mange af de problemer, som dette æstetiske og kunstkritiske arbejde afslører, bliver taget op til fornyet diskussion i det 19. århundrede og har heller ikke i dag mistet deres aktualitet. Et af de vigtigste problemer er forholdet mellem det billedkunstneriske sprog og verbalsproget.

Men det blev ikke et svar på dette spørgsmål, der kom til at dominere det 19. århundredes opfattelse af billedkunst. Og man skal et godt stykke ind i det 20. århundrede, før dette spørgsmål får en central placering i kunstæstetikken og kunsthistorien. At forskellige kunstfortolkere eller æstetikere har været optaget af at analysere netop *forskellen* mellem verbalsproget og formsproget skyldes, at de har indset, at en forståelse for denne forskel er forudsætningen for at få klarlagt de problemer, som billedkunstens særegne erkendelsesværdi rejser. Kunne man løse disse problemer, ville man i hvert tilfælde få fat i nogle gode argumenter, der kunne bruges i kampen for at forsvare billedkunstens uundværlighed i kulturlivet. Man ville samtidig blive i stand til at finde belæg for, at billedkunsten er andet og mere end en kilde til skønhedsoplevelse. Den afdækker eller i hvert tilfælde kan den afdække den indsigt, som hverken filosofi eller digtning kan få fat

i. Billedkunsten er ofte blevet betragtet som en kunstart, der enten efterligner naturen eller visualiserer de tanker og ideer, som allerede er udtrykt af f.eks. filosofien eller digtningen. En sådan opfattelse medfører nødvendigvis, at billedkunsten får en mindre fremtrædende placering i kulturlivet. Den illustrerer og visualiserer, hvad man allerede ved. Men den udtrykker ikke en ny indsigt. En sådan karakteristik af billedkunsten er et tydeligt resultat af, at man har overset både lighederne og forskellene mellem verbalsproget og formsproget. Ja, man har egentlig slet ikke betragtet de kunstneriske virkemidler som et sprog.

Det at skabe billedkunst er en billedsproglig funktion og ikke en funktion mellem billedtegn og virkelighed. Den billedkunstneriske skaben er følgelig en betydningsskabende proces. Gennem anvendelsen af maleriets virkemidler (farve, linie, etc.) eller gennem brugen af skulpturens udtryksmedier (marmorhugning, plastikbehandling, etc.) opbygger kunstneren en helhed eller en formverden, der rummer betydninger, udtrykker en holdning, en kritisk stillingtagen eller en afdækning af hidtil upåagtede sider af naturen eller menneskelivet. Form og indhold kan derfor ikke skilles ad. For det er ganske enkelt formen, der skaber de betydninger, som man normalt kalder »indhold«. Når det har været svært at få øje på, at de billedkunstneriske virkemidler er et sprog, skyldes det, at indtil den nonfigurative, abstrakte kunst begyndte at gøre sig gældende, har billedtegnene ofte, men ikke altid, været meget anskuelige. Og man har derfor haft let ved at tro, at de betød det, som de forstillede. Men billedfortolkning er meget andet og mere end den rent foreløbige erkendelse af billedelementernes placering på fladen eller i stenen. Det er indlysende, at enten er f.eks. Kandinskys store, helt nonfigurative lærreder rene dekorative helheder, hvis hensigt alene er at fryde øjet, eller også er det mønster af billedtegn, der er indridset på fladen, en betydningsenhed, der skal fortolkes. Men det kan måske være vanskeligere at få blik for, at Monets poetiske landskabsbilleder ikke slet og ret er gengivelser af et stykke natur. Hvis de blot havde været det, havde de nok ikke givet anledning til, at sam-

tidens kunstkritikere mødte dem med så megen vrede og modstand. Monet forholder sig ikke alene til naturen, uanset hvor meget han end har betragtet den. Han er også optaget af den naturopfattelse, som samtidens og fortidens kunstnere har givet udtryk for. Det egenartede natursyn, som han selv visualiserer, er et resultat både af et kritisk opgør med den eksisterende landskabskunst og studier af naturen. Det er denne konfrontation, der har gjort det muligt for ham at afdække ikke alene nye aspekter af naturen, men et sammenhængende natursyn, der er anderledes end det, man kendte. Monet har bestræbt sig på at give en billedkunstnerisk fortolkning af de flygtige atmosfæriske virkninger og de lys eller farvereflekser, som naturfænomenerne er svøbt i. Naturens struktur, former og flader kan kun anes og i nogle af hans sidste billeder forsvinder de helt og lærredet bliver næsten omdannet til en abstrakt farvesymfoni, der er mættet med liv og bevægelse og fæstnet til lærredet med små, hurtige penselstrøg. Monets kunst er derfor ikke blot en efterligning af et stykke natur. Den afdækker et helt nyt natursyn, samtidig med at den peger frem mod det 20. århundredes non-figurative maleri. Og derfor blev den i sin samtid mødt med protest. Den var i modstrid med tidens traditionelle naturforståelse. Senere blev den efterhånden accepteret for til sidst at blive en selvfølgelig del af vort virkelighedsbillede. Det var lykkedes Monet og de andre impressionister at få os til at betragte naturen på en ny måde. Monet har brugt de kunstneriske virkemidler som et sprog. De visualiserer ikke blot en intens naturoplevelse. De udtrykker også en tolkning af naturens egenart og en indirekte kritik af den samtidige malerkunsts natursyn.

Men der er også afgørende forskelle mellem det billedkunstneriske formsprog og verbalsproget. Disse forskelle er én af forudsætningerne for, at billedkunsten har mulighed for at udtrykke en indsigt, som de forskellige former for verbalsprog ikke kan indfange. Billedkunstens formsprog har en anskuelighed, en materialemæssig tæthed og en plastisk fylde, som verbalsproget ganske mangler. Selv om det fortolker en indsigt, som f.eks. filo-

sofien og digtningen allerede har afdækket, vil det nødvendigvis udtrykke denne viden på en anden måde og fremdrage nye perspektiver i den. Det natursyn, som impressionisterne fortolkede, var i princippet kendt af filosoffer og videnskabsmænd. Men alene en billedkunstner kan omforme dette syn til en helhedsopfattelse, der er fyldt af nærvær og intensitet.

Mange billedkunstnere formidler dog en opfattelse, der ikke findes tydelige paralleller til i samtiden, og som først senere dukker op indenfor naturvidenskab, filosofi eller digtning. Men en billedkunstner kan også udtrykke en indsigt, der nok principielt findes et sidestykke til, men som ikke er et tydeligt element i den kulturelle eller kirkelige sammenhæng, han selv er en del af og derfor kan han give den en ny dimension. Det gælder f.eks. den kristendomsforståelse, som Caravaggio har udtrykt i sine monumentale lærreder, der er skabt midt i modreformationens mest radikale periode. Det tidsafsnit, hvor troen på, at man ved egen hjælp - gennem et renfærdigt liv, ved bod og afsavn - og ikke ved nåden alene kunne blive en af Guds udvalgte. I Caravaggios kunst møder vi imidlertid en ganske anden opfattelse. Mørket, angsten, fortvivlelsen og udsigtsløsheden præger menneskelivet i hans billedkunstneriske verden. Men ind i dette mørke, hvor fornedrelsen, brutaliteten og lidelsen har det sidste ord, kommer der et stærk og klart lys, symbolet på Guds kærlighed, den uventede og ufortjente gave. Denne kristendomstolkning er helt fremmed for det modreformatoriske Rom. Den har derimod træk tilfælles med Lutherdommen, som Caravaggio enten ikke kendte eller kun havde mødt i en karikeret skikkelse.

Men der er også en anden vigtig forskel mellem billedkunstens formsprog og verbalsproget. Formsproget har intet alfabet og intet system af regler, der giver mulighed for at formidle entydige meddelelser. Derfor er det så vanskeligt at fortolke billedkunst. Men netop fordi billedkunstens sprog kan være klart og præcist - men aldrig entydigt - er det særligt velegnet til at antyde opfattelser, der er ved at bane sig vej frem, men som endnu ikke har fået klare konturer. Og netop fordi billedkunsten aldrig kan formidle

entydige forestillinger, oplevelser eller ideer, stimulerer den på en særlig kraftfuld måde modtagerens egen skabende aktivitet og vækker hans lyst til fortolkning. Digtningen - men ikke den begrebsmæssige erkendelse - har ganske vist de samme udtryksmuligheder og virkninger, men de er mere tydelige og intense i billedkunsten.

I selve den billedkunstneriske skabelsesproces sker der det, at de faste meninger, kunstneren har, overskrides og der lukkes op for en anden erfaring: livet er rigere end nogen enkeltteori kan indfange. I det billedkunstneriske udtryk er der nedlagt erfaringer, der sprænger de skemaer, som filosofferne tænker i. Når billedkunsten kan tilkendes en særlig betydning i kulturlivet, skyldes det derfor i første række at: den afslører dele af virkeligheden, som vi ikke kender: den frembringer en bevidsthedsudvidelse: den lærer os at tænke alsidigt og konkret: den advarer os mod at lade os forblænde af intellektuelle teorier og politiske ideer. Og netop fordi billedkunstens formsprog har så mange varierede og overraskende materialevirkninger og er så anskueligt, vil de opdagelser, afsløringer eller provokationer, det formidler, ætse sig ind i beskuerens bevidsthed på en særlig kraftfuld måde.

ELSE MARIE BUKDAHL
Dr. phil. i kunsthistorie. Rektor for Det kongelige danske Kunstakademis billedkunstskoler, København. Docent ved Kulturhistorisk laboratorium, Kunstakademiets billedkunstskoler.

Ministeriet og borgeren

Ida Dybdal

Det ligger nu en del år tilbage i tiden. En ung sekretær i Undervisningsministeriet havde forelagt en sag for sine overordnede. Han, og det *var* en han, fik nu sagen tilbage med kontorchefens skriftlige afgørelse: En skrivelse skulle meget hurtigt gå af sted fra ministeriet.

I dette tilfælde voldte det ikke sekretæren stor bekymring, selv om sagen var vanskelig, og skrivelsen også var det.

Tværtimod var han lettet. Kontorchefen havde nemlig i sin afgørelse serveret ham hele den vanskelige del af skrivelsen, ord for ord. Det var vel ikke så meget af omsorg for den unge medarbejder. Det var nok snarere, fordi det var en fornuftig fremgangsmåde i dette tilfælde. En vis skepsis over for sekretærens formuleringstalent kan muligvis også have spillet ind. Men det måtte sekretæren sætte sig udover. Hovedsagen var, at han kunne nøjes med at klamme kontorchefens sætninger ind og forsyne dem med en indledning og et journalnummer.

Sekretærens lettelse varede imidlertid ikke længe. Kontorchefen havde - viste det sig - rundet sine formfuldendte, officielle sætninger af med nogle ret nedslående ord. Lige før kontorchefens signatur stod der lakonisk: »Efter at jeg har sovet på sagen, mener jeg, at der i stedet skal skrives et underhåndsbrev, *og så skal der jo stå noget helt andet.*«

En ministers eller embedsmands underhåndsbreve er breve, der skrives i en mindre officiel og mere personlig stil. Brevene skriver de i »jeg-form«. Men de skriver dem i deres egenskab af minister eller embedsmand, ikke som privatpersoner.

Der var, kan vi se, en betydelig afstand mellem de to slags breve, det officielle ministeriebrev og underhåndsbrevet. Også selv om underhåndsbrevene har være mere formelt udformet tidligere end nu. Det var karakteristisk, at de fleste medarbejdere i et ministerium følte det enklere og sikrere at færdes i den én gang lærte

officielle stil. Det var vanskeligere at skulle bevæge sig ud i en mere fri stil, når man skulle skrive om officielle ting. Det følte sekretæren, der i dette tilfælde blev sat til at lave et udkast til underhåndsbrevet.

I ministerier m.fl. har man længe søgt at komme væk fra denne indstilling. Afstanden til underhåndsbrevet bliver mindre. Ministeriebrevene er naturligvis stadig officielle breve holdt i en vis stil. Men de bliver alligevel mindre formelle og lettere at læse og forstå. Venligere og mere ligetil i tonen, selv om de ikke er i »jegform«.

Det gælder ikke mindst breve til personer, der har henvendt sig til et ministerium. Det er typisk medborgere, der henvender sig i forventning om at opnå noget hos ministeriet, f.eks. et tilskud, en dispensation eller medhold i en sag. Eller i hvert fald oplysninger og forklaringer hos ministeriet. Personer, der ansøger om noget eller klager over noget. Denne artikel koncentrerer sig om et ministeriums officielle breve til den enkelte medborger og handler f.eks. ikke om bekendtgørelser.

Det er i øvrigt ved at blive mere almindeligt, at minsterier m.fl. kalder henvendelser udefra og også deres egne svar »breve«. Det mere formelle, lidt strenge og fremmede »skrivelse« lægger afstand, det gør »brev« ikke. Denne tilsyneladende lille ting kan være med til at gøre kløften mellem administrationen og borgeren mindre.

Problemerne med at formidle sine tanker til borgerne på en enklere måde end tidligere kender man naturligvis også til i andre landes administrationer.

Englænderne med deres mangfoldige og nuancerede sprog har opstillet en række gode regler for folk i administrationen. De ligner i mangt og meget de regler og råd, vi prøver at efterleve. Problemerne er åbenbart universelle. En af reglerne har med indstillingen til medborgerne at gøre. Den lyder sådan i (en fri) oversættelse:

»Vær sikker på, at du er klar over, hvad det er brevskriveren beder om, før du begynder at svare. Studér hans eller hendes brev

nøje. Er brevet uklart, da spar ikke noget besvær med at prøve på at sætte dig ind i meningen. Kommer du til det resultat, at der menes noget andet end det, der fremgår af brevet, så svar på det, vedkommende har ment, og ikke på hans ord. Og lad være med at gøre dig klog på hans bekostning. Hvis han eller hun er bekymret, vær forstående og venlig. Er vedkommende grov, vær særlig høflig; uklar og forvirret, giv særlig klare oplysninger; stædig, vær tålmodig; hjælpsom, anerkend det. Overbeviser vedkommende dig om en misforståelse fra din side, så giv udtryk for det og vis dig endda taknemmelig. Men der må aldrig snige sig så meget som en anelse af noget nedladende ind i svaret.«

Herhjemme kan der også stadig opstå kommunikationskløfter mellem statsadministrationen og menigmand. Der er naturligvis i årenes løb sket en gradvis udvikling i retning af at forenkle sproget i de officielle breve. F.eks. skrives der normalt ikke længere så lange breve som tidligere. Men det kan stadigvæk tage kegler i en sketch at lade en offentligt ansat på et kontor fortælle en ansøger, at det vil tage ansøgeren 14 dage at udfylde et skema. Kontoret 14 dage at behandle ansøgningen og atter 14 dage at træffe sin afgørelse. Og så vil det tage ansøgeren 14 dage at forstå, hvad afgørelsen går ud på. Det er naturligvis ikke særlig smigrende.

Som menig borger har det ikke været svært for én af og til at kritisere det officielle sprog. Er man på den side, kan man føle sig irriteret over at skulle læse tunge, besværlige breve. I sammenstødet mellem borgeren og det officielle sprogs uvaner er det borgeren, det er gået ud over, mens administrationen bag uvanerne normalt er sluppet helskindet.

Men det officielle sprog har forandret sig eller er ved at forandre sig. Bl.a. i ministerierne er der mange, der søger at forenkle brevene uden at kaste enhver form for stil over bord. Og de bedre sprogvaner støttes og suppleres af statens sprogvejledninger og de enkelte ministeriers kurser for deres medarbejdere. I de seneste år har mange medarbejdere deltaget i dem.

Det ligger i det officielle sprogs natur, at det er konservativt. Gamle vaner er seje at vikle sig ud af. Staten har derfor gjort en

indsats for at komme de af vanerne til livs, som man i hvert fald udefra snarere ville kalde uvaner.

Det begyndte i 1969 med Justitsministeriets vejledning om sproget i love og andre retsforskrifter. Siden har staten sendt andre sprogvejledninger ud og afholdt kurser i skriftlig kommunikation for sine medarbejdere. Det går alt sammen ud på at få medarbejderne, ældre som yngre, til at forbedre deres sprogvaner, når de skriver til deres medborgere.

Det er noget grundlæggende, at f.eks. et ministerium - naturligvis - skal tage hensyn til den, der skal modtage et brev fra ministeriet. Modtageren skal let kunne læse og forstå, hvad ministeriet skriver til vedkommende i et officielt brev.

I nogle tilfælde bør et brev f.eks. være enkelt og kortfattet. Omvendt bør et brev måske i den konkrete situation og netop til den konkrete modtager være detaljeret og udtømmende.

Det sidste gælder ofte i komplicerede klagesager. Her vil klageren typisk selv skrive omfattende og detaljeret til ministeriet. Og vedkommende vil også typisk have sat sig ind i argumenter og lovbestemmelser m.v. Her har klageren lagt op til et indgående og så vidt muligt udtømmende svar fra ministeriet. Et sådant svar vil på den ene side være et ordentligt svar netop for den klager. På den anden side vil svaret gardere ministeriet.

Men i breve til den enkelte borger gør et ministerium nok ofte vedkommende en større tjeneste ved at indskrænke sig til nogle klare hovedpunkter. Og lade de detaljer, man selv i sin alvidenhed har forelsket sig i, ligge.

Det er også at tage hensyn til modtageren at komme frem med sin afgørelse straks i begyndelsen af brevet. Den gammelkendte rækkefølge føles umiddelbart naturlig og logisk, når man som jurist »bygger et brev op«. Nemlig at begynde med sagens baggrund, overvejelser og begrundelser og så nå frem til afgørelsen. Præmisserne før konklusionen. Men modtageren vil utvivlsomt meget hellere med det samme have sløret løftet for det vigtigste for ham eller hende. Nemlig, fik han eller hun det, de bad om.

Eller et ministerium tager hensyn til en klager ved at gå ind på

de synspunkter eller argumenter, han eller hun støtter en klage på. Klageren har måske ikke kendt til nogle afgørende bestemmelser eller forudsætninger. Det kan derfor være naturligt og logisk, at vedkommende har fået det og det (forkerte) indtryk. I sådanne tilfælde er det oplagt at skrive f.eks., at ministeriet forstår, at det må tage sig ud på den og den måde for klageren, men at ...

Ordet »skal« kan det være rigtigt eller nødvendigt at bruge. Men det er også ofte overflødigt. Her kan man med held spare på ordet, der alene bidrager til at lægge afstand. Det hører også med, at et ministerium i givet fald føjer ordet »desværre« ind. Eller beklager, at der f.eks. er gået lovlig lang tid, inden ministeriet har svaret. Det har alt sammen noget at gøre med den høflige og venlige tone i et officielt brev.

Selve sproget i de officielle ministeriebreve søger man at gøre så enkelt, mundret og klart som muligt, også i komplicerede sager. Søger at undgå tunge ord, fagudtryk, smarte ord, fraser og klicheer. Brevene skrives så vidt muligt i korte sætninger og korte afsnit. Enkelt sprog og korte sætninger og afsnit er også med til at hjælpe én selv med at samle sig om det væsentlige i en sag. Eller sagt på en anden måde, til at finde ud af, hvilke tanker det er man vil formidle til en anden ved hjælp af sproget.

Rækkefølgen i en argumentation eller forklaring er erfaringsmæssigt også meget vigtig. Det gælder især i vanskelige sager med en lidt længere fremstilling. Brevets »historie« skal være logisk fremadskridende. Et brev bør ikke være skrevet sådan, at den, der skal læse det, er nødt til at springe frem og tilbage i teksten.

Det gælder også om at finde balancen mellem at give ordentlig besked og at skrive for meget. Og i mange tilfælde bør brevene være konkrete frem for generelle og teoretiske.

Det lyder enkelt og virker selvfølgeligt. Så enkelt og selvfølgeligt, at nogle modtagere af officielle breve må undre sig over nogensinde at få vanskeligt tilgængelige breve.

Men for mange medarbejdere i et ministerium skal der en be-

vidst omstilling til. Det gælder både medarbejdere, der har skrevet elegante og stilistisk smukke breve i en mere formel og indviklet stil, og dem der alene har forsøgt at gøre det. De førstes breve er naturligvis lettere og behageligere at læse end de sidstes. Men ingen af dem har opfyldt alle de krav, man nu om stunder stiller til et let læseligt og forståeligt brev.

Er det i virkeligheden vanskeligt at skrive enkelt? Er det vanskeligt at forlade de gamle vaner? Går der noget tabt ved at forenkle stilen, går det ud over sikkerheden, nuancerne, det stilistiske?

Det er naturligvis individuelt, om det falder én svært eller nemt at skrive enkelt. Nogle falder det naturligt, andre lærer det hurtigt. Men for mange andre kommer et kendt fænomen på tværs. Det gælder ikke mindst, når der er meget at bestille, og alting haster. Det er ofte vanskeligere, og det tager længere tid at skrive kort og koncentreret end langt og ordrigt. Det er et faktum, man ikke helt kan se bort fra.

Men det er selvfølgelig ikke i længden noget holdbart argument for at blive i en mere traditionel og formel stil. Resultatet bliver så blot, at modtageren får besværet med at arbejde sig igennem et langt brev. For ikke at tale om den tid, det vil tage for ham eller hende.

Gamle vaner har det som sagt med at sidde fast, også de vaner, der er blevet til uvaner. De fleste medarbejdere skal vel bevidst omstille sig for at forbedre deres sprogvaner. For nogle går det nemt, selv for dem, der engang har følt sig hjemme i den traditionelle stil. Andre bliver ubevidst hængende i de gamle sprogvaner. Andre igen har forståeligt nok svært ved at give slip på den mere formelle stil.

Det er til en vis grad et generationsspørgsmål. De yngre medarbejdere har ikke levet et langt ministerieliv i den mere traditionelle stil. De skulle nemmere kunne skrive enkelt. Men det forudsætter en selvstændig evne til at formulere sig. Er de nye medarbejdere mindre selvstændige og mindre sikre i det sproglige, søger de ofte støtte i de traditionelle vendinger, og traditionerne lever videre.

Pointen må i øvrigt være, at de ældre i gårde fra starten prøver at få de yngre til i stedet at skrive mere moderne og enkelt. Og at de ældre i hvert fald ikke hindrer de unge i at bevæge sig uden for de gamle traditioner. Efterhånden vil det blive tradition at skrive enkelt, let at læse og forstå.

I nogle tilfælde er et ministerium nødt til at skrive mere omfattende for sin egen, ikke modtagerens skyld. Ministeriet må måske skaffe sig rygdækning ved nøje at opregne en række forudsætninger eller forbehold. Eller ministeriet må gardere sig, så f.eks. en klager ikke har noget at hægte sig fast i. Her går sikkerheden forud for et mere kortfattet brev, men kræver ikke nødvendigvis en mere formel stil.

Det kan vist ikke bestrides, at der i en stil med korte sætninger kan gå og også går nogle nuancer tabt. Men nuancerne er i mange tilfælde ikke så vigtige, som man selv først tror. De »pynter«; men både brevet og modtageren kan undvære dem. I andre tilfælde er nuancerne måske netop altafgørende for klarhedens skyld, og så må de med, korte sætninger eller ej.

Den traditionelle stil kunne være meget formfuldendt og værdig og på sin vis besnærende. For dem, der kunne skrive den, og dem, der med lethed kunne læse og forstå den. Der kan siges mange ting i få lange, sammenslyngede sætninger. Man kunne få det hele med, og det tog sig elegant ud. Noget stilistisk vil gå tabt for nogle. Til gengæld kan man ikke forestille sig, at det også vil være et tab for den menigmand, der skal læse og forstå ens breve.

Den enkle, korte stil behøver ikke at være skrevet over samme læst. Som den traditionelle stil giver den plads for et personligt, smukt og varieret dansk sprog.

Words are like leaves; and where they most abound/Much fruit of sense beneath is rarely found. – *Pope.*

IDA DYBDAL
F. 1924. Cand. jur. 1951, ansat i Undervisningsministeriet samme år, fra 1965 som kontorchef, nu chef for et af departementets lovkontorer.

Juridisk fagsprog

Gudrun Laub

Nulla poena, sine lege.

Kan man begynde en artikel til Modersmål-Selskabet på latin?

For en jurist er det en logisk og naturlig begyndelse, når man forsøger at forklare sprogets betydning som juridisk fagsprog.

Den latinske sætning er et stringent udtryk for et grundprincip i dansk strafferet.

Ifølge juridisk ordbog er betydningen: »Ingen straf uden lov« udtryk for, at kun sådan straf idømmes for en forbrydelse, som hjemles ved (en forud givet) lov.

Ordbogens formulering kan sikkert få sprogfolk til at krumme tæer.

Så kan jeg prøve på jævnt dansk: Alt er tilladt, hvis det ikke er forbudt.

Den formulering skurrer slemt i ørerne på en jurist. Det er primitivt og dårligt sprog. Udsagnet giver en svag fornemmelse af meningen, men det er ikke korrekt og ikke dækkende. Mellem det tilladte og det forbudte er der et stort område af handlinger og begivenheder, som ikke er lovreguleret, som altså hverken er tilladt eller forbudt. Og spørgsmålet om straf er faldet ud.

Den latinske sætning er den bedste formulering. Et kort og præcist udtryk for den grundsætning, at der kun kan straffes, hvis det udtrykkeligt i en lov står, at den der foretager sig en bestemt handling, f.eks. at stjæle, kan straffes for det. Og det er indforstået, at loven skal have eksisteret på det tidspunkt, da den strafbare handling blev begået.

Juristernes råstof, arbejdsområde, arbejdsredskab og produkt er sprog. Enkelte latinske sætninger overlever, fordi de er gode og bærer en tradition. Men det er til brug mellem fagfæller – indforstået snak.

Retssproget er dansk.

Det står i retsplejelovens § 149. Og det juridiske fagsprog er dansk, selv om der optræder fagudtryk af fremmed oprindelse, f.eks. desvetudo (bortfald ved ikke-brug), droit moral (en kunstners ret til sit kunstværk i uforvansket form) eller gammeldags udtryk, f.eks. tort (skade ved at blive udsat for nedværdigende behandling, som voldtægt).

Nogle fagudtryk har en bestemt juridisk-teknisk betydning, som andre ikke kender betydningen af og derfor bruger forkert.

Betegnelser som mistænkt, sigtet, tiltalt og domfældt bruges i flæng. Det lyder helt forkert og forvirret. For den indviede er det ellers så ligetil.

Når en forbrydelse er begået, indleder politiet en efterforskning for at finde frem til gerningsmanden. Hvis undersøgelsen fører til, at forbrydelsen muligvis er begået af en bestemt person, bliver den pågældende mistænkt, og den videre undersøgelse bliver målrettet. Hvis mistanken samler sig om en formodet gerningsmand, bliver der rejst sigtelse, og den sigtede gøres bekendt med, at han/hun efter politiets opfattelse har overtrådt en nærmere angiven lovbestemmelse ved en bestemt lejlighed. Når efterforskningen er afsluttet, vurderes sagen af anklageren, der afgør om der foreligger tilstrækkeligt bevis til at sagen skal indbringes for retten, altså om der skal rejses tiltale, eller om tiltale skal opgives og sagen henlægges.

Hvis der rejses tiltale, sker det ved, at der udfærdiges et anklageskrift.

Et anklageskrift skal opfylde ganske bestemte formkrav, som er beskrevet i retsplejelovens § 831. Der skal stå, hvilken ret sagen anlægges ved, hvem den tiltalte er, og hvilke paragraffer tiltalen angår. Desuden skal anklageskriftet indeholde »en kort angivelse af det forhold, for hvilket tiltale rejses, med sådan angivelse af tid, sted, genstand, udførelsesmåde, samt andre nærmere omstændigheder, som udkræves til dets tilstrækkelige og tydelige betegnelse«.

Retsplejelovens krav er altså krav om klarhed og præcision. Vi skal vide, hvad vi taler om.

Efter tiltalerejsningen følger domsforhandlingen i retten med bevisførelse og procedure, hvorefter sagen optages til dom. Rettens medlemmer foretager rådslagning og votering, hvorefter man når frem til konklusionen - »thi kendes for ret« - og dommen afsiges. Frifindelse eller domfældelse.

Det juridiske fagsprog har været kendt og dyrket som kancellistil. Berygtet for svære ord og indviklede sætningskonstruktioner.

Det er ikke retfærdigt. Selvfølgelig er der jurister, der skriver tungt og knudret, så sproget er svært at forstå. Men både for lovgiveren, anklageren, advokaten og dommeren er det en dyd at dyrke kancellistil i ordets positive betydning. Hvis en juridisk tekst er formuleret ideelt, er der ikke ét overflødigt ord, og meningen er klar, præcis og entydig.

Al lovgivning er en indskrænkning i den enkeltes bevægelsesfrihed. Nødvendig i et samfund, hvor mange mennesker lever tæt sammen og ikke kan bevæge sig uden at støde sammen. Jo flere mennesker og jo mere kompliceret samfund, desto flere love og mere kompliceret lovgivning.

Lovteksten er afgørende for, hvad der er strafbart. Men det er ikke let at formulere en tekst, som er entydig. Enhver uklarhed bliver brugt og udnyttet til at hævde egen fordel. Bedre er menneskene ikke.

En straffesag drejer sig om det, der står i anklageskriftet. Hverken mere eller mindre. Så formuleringen er vigtig. Det sker engang imellem, at retten frifinder med en bemærkning i dommen: »således som tiltalen er rejst«. Det er en sviende kritik af anklagerens formulering af tiltalen. Det er også ubehageligt for den tiltalte at blive frifundet på den måde. For det efterlader det indtryk, at sagen havde ført til domfældelse, hvis anklageskriftet var skrevet lidt anderledes.

De tekniske udtryk kan være svære at forstå. Det sker jævnligt, at en domfældt ikke forstår betydningen af en betinget dom. At straffens fuldbyrdelse er betinget af straffri vandel i en prøvetid af et år, er sort tale. Det opfattes tit som en dom på et års fængsel.

En begæring om fortsat fængsling i medfør af retsplejelovens § 769, jfr. § 762, stk. 2 overfor en heroinsmugler, der lige har fået en dom på 3 års fængsel, skal oversættes. Meningen er ganske enkelt, at han ikke bliver lukket ud, men skal blive i arresten, indtil der bliver en ledig plads i et fængsel, hvor han skal afsone straffen. »Oversættelsen« af den juridiske sprogbrug kan være vanskelig og føre til mærkværdige populariseringer.

En kombinationsdom – f.eks. fængsel i 5 måneder, hvoraf 30 dage skal afsones, medens resten gøres betinget, bliver søgt forklaret med: »du skal ind og sidde i 30 dage, og så har du 4 måneder stående i sparekassen, som du får lagt oveni, hvis du laver noget nyt.« Den domfældte har måske aldrig haft en sparebøsse og har ikke noget forhold til pengeinstitutter, udover at de er svære at bryde ind i. Mange faste kunder i kriminalretten er sociale tabere, der pjækkede i skolen og aldrig fik lært at stave. Men de får lært forskellen mellem et tyveri og et tyveriforsøg, om en falsk check er givet ud for at skuffe i retsforhold, hvornår en person er sagesløs, og hvad der er skade på legeme i straffelovens forstand.

Det er tung kost for sprogligt svagt funderede mennesker. Nogle bestemmelser har især betydning for erhvervsdrivende, f.eks. regler om kildeskat, ATP, feriegiro og bedriftssundhedstjeneste. Andre har særlig betydning for bestemte grupper, f.eks. fiskerilovgivningen, bestemmelser om miljøbeskyttelse i landbruget og bestemmelser om fartskrivere i lastbiler til godstransport.

Flippere og rockere har deres egen sprogverden, som ligger fjernt fra den avancerede kassebedrøvers EDB-verden. Juristerne må hjælpe med oversættelse og dagligt springe over sprogkløfterne.

Der kan ligefrem gå sport i at forstå meningen bag ordene.

Mon ikke der er brug for sproglig fornyelse i lovsproget til gavn

for lovbrydere og andre brugere af retssystemet? Som det er nu, er der ihvertfald god brug for jurister - til at forstå sproget.

GUDRUN LAUB

Vicepolitimester. Student fra Randers Statsskole 1960. Cand. jur. fra Århus Universitet 1966. Politifuldmægtig i Horsens 1966-1973. Statsadvokatfuldmægtig i Viborg 1973-1975. Politiassessor i Skive 1975-1980. Vicepolitimester i Hjørring fra 1980.

Psykologen og det sproglige udtryks begrænsning

Esther Grundén

Lad os et øjeblik lytte til den uklarhed, der ofte findes i dagliglivets sprog selv inden for hjemmets fire vægge. Hvor ofte udløser en kort dialog som – »du sagde ...«, »ja, men jeg mente ikke ...« ikke lange følelsesladede diskussioner? – Misforståelser opstår så let, og de kan sprede sig som ringe i vandet, der udhuler fundamentet, hvor der formes mindre grøfter, der måske ender med at blive uoverstigelige kløfter, hvis de ikke i tide bliver forklarede og *forståede* af begge parter. Det sidste led er det vigtigste og det, der er det sværeste. Det kræver ærlighed og utvetydighed af den, der forklarer, og åbenhed og indføling hos den, der skal forstå. Men afklares en sådan situation ikke – og helst så hurtigt som muligt – vil den gensidige, grundlæggende tillid rokkes med usikkerhed og let skepsis til følge, følelser, der vil forstærkes, hvis der opstår for mange sådanne uafklarede situationer.

Det er, hvad der kan ske blandt mennesker, der kender hinanden godt og holder af hinanden. Hvor meget oftere hænder det så ikke ude i samfundet, hvor et dyberegående kendskab til de pågældende parters ordvalg og formulering savnes, hvor tiden kan være knap uden mulighed for senere forklaring og forståelse, og hvor der måske ej heller findes motivation herfor?

Når sådanne situationer kan opstå, når vi anvender vort »almindelige« daglige sprog, må vi spørge os selv, hvordan anvender vi og gør os forståede, når vi udtrykker os på vort fagsprog?

Jeg repræsenterer – som psykolog – den gruppe, der i dag ofte benævnes »behandlerne«, et ord, der ikke udelukkende har en god klang, og jeg vil spørge »hvorfor?«

Behandlerne har gennem deres arbejde berøring med de mest forskellige mennesker, der ofte kaldes klienter. Disse må tvunget eller frivilligt sætte sig i stolen foran behandler. Klienten kan tilhøre et hvilket som helst samfundslag. Men han (her og fremover

står han for hun/han) skal fortælle om sine vanskeligheder m.m. til et ukendt menneske, hvis oplevelse af og mening om ham i en del tilfælde vil blive nedfældet eller på anden måde formidlet til brug for andre, der skal afgøre klientens skæbne på et i øjeblikket sårbart område. De mennesker, til hvem behandler formidler oplysningerne, har ofte baggrund og faglig uddannelse af mere eller mindre anden art end behandleren: jurister, lærere m.fl., men mennesker, der hver for sig har deres eget fagsprog.

Sammenfattende betyder det, at inden for behandlers arbejdsområde skal udtalelser, verbale som skriftlige, ofte forstås af mennesker med den mest forskellige baggrund, – og klienten er ikke den mindst vigtige. Men tænkes der i behandlergruppen nok på, at de skal *forstås?*

Ovenfor nævnte jeg, at ordet »behandlere« ikke altid har en god klang. Selv om det er beklageligt, er det ikke uforståeligt for mig. Det er beklageligt, fordi der i de fleste tilfælde gøres en stor indsats, der udmunder i en god redegørelse, men forståeligt, fordi jeg også ved, at der for nogle klienter er skabt mere forvirring og usikkerhed end tryghed. En væsentlig årsag hertil er efter min mening, at behandlerens anvendelse af sproget – i videste forstand – kan være for uovervejet, og det fra det første møde til den afsluttende samtale med klienten. Ligeledes kan behandlerens sprogbrug over for de øvrige faggrupper inden for arbejdsområdet være uhensigtsmæssig, fordi den skriftlige rapport mangler forståelige, klare oplysninger, der kan være til støtte i en afgørelsesproces.

Denne noget skematiske fremstilling af behandlerens arbejdsområde leder frem til nogle spørgsmål, der i første række har forbindelse med klienten. Et af de væsentligste er, *hvordan* vi bedst får de oplysninger, vi skal bruge?

Klienten er i en krisesituation, når han første gang møder sin behandler. Lad mig anvende et billede for at beskrive, hvordan jeg tit har fornemmet, at han oplever situationen. I den katolske kirke siges det at være skik og brug, når et menneske skal ophøjes til helgen, at der udnævnes en høj prælat, der gives benævnelsen

advocatus diaboli, djævelens advokat, hvis opgave det er med pinlig nøjagtighed at ransage og fremlægge den mindste omstændighed, som kan medføre tvivl om ophøjelsens berettigelse. – En klient kender nok sjældent dette begreb, men har en forudfattet mistanke om, at der kun vil blive sat focus på hans svage punkter og anstrenger sig derfor for at fremtræde så usårbar som muligt, – han skal ikke forråde sig. – Samtidig er han i et massivt afhængigheds- og beskyttelsesforhold til behandleren.

Behandleren er ikke djævelens stedfortræder, men et menneske, hvis opgave det er at søge at skabe *klarhed.* Det må derfor være behandlers første opgave at gøre klientens forventning til skamme. Men hvordan? Lad os se på en konkret situation:

Klienten venter i venteværelset, er kommet i god tid. Klienten *er* bange og ked af det, men skubber disse uacceptable følelser væk og bliver i stedet for vred. Så kommer behandler og møder et tilsyneladende vredt menneske. Almindelige venlige ord giver erfaringsmæssigt ikke genklang hos klienten, fordi hans vrede er en demonstration mod hele hans oplevede livssituation. Hvis behandler forstår dette og stille siger: »Ja, du er ked af det,« vil der måske ske en lille afdæmpning af klientens vrede, og dermed er det første skridt mod en afslapning af situationen nået.

I det lille ovenfor refererede forløb er der i øvrigt et andet – ofte upåagtet – problem: skal behandler sige De eller du, hvis klienten ikke selv har givet signal herom? Alle behandlere siger spontant du til alle klienter. Denne tiltaleform er imidlertid endnu ikke så almindelig ude i samfundet, at vi uden videre kan gå ud fra, at den er naturlig for klienten. Det er derfor ofte hensigtsmæssigt at spørge, hvad klienten ønsker; det viser i al fald respekt for ham som menneske, og det har han i høj grad brug for i øjeblikket.

Efter venteværelset fortsætter samværet andetsteds. Her gælder det altid om at lytte til, hvad klienten spontant siger, især i begyndelsen. Der kommer måske en lille bemærkning om, at han har lidt ondt i hovedet og derfor er ret uoplagt i dag. Et trøstende ord fra behandler om, at det nok går over, har ingen god effekt – snarere tværtimod. For hvad er det, vi gør, når vi trøster? Vi mod-

siger, i dette tilfælde med de usagte ord: »Det er nok ikke så slemt.« Vi kan bedre følge klienten ved f.eks. at være enig i, at det er ubehageligt at have hovedpine.

Der er meget i sprogets formulering, der er af betydning i vores arbejde. Mange af os har lært at stille spørgsmål, der ikke kan besvares med ja eller nej, men som indledes med hvem, hvad, hvilken osv. Det er ikke forkert, men skal anvendes med nænsomhed efter en grundregel om aldrig at være for pågående med spørgsmål. De væsentlige oplysninger skal vi nok få endda, blot vi venter. Det kan belyses af følgende eksempel:

En stor dreng blev bedt om at fortælle lidt om sine forældre, og han svarede omgående: »De er skøre.« Det kunne nu være fristende at spørge: »Hvordan?« Men han ville derved komme i en pinlig loyalitetskonflikt med risiko for, at han lukkede helt i. Derfor kom jeg kun med en stille konstatering ved at gentage ordet »skøre« med et lille spørgsmålstegn svævende i luften. Han sad med nedbøjet hoved i lang tid. Da han så op, sagde han: »Skøre kan jo egentlig være to ting, det kan også være noget, der let går i stykker.« I pausen havde han tænkt intenst og måske for første gang i sit liv fået en lidt dybere indsigt i forældrenes tilstand. Han fik kun et smil og et nik til svar, men han forstod, at jeg forstod, og det emne behøvede vi i al fald ikke at trampe mere i. Dobbeltbetydninger er en af sprogets fælder, men de kan sandelig også være en af dets guldklumper.

Vi skal prøve at forstå klientens situation. Men hvor meget skal vi anvende ordet forstå, og kan vi forstå så forfærdelig meget?

Af børn og fulde folk skal vi jo som bekendt høre sandheden, og jeg blev en gang belært grundigt af en lille femårig negerpige. Hun sad og tegnede to damer. Den ene var sort med kruset hår, den anden hvid med lyst, glat hår. Der var ingen mulighed for misforståelser. Bagefter fortalte hun, at det ikke altid var rart at være i Danmark, fordi hun lignede sin negermor med sort kruset hår, og at hun så gerne ville »komme ind i maven igen på en mor med lyst, glat hår«, så hun kunne blive ligesådan og blive fri for, at »alle damer synes det sorte er så kært og klapper mig på hove-

det ... øv.« Jeg forsikrede hende om, at jeg forstod, at det måtte være svært for hende. Hun svarede ved at se på mig med et meget fast blik og sige: »Nej, du forstår det nemlig slet ikke, for det er ikke dig, der går rundt og ser sådan anderledes ud i Danmark.« Det var en lille finger, der pegede på, at vi skal være varsomme med at formulere for megen forståelse. Jeg havde ikke modsagt hende, men jeg havde heller ikke givet hende nogen hjælp til at lære at acceptere den livssituation, hun var havnet i. Det ville i øvrigt kræve et intensivt og langvarigt samvær med hende, uden garanti for et godt resultat.

Det er enkelte ganske små nuancer i behandlers holdning og ord, der er fremdraget, men samværets stemning bestemmes for en stor del netop af detaljerne. De er nødvendige, men imidlertid ikke tilstrækkelige toner i samtalerne, for at disse kan klinge harmonisk, også for klienten. Da den lille negerpige sagde: »Nej, du forstår det nemlig slet ikke ...«, blev jeg først tavs. For hun havde jo ret. Hun levede i sin verden under sine forudsætninger og livsbetingelser, jeg levede i min. Da jeg med anvendelse af lidt andre ord sagde dette til hende, blev hun glad. Det er vigtigt at huske på, at hver eneste gang, vi møder et andet menneske, er det to mennesker med forskellige forudsætninger, der mødes. Det gælder også, når det er en klient, og hans verden skal respekteres. Hvordan kan vi tillade os at tro, at vi kender den bedste løsning på ethvert af klientens problemer eller fordømmer ham, skjult eller åbent? Hans hverdag er en ganske anden end vor. Vi sidder overfor problemstillinger, der ofte ligger så langt væk fra vor egen hverdag som tænkeligt. Uden *erkendelse* af denne forskel bør vi ikke nærme os ordet forstå. Klient og behandler kan se vidt forskelligt på centrale ting i livet, men det er unødigt tidsspilde for begge parter at gå ind i diskussioner, hvor ingen part har mulighed for at forstå den anden. Det væsentlige er at finde frem til, hvor klientens aktuelle problem er, uanset hvilken livsstil han har valgt: En kvinde, der blev nærmest mishandlet af sin samlever, blev foreslået at søge ind i en kvindeforening. Hun vrængede ad det. Hun havde valgt en livsform og var tilfreds med den, og ville

blive ved at være tilfreds med den, indtil *hun selv* ønskede den ændret. Behandlers aktuelle problem, det, der skulle løses, var klientens børns beskyttelse mod psykisk og fysisk overlast. Det var væsentligt, at klient og behandler gennemdrøftede forskellige muligheder, - begge med erkendelse af den anden parts forskellighed. Var det bedst at fjerne børnene fra hjemmet? eller var det bedst, at de forblev i den livsform, det miljø, hvori de hidtil var opvokset, kombineret med daglig kontakt med en person (et miljø), der repræsenterede en anden livsform, så de havde flere valgmuligheder, når de senere i livet fik ansvar for deres livsform selv?

Udfra disse kort refererede episoder under klient/behandler - samværet må vi forestille os, at behandler har fået tilstrækkelige oplysninger, også til evt. brug for de øvrige faggrupper i hans arbejdsområde. Der skal nedfældes en sammenfattende udtalelse.

Det er vigtigt hele tiden at tænke på, hvad udtalelsen skal bruges til, og hvem der skal læse den, altså hvem der skal forstå den. Efter Partsoffentlighedslovens indførelse er klienten også her en central person. Men sprogets begrænsninger bliver belastende.

Det er hensigtsmæssigt altid at indlede en erklæring med oplysning om klientens navn samt problemstillingen. Mangler det kan læseren med rette spørge sig, hvad dette egentlig handler om. Han forvirres (irriteres?) måske og må begynde om igen, når det evt. afsløres på side 3.

Så opstår problemet, om vi skal anvende fagsprog eller mere daglig tale? Det er lettest for behandler at anvende fagsprog - han ved, hvad ordene står for. Enkelte gør det af principielle grunde: vi må ikke miste vores identitet. Men hvordan har vi det selv, når vi f.eks. læser en straffeattest med oplysning om, at en person er dømt efter Straffelovens § abc, stk. x uden yderligere kommentarer? Hvilken lægmand kan med sikkerhed sige, hvad begreber som ambivalens, regressiv m.fl. dækker?

Andre anvender ren daglig tale, det kan også være let og fylde meget (!). Men for det første kan det let føre til vage formuleringer, der kan passe på hvem som helst, f.eks. »Han kan blive meget

vred og ubehersket og sige en masse ting, som han ikke mener.« Hvornår, overfor hvem og hvor ofte sker det - det er det relevante. For det andet bliver daglig tale let pyntet med jargon. Hvorfor »tackler« klienten problemer? Hvorfor er en 35-årig kvinde »en pige, der ...«?

Måske er et kompromis mellem kort, klar daglig tale og fagsprog en løsning, forudsat, at de faglige udtryk forklares med danske ord, - evt. i en parentes, der allerhelst bør suppleres med en personlig samtale mellem behandler og de øvrige faggrupper. Samvær med klienten under hans evt. læsning af erklæringen er næsten rutine for at undgå unødige misforståelser. Det er en lykkelig udvikling, og for mange behandlere er det blevet en anspo-ring til virkelig dybe overvejelser over, hvilke ord der kan anvendes, - også i dagligsprogede erklæringer. Hvilke ord er værdiladede eller unødigt sårende? En sætning som »Hun virker kold og distancerende over for mand og børn,« kan udtrykkes mere acceptabelt med ordene: »Hun er magtesløs over for problemerne med mand og børn, kryber ind i sig selv og kan derved virke udeltagende og indelukket«, altså en bredere og blødere formulering, der også siger noget om, hvad der foregår i klienten. Og så vil hun bedre kunne kende sig selv, når hun læser det.

Samtidig er klientens ret til at læse erklæringen en påmindelse om, at det for alle mennesker er en glæde, hvis ens stærke, gode sider bliver erkendt, - især i en belastet situation. En erklæring skulle nødigt virke som skrevet af en »advocatus diaboli«.

Jeg har forsøgt at give et lille, meget ufærdigt billede af, hvorfor jeg mener, at en klient kan få en uønsket oplevelse, når en behandler kommer ind i hans liv og forsøger at forstå og forklare, alt i den gode hensigt at hjælpe.

I det følgende vil jeg vise, hvordan misforståelser af sproglig og holdningsmæssig art fra først til sidst undertiden kan give sår, som det tager sin tid at få lægt. De citerede afsnit er ordrette gengivelser fra en artikel, der er skrevet til og optaget i dagspressen af en ganske almindelig kvinde,* der som andet barn fik en dreng. Han viste allerede som spæd et unormalt udviklingsfor-

løb. Hun søgte hjælp i behandlersystemet fra han var 8 mdr. gl. Først fik hun at vide, at alt var i orden. Da han var 1 1/2 år lød ordene, at »han var tilbage i legemlig udvikling og åndelig retarderet« dvs. åndssvag. Da drengen var 2 1/2 år ændredes denne opfattelse:
»drengen havde en adfærd, der var anderledes end andre børns, og man lagde ikke skjul på, at forældrene havde en stor del af skylden for det, hverken /behandler a/ eller /behandler b/ lagde fingrene imellem, når de beskrev de fejl, som forældrene efter deres mening havde. /Behandler b/ truede med, at man kunne fjerne barnet fra hjemmet, hvis det skulle være, dog troede han ikke, det skulle blive nødvendigt i det her tilfælde, men de skulle vide, at det kunne man altså«.

Moderens påståede fejl var i første række, at hun var for eftergivende og forkælende overfor drengen, men

»der var noget med den dreng, det var som om, han først bagefter blev klar over, at han havde gjort noget forkert, selv om det var noget, de havde forklaret ham mange gange og han blev så bange.«

Der blev iværksat forskellige støtteforanstaltninger, men intet hjalp. Om tilstanden, da han var 6 år, skriver moderen,

»samtalen med/behandler c/ var yderst negativ, de forstod ikke deres dreng, tog sig for lidt af ham osv., og hvis de ikke tog sig sammen og forbedrede det, så kunne drengen blive fjernet. I drengens journal kom der til at stå noget i retning af, at alle der kommer i kontakt med denne dreng må forudse at komme på en svær opgave, da forældrene er yderst negativt indstillet over for alt samarbejde. Det forbavsede hende ikke, hun havde længe haft mistanke om, at der stod grimme ting om dem i den journal.«

Det var jo i og for sig klare ord, denne klient havde hørt i 5-6

* Klienten er mig bekendt fra mit arbejde, uden at jeg har været hendes behandler. Hun har tilladt anvendelse af artiklen, hvori hun gennemgående omtaler sig selv i tredieperson.

år, men selv om de skulle have været sande, synes den måde, hvorpå de blev formidlet, at have skabt en dyb kløft mellem den hjælptrængende klient og behandlerne.

Da drengen var 7 år gammel, blev han henvist til andet amt. Moderen var nu topbelastet af skyldfølelse, og i venteværelset sad hun og tænkte,

»var det hende, der ikke duede, var hun en dårlig mor, eller var de begge nogle dårlige forældre, hvad havde de dog forsømt?«

Men nu mødte moderen en

»ung og meget sympatisk /behandler d/. De havde ikke behøvet at være bange, de blev ikke truet med noget og ikke bebrejdet noget. De samtaler her, hun havde været så bange for, blev en hjælp og hun turde godt fortælle om de problemer, de havde derhjemme.«

Moderen fik hurtigt at vide, at det nu var konstateret, at drengen havde en organisk hjerneskade, og forældrene frikendtes fuldstændigt for skylden for hans tilstand. Fremover fik de den hjælp, der var nødvendig, på den måde, de havde brug for.

Det er svært, men nødvendigt i forholdet mellem klient og behandler, at vi formulerer vort modersmål på samme tid klart og nænsomt, og det har jo sin »milde klang«, der kan bygge bro mellem alle mennesker. Sandheden i sætningen om, at hvad Per siger om Poul, siger mere om Per end om Poul, skulle nødigt blive for iøjnefaldende.

ESTHER GRUNDÉN

F. 1913. Cand. psych. 1953. 1953-55: klinisk efteruddannelse. 1955-82: arbejdet som klinisk psykolog, fra 1968 som chefpsykolog. 1968-76: sagkyndig dommer ved fjernelsessager i Ø.L. 1976-83: psykologisk medlem af Adoptionsnævnet - har lejlighedsvis skrevet tidsskriftartikler.

Sprog og datamaskiner

Bente Maegaard

For 30 år siden, da datamaskiner var regnemaskiner, interesserede man sig ikke for deres mulige indflydelse på menneskers sprog eller tænkemåde. Og man spørger heller ikke, hvilken indflydelse f.eks. skrivemaskinen kan have på menneskers sproglige udfoldelser.

Men der er sket meget, siden dengang datamaskiner var store elektroniske regnemaskiner. Man er begyndt at »kommunikere« med datamaskinen på en helt anden måde, og i en helt anden udstrækning end tidligere. Det er derfor meget rimeligt at stille det spørgsmål, om omgang med datamaskiner har en indflydelse på menneskers sprog.

Jeg må sige, at jeg føler, der er et muligt lille problem her. Vi kender vel alle vittigheden om manden, der (tydelig mærket) går ind for fysisk afstraffelse af børn, og siger, at han har fået masser af tæv som barn og det tog han da ikke skade af. Jeg kan lige så godt indrømme med det samme, at jeg har arbejdet med datamaskiner siden 1968. Jeg vil godt vente til slutningen af artiklen med at komme med en udtalelse svarende til mandens.

Jeg vil prøve at gennemgå forskellige sider af datamaters sprogbehandling.

Det allerførste, man kan interessere sig for, er datamaskinens tegnsæt, eller dens alfabet. Datamaskiner blev i første omgang opfattet som store moderne regnemaskiner, og det har sat sit præg på deres tegnsæt i meget lang tid. F.eks. er det først inden for de seneste 10 år blevet standard, at datamater kan skrive med både små og store bogstaver og man må sige, at det endnu ikke er blevet normalt: vi modtager allesammen stadig fakturaer, lønsedler, skatteopgørelser m.v., hvor al teksten er skrevet med store bogstaver. En anden ting er de særdanske bogstaver *æ, ø,* og *å*. Det er faktisk slået igennem, at de findes på det meste dataudstyr, men deres udsatte status fremgår af, at når man skal købe en da-

taskærm, koster det ekstra at få *æ, ø, å* sat på. Alt i alt kan man dog tillade sig at sige, at vi er nået dertil, hvor det er muligt, også økonomisk, at anvende et fuldt tegnsæt, som på en skrivemaskine, på en datamaskine.

Har det nu nogen indflydelse på menneskers opfattelse af sproget, om de præsenteres for det i et begrænset tegnsæt? Ja, det har det. Det er vel ikke nogen stor og vigtig indflydelse; den fører f.eks. ikke til, at man selv begynder at skrive udelukkende med store bogstaver. Men jeg har oplevet, at folk har troet, jeg hed MÆGAARD, antagelig fordi de ofte har set Æ skrevet som AE.

Den næste ting man kan se på, er orddeling ved linieskift. Datamater har jo en meget stor anvendelse ved sætning af tekst og derfor har man også ladet dem forsøge at dele ord ved linieskift. De grelleste eksempler ser vi i aviser, hvor man på grund af den smalle spalte har mange orddelinger, og på grund af den korte produktionstid har utilstrækkelig korrekturlæsning. Det er utroligt, hvad man udsætter læserne for; men når jeg har diskuteret sagen med den tekniske afdeling på især et af vore dagblade, så får jeg at vide, at det procentvis kun er meget få af orddelingerne, der går galt, og at det ikke betyder ret meget: man er f.eks. overbevist om, at folk hellere vil have et par skæve orddelinger, end de vil betale 25 øre mere for avisen (og det skal nok være rigtigt).

Jeg tror at den lemfældige omgang med orddeling i aviser godt kan føre til, at mennesker lettere accepterer orddelinger, der ikke var god latin i 1955, da Retskrivningsordbogen (som også indeholder regler for orddeling) sidst udkom. Jeg finder ikke, at dette er godt. Tekster med mærkelige orddelinger er klart vanskeligere at læse.

Efter at vi nu har set på tegnsæt og på hvordan ord skrives og deles, kan vi se på *ordforrådet*. Påvirkes vores ordforråd af omgangen med datamaskiner? Det er der ingen tvivl om. Der er kommet masser af nye ord ind i sproget sammen med datamaterne. Det er ord som *computer, software, modem* osv., der er en del af det faglige ordforråd; men det er også ord som *implementere,* altså ord, der har fundet anvendelse også uden for edb-verdenen.

Det er ikke noget, man principielt behøver at bekymre sig særligt over: alle fagområder har deres særlige terminologi og jargon, og alle fagområder, der får en stor udbredelse, vil smitte af på dagligsproget. Det, man skal være lidt på vagt overfor, er kun om ordene måske er lidt for engelskprægede og således f.eks. ikke passer ind i danske bøjningsregler og udtaleregler.

Men hvad med *sproget som helhed,* påvirkes det af datamaterne, og her er spørgsmålet i første omgang: påvirkes sproget hos de mennesker som arbejder med datamaskinerne?

Det er nok fornuftigt at se på forskellige former for sprog, som baggrund for at diskutere dette. Der er mange forskellige former for sprog, og jeg vælger her at se på programmeringssprog, naturlige sprog f.eks. dansk, og sådanne sprog som bruges i dialog med datamaskiner og som ligner naturlige sprog mere eller mindre.

Jeg vil prøve at karakterisere de sprog, man kan bruge i en dialog med maskinen, ved at karakterisere på den ene side programmeringssprog og på den anden side naturlige sprog, og se hvor meget »dialog-sprogene« ligner de to forskellige slags sprog.

Programmeringssprog har, ligesom andre sprog, et *ordforråd,* en *grammatik* (syntaks) og en *semantik* (betydning). Grammatikken beskriver, hvordan sætninger opbygges korrekt i sproget og semantikken beskriver, hvad sætningerne betyder, det vil i denne sammenhæng sige, hvad maskinen udfører.

Ordene (og symbolerne) i et programmeringssprog er entydige, de betyder altid det samme. Tilsvarende er der for sætninger en klar og uforanderlig sammenhæng mellem sætningernes form og dens betydning, – det man i lingvistikken kalder mellem dens *udtryk* og dens *indhold.*

Det samme gælder ikke for naturlige sprog: her afhænger ords betydning af de sætninger, de indgår i, sætningers betydning afhænger af den sammenhæng, de indgår i, dvs. hvilke andre sætninger, der kommer før og efter, hvem der siger sætningerne, hvad de handler om osv.

Det er nok ikke noget, man tænker så meget over i det daglige;

men det er selvfølgelig noget, sprogforskere og filosoffer har været opmærksomme på, og det er også noget, man får øjnene op for, når man arbejder med analyse af naturlige sprog.

I det følgende vil jeg gennemgå nogle af de opgaver, man bliver stillet over for, når man arbejder med datamater og sprog, og især når man arbejder med at få datamater til at analysere naturligt sprog korrekt.

En analyse af en sætning i naturligt sprog vil mindst bestå i at bestemme hvad der er udsagnsled og grundled m.v. En mere avanceret analyse vil have som mål at få maskinen til at »forstå« en tekst, dvs. at kunne reagere fornuftigt på den.

Udgangspunktet for datamatisk analyse er, at maskinen kan finde de *ord*, teksten består af. Men hvad er et ord? Det viser sig hurtigt, at en definition som

ord er afgrænset af blanke og interpunktionstegn, interpunktionstegn er . , ; : ? ! " ( ) / '

ikke er tilstrækkelig. Den vil bl.a. fjerne punktummerne (og lave 2 ord) fra *f.eks.* og *10.000,* (dvs. 10.000 bliver til *10* og *000)*, fjerne apostroffen fra *gi'r* (og lave 2 ord: *gi* og *r).*

Det er dog muligt at lave en orddefinition til maskinen, der fungerer rimeligt sikkert på det rent typografiske niveau. Det opnås f.eks. ved, at man giver lister over kendte forkortelser, og beskriver, hvordan man kan kende en ny eller »ukendt« forkortelse (sådan noget som: »Hvis det ord, der følger efter et punktum, begynder med lille bogstav, så er punktummet et forkortelsespunktum, og ikke et sætningspunktum«). Man kan også beskrive, at punktummer mellem tal hører med til tallet. På den måde kan man nå frem til, at maskinen kan dele en hvilken som helst tekst op i ord (næsten) ligesom et menneske ville gøre det.

Næste spørgsmål er, om f.eks. *Det* og *det* er det samme ord. Umiddelbart er de forskellige for maskinen; men de kan føres sammen, hvis man eksplicit siger, at stort og lille begyndelsesbog-

stav skal opfattes ens (man kan rent konkret gøre det ved at ændre alle store begyndelsesbogstaver til små).

Det vil også i mange sammenhænge være ønskeligt at få forskellige bøjningsformer af samme ord, som *læser, læste, læst, læs,* henført til samme form.

Det opnår man ved at give maskinen regler for, hvordan stamme og endelse kan kombineres til ord – eller måske snarere omvendt: hvordan bøjningsformer kan opdeles i stamme og endelse. Sådanne regler vil fjerne *-er, -t* m.v. fra en ordform og undersøge ved opslag i en ordbog, om resten af ordet står i ordbogen. En regel, der fjerner *-t* fra *læst* vil give opslagsformen *læs.* Hvis man ønsker opslagsformen *læse* ligesom i en almindelig ordbog, må man ydermere lade reglen tilføje et *-e.* Reglerne bliver endnu mere indviklede, når man skal beskrive, at f.eks. *gamle* skal blive til *gammel.*

Arbejdet med at beskrive sådanne morfologiske regler kan blive tidrøvende; men det er vigtigt at fastslå, at opgaven principielt er *løselig.* Der er dog én ret væsentlig hage ved den opgave at finde ud af, hvad grundformen er for et givet ord, idet der kan være flere løsninger. Se blot på *læser* (en læser, han læser), *læst* (en læst, har læst), *læs* (et læs, læs bogen, læs varerne på vognen).

Her står vi ved en meget væsentlig vanskelighed ved datamaters behandling af naturligt sprog: der er så mange ord, der er flertydige. Nu er de jo egentlig også flertydige for os, når vi ser dem løsrevet fra en sammenhæng. Men i samme øjeblik vi ser ordet i en sætning, opdager vi knap nok flertydigheden.

Han maler en dør

Hvem ville tænke på, at *maler* kan være enten *en maler* eller som her, udsagnsordet *han maler,* og hvem tænker på, at *dør* kan være enten *en dør* som her, eller udsagnsordet (han) *dør.* Og så har jeg ikke engang nævnt, at *han* også kunne være navneordet (en) *han,* og at *en* kunne klassificeres som enten kendeord (som her), talord eller stedord.

Men alle disse muligheder må datamaskinen have som udgangspunkt. Og så må regler om, hvordan ord kombineres til sætninger, hjælpe den til at finde ud af, at *maler* er et udsagnsord m.v. De regler, der beskriver, hvilke følger af ord der er korrekte, er sprogets *syntaks*.

Man kan sikkert godt se, at det vil være muligt overfor maskinen at beskrive, at sætninger (i deres simpleste form) kan bestå af et navneagtigt led (som er grundleddet), et udsagnsled og et navneagtigt led (som er genstandsleddet). Ved hjælp af denne grammatikregel vil ovenstående sætning blive analyseret rigtigt.

Men der er et lille problem: udsagnsordet *maler* har flere betydninger: det kan være *maler* i betydningen »stryger maling ud over«, men det kan også være *maler* i betydningen »kværner i en mølle« (male mel, male kaffe). Hvordan skal man få maskinen til at vælge mellem disse betydninger?

Her kommer vi til et punkt, hvor formelle regler om rækkefølge, bøjningsform m.v. ikke kan klare valget. Man skal vide, om det er normalt at kværne døre i møller. Hvis det ikke er normalt, bør man nok vælge den anden betydning. De regler, man kan formulere over for maskinen vil handle om, at genstandsled for *male* i dets ene betydning er af bestemte typer: spiselige eller drikkelige, for den anden betydning er det konkrete, fysiske genstande. Læserne vil nemt se, at dette er langt fra tilstrækkeligt: man kværner også ikke-spiselige ting. f.eks. males træ til spånplademasse.

En større kontekst (de omgivende sætninger) kan sommetider hjælpe, men det ændrer sådan set ikke noget ved metoden: i det store og hele foregår analyse og entydiggørelse på den her beskrevne måde.

Det betyder altså, at man ved datamatisk analyse af naturligt sprog arbejder med et tilsvarende fast forhold mellem udtryk og indhold, som man har i programmeringssprog. I programmeringssprog har ord og symboler én bestemt betydning. I naturligt sprog, der analyseres datamatisk, kan et ord sådan set godt have flere betydninger, men maskinen vil kun finde dem, der er beskrevet i ordbogen.

Hvadenten man tænker på en »dialog« med maskinen i et programmeringssprog eller i en slags naturligt sprog, vil dialogen altså foregå i et sprog, der er præget af den faste sammenhæng mellem udtryk og indhold.

Et rigtigt naturligt sprog er ikke sådan. Hvis det var, kunne man f.eks. ikke bruge det til at udtrykke nye tanker.

Man kan måske forestille sig, at det en dag vil blive muligt at lære en datamaskine at bruge naturligt sprog ligesom mennesker. Det vil implicere, at maskinen i en eller anden forstand skal kunne tænke. Der er forskere inden for fagområdet »kunstig intelligens«, der tror på dette, men der er også mange, der ikke tror på det. Det er en trossag, for der er ingen, der lige nu kan beskrive, hvordan det skulle gå for sig.

Indtil det sker (*hvis* det sker), må vi imidlertid klare os med det meget entydige sprog, som er beskrevet ovenfor.

I et samfund, hvor al (sproglig) kommunikation foregik med maskiner, det vil sige, at man også *lærte* sproget af maskiner, ville det selvfølgelig påvirke befolkningens brug af sproget: den ville blive ligesom læremesterens.

Men i et samfund, hvor størstedelen af kommunikationen stadig foregår mellem mennesker, kan jeg egentlig ikke forestille mig, at menneskets evne til at udtrykke sig skulle tage skade af, at det sproglige samspil med maskiner er så begrænset. Der er her igen tale om en trossag, – endnu har vi ikke en generation, der er vokset op med datamaskiner fra skolealderen.

Lad mig som slutbemærkning anføre, at jeg ikke tror, at jeg selv har taget skade af, eller er påvirket af, langvarigt arbejde med maskinerne, – bortset fra en overfølsomhed over for flertydigheder.

Note

Jonathan Swift har i *Gullivers rejser* gjort rede for den fejlagtige opfattelse, at forholdet mellem udtryk og indhold i naturligt sprog er entydigt. En professor ved akademiet i Lagado havde fået den idé at blande alle ord i sproget på alle måder, optegne alle

meningsfulde forekomster af 3-4 ord i række og derefter danne alle mulige sætninger. Når dette projekt var fuldført, ville alle tanker være samlet og al videnskab beskrevet, eller med bogens ord: man ville have »et fuldstændigt system af alle humane og eksakte videnskaber«. (Citeret efter dansk oversættelse af H. C. Huus, udgivet af Lademann, intet årstal).

BENTE MAEGAARD
Forskningsprofessor. Cand. scient. i matematik og fransk. Ansat på Københavns Universitet siden 1971, fagområde: datamatisk lingvistik. Hovedbeskæftigelse for tiden: maskinoversættelse.

Introduktion til »En begravelse«

Mogens Jensen

Det er over 100 år siden, at Mark Twain skrev, hvad der bør skrives om faglige og sociale kløfter.

I »En begravelse« taler præsten og slagsbroderen forbi hinanden med en sikkerhed, der kun overgås af hverdagen:

Når edb-moderen afleverer sit barn til børnehavepædagogen, taler hun om Thomas' leg med computeren derhjemme og pludrer om databaser, søgestrukturer, skærmterminal, diskettestation og datamatisering.

Børnehavepædagogen, der modtager Thomas, mener noget helt andet med input og output, og hans fremstilling er centreret om »situationer« det være sig afleverings-, lege-, spise- eller wc-sådanne.

Fra hverdagen kendes også budgethøgen, der i udvalget taler forbi (eller rettere: ned til) de andre ved at sylte dem ned i ressourceallokeringer. diversifikationer, innovationer, totaldimensioneringer, inflationsrater, operationsanalyser, mens han præciserer, hvordan en planorienteret udnyttelse af de økonomiske ressourcer kræver tiltag, så serviceydelser og såvel ordinære som afledte driftsudgifter kanaliseres ind i styringsmodeller, der tilpasses moduler inden for den ramme, som konfirmeres i relation til budgetorienteringen på det årlige seminar. Fra den anden fløj i udvalget forsøger miljøfidusen at få sparket sine lige så uforståelige gloser ind. Hun kan mindst lige så mange, og de ord, der tilfældigvis er ens på de to fløje, betyder noget forskelligt.

Bo Bojesens for længst klassiske Mark Twain-illustration er en underdrivelse i forhold til hverdagen:

En begravelse

Mark Twain

Det er engang blevet sagt, at den bedste måde, hvorpå man kunne gøre sig en forestilling om et eller andet samfund, var at lægge mærke til begravelserne og til de mænd, der blev jordet med den største pragtudfoldelse.

Det er mig ikke muligt at sige, hvilke mænd vi gjorde mest ud af i de store dage i Nevada; for jeg ved ikke rigtigt, om det var den store samfundsstøtte eller den mest berygtede bandit. Det er rimeligt nok, at de to fornemste og mest dominerende samfundsklasser hædrede deres store afdøde på nogenlunde samme vis, og den omtalte filosof måtte derfor sikkert have overværet mindst to begravelser i Virginia City, før han var i stand til at skaffe sig en helt rigtig forestilling om beboerne der på stedet.

Der blev gjort en hel del stads af Buck Fanshaw, da han døde. Han var en fremragende borger. Han havde dræbt en mand, ikke på grund af et personligt uvenskab, men fordi han ville forsvare en fremmed, der var blevet overfaldet af flere. Han ejede et pragtfuldt værtshus. Han havde en flot livsledsagerinde, som han godt kunne være blevet skilt fra uden at ty til rettens hjælp. Han havde indtaget en høj stilling indenfor brandkorpset og havde været en indflydelsesrig politiker. Da han døde, grebes hele byen af sorg, men det var dog navnlig dens bærme, der følte sig hårdt ramt.

Ved det forhør, der blev optaget over liget, oplystes det, at Buck Fanshaw under feberfantasier, der var fremkaldt af en tyfus, havde taget arsenik, at han derpå havde skudt sig en kugle gennem kroppen, dernæst havde skåret struben over på sig selv, samt at han endelig havde kastet sig ud fra fjerde sal og brækket halsen – og efter at juryen nedbøjet af sorg og smerte havde overvejet de foreliggende omstændigheder, kom den til det resultat, at han var død »ved Guds tilskikkelse«. Hvad skulle verden gøre uden juryer?

Der blev gjort vældige anstrengelser i anledning af begravel-

sen. Alle vogne i byen blev lejet, alle værtshusene iklædte sig sorgens farve, alle brandvæsenets flag vajede på halv stang, og alle brandmændene fik ordre til at møde i uniform og med flor om deres sprøjter.

Lad mig lige bemærke, at da alle jordens nationer havde sendt eventyrere ud til sølvlandet, og da alle disse hæderværdige repræsentanter havde medbragt de mærkværdigste udtryk og talemåder fra deres egne gadesprog, så var det gængse kraftsprog i Nevada på den tid mere rigt og afvekslende end noget andet sprog nogensinde har været i verdenshistorien, måske med undtagelse af Kaliforniens første dage. På den tid, jeg taler om, talte man i og for sig slet ikke engelsk i Nevada, men brugte en slags slang eller ejendommelig jargon, der efterhånden var opstået. Det var vanskeligt selv for en præst at holde en prædiken uden at betjene sig af denne jargon. Fraser som: »Det kan du lade dig indskrive for,« »Irlændere behøver ikke at melde sig« og hundrede andre flød på en ganske naturlig måde fra en taler, og det var som regel uden nogen som helst forbindelse med talens egentlige indhold og altså fuldkommen meningsløst.

Efter Buck Fanshaws død blev der indkaldt til et møde, for på Stillehavskysten kan der ikke foregå noget som helst, uden at der må offentligt møde til og vedtages en hel del resolutioner. Der blev fremsat en mængde udtalelser, som alle gav udtryk for de tilstedeværendes store sorg, og der blev nedsat en række udvalg. Blandt andet blev der også nedsat et udvalg – bestående af en enkelt mand – som skulle besøge præsten, en stille, blid og beskeden ung mand, der lige var ankommet fra et universitet i de østlige stater, og som endnu var ganske uden kendskab til livet i minerne. Udvalgsmanden, Scotty Briggs, aflagde sit besøg hos ham, og senere hen var det en sand fornøjelse at høre præsten fortælle om det.

Scotty var en sværlemmet bandit, hvis sædvanlige dragt ved højtidelige anledninger – som for eksempel denne – bestod af en brandhjelm, en gloende rød flonelsskjorte, et patent-læderbælte med en skruenøgle og en revolver, en trøje, der hang over armen

på ham, og bukser, der var stoppet ned i et par langskaftede støvler. Han dannede en mærkelig modsætning til den blege teolog. Det er imidlertid kun simpel retfærdighed at forudskikke en bemærkning om, at Scotty havde et varmt hjerte, at han var trofast mod sine venner, samt at han aldrig yppede kiv, når det var ham muligt at undgå det. Det var også ganske almindelig bekendt, at Scottys slagsmål som regel viste sig slet ikke at være opstået på hans foranledning, men at hans naturlige elskværdighed havde fået ham til at træde op til fordel for den mand, som det gik dårligst. Han og Buck Fanshaw var perlevenner i mange år og havde mange gange stået ryg mod ryg. Engang havde de smidt jakkerne og taget parti for de svageste i et slagsmål mellem vildfremmede mennesker, og da de så endelig havde vundet en dyrekøbt sejr, viste det sig, at de mænd, som de havde hjulpet, ikke alene var stukket af, men også havde taget deres jakker med oven i købet.

Men tilbage til Scottys besøg hos præsten! - Scottys ærinde var jo af bedrøvelig art, og hans ansigt udtrykte den dybeste sorg.

Da han blev vist ind i præstens værelse, satte han sig ned foran den unge teolog, satte sin brandhjelm på et halvfærdigt manuskript, lige under næsen på ham, trak et rødt silkelommetørklæde ud af hjelmen, tørrede sin pande og udstødte et dybt suk, der passede til anledningen. Han var lige ved at kvæles, og tårerne vældede endogså ned over kinderne på ham, men ved hjælp af en mægtig kraftanstrengelse blev han herre over sin bevægelse og sagde med dyb stemme:

- Er De den knop, der driver denne her prædikeknejpe inde ved siden af?

- Om jeg er ... De må undskylde, men jeg er bange for, at jeg ikke rigtig har forstået Dem.

Med et nyt suk og en halvkvalt hulken begyndte Scotty igen:

- Forstår De, vi er kommet til at hænge sådan lidt på den, og kammeraterne mente, at De nok ville stikke os en næve, hvis vi slog en klo i Dem ... Det vil altså sige, hvis det virkelig er Dem, der er formand for salmefabrikken her inde ved siden af.

- Jeg er hyrde for den lille flok, der samles her i kirken.

- Hvad for en?

- Jeg er sjælesørger for det lille samfund af troende, hvis helligdom ligger ved siden af dette hus.

- Jeg giver mig, kammerat ... jeg melder pas med det samme ... Bland kortene og giv en ny omgang.

- Hvad behager ...? Om forladelse ... jeg fatter ikke helt, hvad De mener.

- Ja, nu tror jeg nok, De har fået overtaget over mig, eller også er det mig, der har fået det over Dem ... Jeg kan ikke stikke Deres trumfer, og De kan ikke stikke mine ... Ser De, en af kammeraterne kunne ikke få vejret mere, og så ville vi jo gerne give ham en ordentlig afskedssalut. Og jeg er altså sendt ud for at støve en op, der kunne sende ham lidt sludder med på rejsen og starte ham på en pæn måde.

- Kære ven, jeg er bange for, at jeg mindre og mindre kan forstå Dem. Deres bemærkninger er mørk tale for mig. Var det ikke muligt, at De kunne udtrykke Deres tanker med mere jævne ord? Tror De ikke, det var bedre, om de fremsatte fakta uden at besværliggøre dem med alle disse metaforer og allegorier!

Ny pause og endnu dybere tænkning. - Så sagde Scotty:

- Jeg må vist passe igen.

- Hvorledes?

- De har gjort mig bet, kammerat.

- Jeg fatter endnu ikke Deres mening.

Præsten sank fortvivlet tilbage i stolen. Scotty støttede sit hoved i hænderne og henfaldt i dybe tanker. Et øjeblik efter hævede han hovedet; Hans ansigtsudtryk var bedrøvet, men tillidsfuldt.

- Nu har jeg det, sagde han, nu kan De nok klare den. Ser De, det vi har brug for, er en kirkesvindler ... er De med?

- Hvad siger De?

- En kirkesvindler ... præst.

- Nå således; men hvorfor sagde De ikke det med det samme. Jeg er præst.

- Det har De ordet. Nu har De set mine kort ... bliv ved med

det. Scotty stak sin barkede næve frem og rystede yderst elskværdigt præstens lille hånd, der blev fuldstændig begravet i hans.

- Se, nu forstår vi hinanden, kammerat ... Lad os så begynde forfra. Og De skal ikke bryde Dem om, at jeg vrøvler lidt, for vi er nemlig allesammen noget så mægtigt på spanden ... En af mine kammerater har nemlig taget billetten ...

- Hvad har han taget?

- Billetten, - han har vendt næsen i vejret.

- Vendt næsen i vejret?

- Javel ... han er *skredet*.

- Ah! Han er draget didhen, hvorfra ingen vender tilbage.

- Næ, jeg tror ikke, der er noget med returbilletter. Han er nemlig død.

- Nu forstår jeg Dem.

- Sikket held! Jeg var ved at blive bange for, at De skulle til at gå galt i byen igen. Ja, han er altså rigtig reglementeret død denne gang ...

- Denne gang? Har han været død før?

- Død før ...? Tror De, han havde lige så mange liv som en kat? Nej ... men De kan bande på, at nu er han så død som en sild, den stakkels gamle dreng; gid det aldrig var sket. Jeg skal aldrig nogensinde ønske mig en bedre kammerat end Buck Fanshaw ... Jeg kendte ham ud og ind, og når jeg sådan rigtig kender en mand, så holder jeg af ham og bliver ved med det ... det kan De roligt tage gift på ... Han var helt igennem et rigtigt jern. Der er aldrig nogen, der skal komme og sige, at Buck Fanshaw nogensinde svigtede en ven. Men nu er det jo forbi det hele. Det er der sat punktum for. De har jo taget fusen på ham ...

- Taget fusen på ham?

- Javel, - døden, mener jeg. Nu må vi sige farvel til ham, å ja, såmænd ... Det er en temmelig skrap verden, vi lever i, hva'? De kan lige bande på, at han var et jern. De skulle bare have set ham i arbejde ... Han var en hård negl ... Bare der var en eller anden, der ville genere ham lidt, og der så var plads nok, så skulle De bare se ham smide tøjet og mase på, så det var en ren fornøjelse

... Han var den værste søn af en tyveknægt, som nogensinde har eksisteret ... Han var mægtig med på den, kammerat, mægtig med på den ...

– Med på hvad?

– Sjov i gaden, at la' hammeren falde ... slås. – Undskyld, kammerat, at jeg sommetider bruger et lidt kraftigt udtryk, men De forstår nok, at det generer mig noget så grusomt at skulle passe på hele tiden og sidde og snakke pænt og dannet ... Nå, nu er han som sagt skredet, og vi får ham vel aldrig igen ... Det var derfor ikke så tosset, hvis De ville ta' og hjælpe os med at ekspedere ham.

– Holde tale ved graven ...? Tage mig af jordfæstelsen?

– Jordfæstelsen ...! Den er mægtig ... Se, det er nemlig lige det, jeg står og lirker for. Han var altid en flot fyr, så De kan lade Dem indskrive for, at hans begravelse skal blive af første klasse A ... massiv sølvplade på kisten, sorte fjer på ligvognen, en neger i hvid skjorte og med kakkelovnsrør på hovedet joller af med køretøjet; det er vel nok fint, skulle jeg mene? Og der skal nok blive sørget for Dem, det skal De ikke være bange for ... Der står en helvedes fin karet til Dem henne i nr. 1, så De kan godt stikke næsen i vejret ... Ekspeder De bare Buck så pænt som muligt, for alle, der kendte ham, kan sige, at han var den flinkeste fyr i hele minen ... De kan ikke smøre for tykt på. Han kunne aldrig tåle at se noget forkert; han har gjort mere for at holde denne her by pæn og fredelig end nogen anden mand. Jeg har selv set ham banke fire mexikanere på elleve minutter ... Hvis der var noget, der skulle bringes i orden, var han ikke den mands søn, der vimsede rundt for at finde en eller anden, der ville gøre det, næ, han tog selv et tag med i ... Katolsk var han ikke. Næ, ikke noget videre. Han kunne rent ud sagt ikke døje den race. Hans valgsprog var i den henseende: Der er vinket af. Men det gjorde ingen forskel, når det gjaldt om at afgøre, hvad der var ret eller uret, og engang, da nogle banditter tog den katolske bensamling – jeg mener kirkegård – og gav sig til at udstykke den til byggepladser, så røg han lige på dem. Og han ordnede hele bunken ... jeg så det selv, kammerat.

- Det var meget rigtigt ... i hvert fald var tanken, der lå til grund for hans handling, meget pæn og hæderlig, omend handlingen i sig selv måske ikke kunne forsvares fra et meget strengt standpunkt ... Havde den hedengangne nogen bestemt tro ...? Jeg mener, om han følte en inderlig overbevisning om en højere magt?

En ny pause og megen grublen.

- Ja, nu tror jeg nok, De har bremset mig igen. Kunne De ikke være så rar at sige det forfra, og lidt langsommere.

- Jeg mener bare, om han nogensinde havde sluttet sig til noget samfund, der var baseret på tro og på tillid til et højere væsen, og som i alle forhold støttede sig til moralens love?

- Alle ni ...! Rejs keglerne på en anden bane, kammerat.

- Hvad havde De den godhed at bemærke!

- Nej, De er sgu for stærk for mig. - Hver gang De langer en ud, så ramler det hele sammen for mig ... Giv kort en gang til og lad os prøve lykken på en anden bane.

- Hvad for noget, prøve lykken?

- Javel ... begynd forfra.

- Var han en god mand, og ...

- Hov ... stop! Kom nu ikke med mere, førend jeg har klaret dette her. Om han var en god mand, siger De ... Ja, se det er nu ikke nok at sige det. Han var den bedste mand, De nogensinde kunne have set for Dem ... Å, De ville have været helt væk i ham, hvis De bare havde kendt ham ... Der var ikke en i hele Amerika af hans egen størrelse, som han ikke kunne slå til krøbling ... Det var ham, der kvalte oprøret ved sidste valg, ovenikøbet før det kom til udbrud, og alle mennesker sagde, at han var den eneste mand, der kunne have gjort det. Han røg ind med en skruenøgle i hånden, og i løbet af ti minutter måtte fjorten mand bæres væk på et vinduesskod. Han gjorde ende på hele historien, inden nogen havde fået lov til at slå så meget som et eneste slag ... Han holdt meget af at have det fredsommeligt - og han *ville* have fred! - Hans død var et stort tab for hele byen ... Jeg tror, det ville glæde kammeraterne, hvis De kunne stikke lidt af den slags ind i talen ... Engang, da irlænderne morede sig med at kaste sten ind ad vin-

duerne i metodisternes søndagsskole, så lukkede Buck Fanshaw stille og roligt sit værtshus, tog et par seksløbere med sig og trak på vagt udenfor søndagsskolen ... Her er ingen brug for irlændere, sagde han, og de holdt snuden for sig selv ... Han var den skrappeste dreng i Nevada, han kunne løbe stærkere, springe højere, slå hårdere og hælde mere whisky på krukken end nogen anden mand i sytten distrikter ... Tag det med i Deres tale; det er noget, kammeraterne kan li'. Og så kan De også sige, at han aldrig sparkede til sin moder.

– Sparkede sin moder?

– Nemlig! – Det kan alle kammeraterne bevidne.

– Jamen, hvorfor skulle han sparke hende?

– Næ, det mener jeg også ... men det er der jo så mange, der gør.

– Det er der da ingen mand, der gør.

– Jo, der er nu alligevel mange.

– Efter min mening burde en mand, der øvede vold mod sin egen moder ...

– Skudt forbi, kammerat ... De er helt udenfor banen ... Det, jeg mente, var, at han aldrig vendte sin moder ryggen; er De med? Nej, det gjorde han aldrig ... han gav hende et hus og jord og masser af penge, og han passede på hende og sørgede for hende hele tiden, og da hun fik kopperne, så lad Satan brænde mig, om han ikke sad oppe og vågede over hende ... Nå, undskyld, men ordet hoppede sådan ganske uforvarende ud af munden på mig; det var ikke min mening at krænke Deres følelser ... Jeg tror, at De er en pæn mand; jeg kan godt lide Dem, og jeg skal mase enhver, der er af en anden mening ... Jeg skal banke ham så længe, at han ikke kan kende forskel på sig selv og et kadaver fra forrige år ... Det kan De roligt tage gift på!

Her fulgte endnu et kammeratligt håndtryk, og så gik Scotty.

Begravelsen var så glimrende, som kammeraterne kunne ønske sig den. Der var aldrig tidligere set en lignende pragt i Virginia City. Den fjersmykkede ligvogn, det larmende musikkorps, de lukkede butikker, flagene på halv stang, den lange procession af

de hemmelige selskabers medlemmer, iført alle deres insignier, de militære afdelinger, brandmændene med deres floromvundne sprøjter, de mange vogne med embedsmænd og private tiltrak sig almindelig opmærksomhed og fyldte fortove, tage og vinduer med tilskuere, og i mange år blev størrelsen og pragten ved højtidelige anledninger i Virginia City bedømt i forhold til Buck Fanshaws begravelse.

Scotty Briggs optrådte som en art ceremonimester og indtog en fremragende plads ved begravelsen, og da prædikenen var endt, og den sidste bøn for den hedengangnes sjæl var bedt, mumlede han med dyb følelse:

-Amen! Nu er der vinket af!

Da den sidste del af sætningen tilsyneladende ikke stod i forbindelse med den nys afsluttede handling, kan man måske slutte, at Scotty sagde det for endnu en gang at mindes sin afdøde ven, det havde jo været hans valgsprog.

Scotty Briggs gjorde sig senere bemærket som den eneste af alle banditterne i Virginia City, der antog religionen, og det viste sig, at den mand, som altid af en eller anden ædel indre drift følte sig kaldet til at tage de svage og forknytte i forsvar, ikke var det dårligste tømmer at lave en kristen af. At han blev det, svækkede hverken hans naturlige elskværdighed eller hans mod; det ledte tværtimod den første egenskab ind i mere intelligente kanaler og åbnede en videre mark for den anden.

Er det til at undre sig over, at hans søndagsskole trivedes bedre end så mange andre? Jeg mener nej. Han talte til de små slyngler i et sprog, som de kunne forstå. En måned før han døde, havde jeg den store fornøjelse at høre ham fortælle sin klasse den kønne fortælling om Josef og hans brødre, og han gjorde det »uden at se i bogen«. Jeg må bede læseren selv danne sig en forestilling om, hvorledes denne historie tog sig ud, idet den - spækket med de mærkværdigste kraftudtryk - flød fra den alvorlige lærers læber, mens de små elever lyttede til med en interesse, der viste, at de i lige så høj grad som han selv var uvidende om den vold, der blev øvet mod den hellige skrifts sobre ord.

Modersmål-Prisen 1985

Overrakt til Benny Andersen d. 20. maj på Lyngby Stadsbibliotek

Her bringes formandens tale ved overrækkelsen:
Modersmål-Selskabet har i år ønsket at give Modersmål-Prisen til en udøvende kunstner, og valget er faldet på forfatteren Benny Andersen, der i sjælden grad er en sprogets kunstner. Det har frydet ældre og yngre, øst og vest for Valby Bakke at bruge hans digte, noveller, dramatiske tekster og børnebøger til erkendelse og underholdning. Hvis Benny Andersen modtog honorar for alle benyttede citater, som musikere får Koda-afgifter, ville han være en rig mand.

Hvem kender ikke den om damer: »Uden damer var det aldrig lykkedes/det er besværligt med/det er umuligt uden«. Den om smilet, som Benny Andersen skrev på opfordring for at sige noget om surhed: »Jeg bærer med smil mit smil/mit halvmåneåg/hvorpå man hænger bekymringer til tørre/jeg må lægge hovedet på siden/når jeg skal gennem en dør/jeg er borger i smilets land/det er ikke spor morsomt«. Og den om godhed: »Der er ikke spor i vejen/jeg er egentlig bedst/når jeg er helt alene«.

Dobbelte afgifter burde betales af alle kursusledere, der beroliger deltagerne med et »om lidt er kaffen klar«, og senere ved sjusserne bekræfter, »at livet er ikke det værste, man har«.

Benny Andersen rammer en særlig dansk tone af indforstået og underdrevet lune, der i alvor og spøg viser os, hvem vi er. Benny Andersen bruger, bøjer og fornyer sprogets udtryksmuligheder. Det er denne sproglige fantasi og sammenhængen mellem sproget som redskab og sproget som formidler, Modersmål-Selskabet gerne vil belønne.

Man kunne tro, at det var Benny Andersens eget digt om modersmålet, der var baggrunden for valget til prismodtager. Det er det ikke umiddelbart, men derimod Benny Andersens genkommen-

de direkte og indirekte henvisninger til sproget som forudsætning for samtale, samvær og erkendelse. Et par vers fra digtet »Muddermålet« viser noget om dobbeltheden i den sproglige henvendelse:

»Og alle de skjalde, hun skænked ordets magt,
de hersker kækt med sproget, men savner stærkt kontakt.
Hver sang, som folket kender og lytter til med lyst,
er mest på tysk og engelsk og fra den spanske kyst.

Og ordene de falmer og skiftes om med ord,
og dialekter glemmes som sne, der faldt i fjor,
og sprog efter sprog segner hen som stjerneskud,
men hun er så gæv, og hun holder stadig ud.«

I sine kommentarer til visen skriver Benny Andersen, at den ikke håner sproget som sådan, men sproget når det lyder værst, og når det bruges på en plump måde. Men dobbeltheden viser, at ikke hvad som helst kan siges på hvilken som helst måde.

Sædvanligvis omgås Benny Andersen sproget med uhyre varsomhed og kun nænsomt brydes sproglige barrierer. Det er de små forskydninger, der overraskende sammenstillinger og de skarpe iagttagelser af hverdagssituationer, der er Benny Andersens kunstneriske særpræg. De provokerende ord fra slang og gadesprog benyttes sjældent. Benny Andersen skriver i et tidligt modernistisk digt »sæt aldrig ubefæstede ord i verden«.

Ordenes fasthed og udtrykkets fæstnede form er en del af betingelserne for en leg med ordene og for den forståelse, der bygger bro over de mange modsætninger i vort land. Sprogets sammenhæng med kultur og miljø er væsentlig for brugbarheden i en mere almen form. Fællessprogets rigdom påvises og udvides af en kunstner som Benny Andersen.

Mere end nogen anden har han gennem sine beskrivelser af steder, situationer og adfærdsmønstre forsøgt at vise hen til det fælles sprog »her i reservatet«. I et stort digt fra 1979 »Danmark –

et broget foretagende« fastholdes alle modsætninger - og sammenhængen opleves meget Andersensk gennem sproget:

I det hele taget er der nok ikke
i massevis af enkelte dele
som er så ejendommeligt danske
at der ikke findes sidestykker til dem
finere eller grovere
andre steder i verden
men det er måden altså
de dele er komponeret på
ligesom sprogets lyde
der hver for sig optræder i andre sprog
men som i vore munde blir til dansk
et sprog vi ikke bare taler
for at gøre os interessante
men for at forstå hinanden
hvad der tit kan være svært
men så dog for at forstå
hvad det er vi ikke forstår hos hinanden
og det er tit muligt.

Med disse indkredsninger nærmer Benny Andersen sig Søren Kierkegaards opfattelse af modersmålet, som det formes i »Stadier paa Livets Vej«, hvori det hedder, »et Modersmaal, der ikke puster og lyder anstrængt, naar det staar for det Uudsigelige, men sysler dermed i Spøg og Alvor, indtil det er udsagt«. Sådan arbejder Benny Andersen med at finde og forme sproget ikke langt borte, men tæt på, ikke dybt nede, men lige ved hånden. Når digtet rigtigt lykkes for ham, sker det som en lykkelig bemærkning, sprogligt uanstrengt og erkendelsesmæssigt i en ligefremhed, der overrumpler ved sin enkelhed.

Benny Andersen har et eminent øre for hverdagssproget, og ligesom Kierkegaard fremhæver modersmålets forkærlighed for »Mellemtanken og Bibegrebet og Tillægsordet«, kan vi fortsætte

helt i Benny Andersens ånd med »Stemningens Smaasnakken, Overgangens Nynnen, Bøjningens Inderlighed og den dulgte Velværens forborgne Frodighed«. Dette at være tæt på tingene, være til stede i sansningen og helt bevidst tro på sprogets indre oprindelighed er strukturen i det netværk af Benny Andersens digte, der tydeliggør Kierkegaards opfattelse af, at det danske sprog »forstaar Spøg nok saa godt som Alvor«.

Sproget er redskabet, humoren er formidlingen, og digtets ironiske pointe det, der vender udsagnet mod læseren. Det drejer sig om »At Komme Til Verden«, det drejer sig om »At Være Til Stede«. Det drejer sig om at modvirke verdens undergang og at passe på vor umulige liv. Man burde så meget ... man burde burde ... vi burde give Benny Andersen Modersmål-Prisen. Det være hermed gjort!

Beretning om Modersmål-Selskabet

Grethe F. Rostbøll

Året 1984-85 har været præget af de større administrative forandringer, der er affødt af, at jeg har overtaget formandsposten efter Poul Hansens 5-årige periode. Desuden er Sekretariatet flyttet til Niels Holck, Gedved Seminarium. Poul Hansen fungerer som næstformand med særligt ansvarsområde for ansøgninger til fonde og for pressedækning af vore arrangementer og udgivelser.

Der har i foråret været gennemført en medlemshvervning med annoncering i de større dagblade, og der er udsendt 10.000 eksemplarer af den nye, meget røde folder. Selskabet har modtaget ca. 140 nye medlemmer gennem denne kampagne, således at vi har kunnet fastholde medlemstallet omkring de tusinde. Heldigvis har Selskabet et fint forhold til pressen, der altid beredvilligt bringer indlæg fra Selskabet og dets medlemmer. Det er tydeligt, at mange journalister er interesseret i sprogets sag. Også for dem er sproget et værdifuldt redskab, som det er for alle, men i særlig grad for professionelle sprogbrugere.

I året, der er gået, har Selskabet udover årbogen om Holberg udgivet debatbogen »Sprog til Tiden«, om børns og unges sprog. Desuden udkommer vort medlemsblad »Sprog og Samfund« med tre-fire årlige numre. Her føres debat om sproglige problemer af mere dagsaktuel art, her bringes anmeldelser og diskussionsindlæg fra medlemmerne. I det seneste nr. af bladet har vi bragt uddrag af sommerens hede debat om den nye Retskrivningsordbog. Mange af Selskabets medlemmer har givet sig til kende med kritiske bemærkninger, og vi hilser den moderate udgave af ordbogen velkommen.

For et par år siden havde Selskabet en vellykket kronikkonkurrence i samarbejde med Jyllands-Posten om brugen af fremmedord. I foråret stillede Berlingske Tidende sig velvilligt til rådighed med spalteplads, redaktionel støtte og økonomisk opmuntring

til en konkurrence, specielt for unge under 25 år. Emnet, der var »De unge og sproget«, blev introduceret af formanden med kronikken »Sproget hos nutidens unge«. Der indløb op imod 100 besvarelser, og vinderne fik offentliggjort deres bidrag 19. april, 24. april og 2. maj. Førstepræmien blev vundet af Inga Sørensen, Holte, andenpræmien af Charlotte-Amalie Garnov og tredjepræmien af Peter Friis-Mikkelsen.

Samtidig med Modersmål-Selskabets arbejde med at styrke sprogets udtryksmuligheder i skrift og tale – i indhold og form, har naturligt nok andre kredse oplevet, hvor forsømt sproget blev i skole og uddannelse. Det er glædeligt for Selskabet, at der virkelig er sket noget på danskundervisningens område. Vores glæde udspringer ikke af partipolitisk interesse, men af sprogpolitiske overvejelser. Den nuværende undervisningsminister har taget vores – og andres påvisning af manglerne i folkeskole og gymnasium i danskfagets indhold så alvorligt, at han har udsendt nye vejledninger.

»I sit væsen er dansk et humanistisk fag«, hedder første sætning i »Dansk 84«, der er den nye vejledning til folkeskolen. Litteratur, også den klassiske, skal vægtes bedre, og det understreges fra første til sidste side, at indhold og form hører sammen. Arne J. Hermann har i »Sprog og Samfund« nr. 2 beskrevet Brostrømudvalgets indstilling for gymnasieskolen og læreruddannelsen, og det glæder Selskabet, at de lærerstuderende allerede fra sommerferien i år har fået flere timer i den obligatoriske danskundervisning.

»Sproget er også en vej til personlig erkendelse«, slutter undervisningsministeren. Det gode og præcise sprog er just Modersmål-Selskabets sag også i 1985.

Praktiske oplysninger om Modersmål-Selskabet

Selskabets formål
er at virke for bevarelse og udvikling af modersmålet som en grundlæggende forudsætning for dansk kultur og folkestyre. Det tilstræbes ved at vække forståelse for betydningen af en klar, udtryksfuld og varieret anvendelse af sproget i tale og skrift, med respekt for dialekterne og ved at formidle kendskab til forskning og uddannelse vedrørende det danske sprog.

Medlemskab
Årskontingentet er 90 kr. for enkeltmedlemmer, dog kun 60 kr. for pensionister og studerende. Kontingentet omfatter Årbogen, der udsendes i nov.-dec., medlemskab for det følgende kalenderår og dertil medlemsbladet Sprog og Samfund. For at blive medlem kan man henvende sig til et af bestyrelsens medlemmer eller til Sekretariatet Gedved Statsseminarium, 8751 Gedved, (05) 665200.

Udgivelser
Udover Årbogen udgiver Selskabet debatbøger og småskrifter. Alle udgivelser, der ikke er udsolgt, kan fås ved henvendelse til Reitzels Forlag.

Repræsentantskabet er pr. 20. maj 1985
Danmarks Biblioteksforening ved museumsleder *Inge Nørballe*
Dansk Forfatterforening ved forfatteren *Rune J. Kähler*
Gymnasieskolernes Lærerforening ved adjunkt *Eva Toft*
Foreningen for Folkehøjskoler ved højskolelærer *Bent Brier*
Landsforeningen for Bedre Hørelse ved forretningsfører *J. Thuesen*
Oplysningsforbundene
AOF ved sekretær *Ib Arne Rahr*
FOF ved generalsekretær *Per Himmelstrup*
LOF ved landsformanden, gårdejer *Povl Brøndsted,* MF

FO ved landsformanden, adjunkt *Henning Nielsen*
Professor, dr. oecon, tidl. minister *P. Nyboe Andersen*
Sognepræst, lektor, cand. polit. *Mette Koefoed Bjørnsen*
Direktør, cand. polit. *Erik Haunstrup Clemmensen*
Professor, dr. phil. *Jørgen Fafner*
Landsretssagfører, tidl. minister *Per Federspiel*
Hovedkasserer *Max Harvøe*
Vicedirektør, cand. polit. *Poul Høst-Madsen*
Afdelingsleder, cand. psych. *Mogens Jansen*
Direktør, cand. polit. *Arne Lund,* MF
Adm. direktør, cand. jur. *Steen Madsen*
Direktør, cand. pharm. *Knud Overø*
Hofmarskal, kammerherre *Hans Sølvhøj*
Journalist *Poul Thomsen*
Amtsskolekonsulent *V. Witt-Hansen*

Bestyrelsen er pr. 20. maj 1985
Formand
Højskolelærer, mag. art. Grethe Rostbøll, 5856 Ryslinge, telefon (09) 67 10 20, privat (09) 67 11 56.
Næstformand
Tidl. seminarielektor Poul Hansen, Hammerichsvej 3, 4760 Vordingborg, telefon (03) 77 32 23.
Sekretær og kasserer
Seminarielektor Niels Holck, Gedved Statsseminarium og HF-Kursus, 8751 Gedved, telefon (05) 66 52 00.

I øvrigt
Cand. phil. Gerda Thastum Leffers, Skolebakken 81, 2830 Virum, telefon (02) 85 76 44, sommer (02) 33 72 15.
Lektor, cand. mag. Arne J. Hermann, Lauggårds Vænge 36, 2860 Søborg.
Eksam. retoriklærer Kirsten Mandrup, L. E. Bruuns Vej 31, 2920 Charlottenlund.

Fængselsbetjent, stud. mag. Lars Pedersen, Drejøgade 10, 2100 København Ø.

Informationschef, civilingeniør Jan Pilegaard-Hansen, Bakketoppen 9, 2830 Virum.

Universitetslektor, cand. mag. Georg Søndergaard, Enebærvej 84, 5260 Odense S.

Suppleanter:

TV-anmelder, cand. phil. Bodil Steensen-Leth, Steensgaard, 5953 Tranekær.

Skoledirektør Karl Hårbøl, Rådhuset, 4220 Korsør.

Forfatteren, seminarielektor Preben Ramløv, Dysseager 11, 2720 Vanløse.

Modersmål-Selskabet har
tidligere udgivet

Vort modersmål er ...
Årbog 1980 (uds.)

Sproget i Industrisamfundet
Årbog 1981

Så tal dog dansk!
Årbog 1982

Det levende ord
Årbog 1983 (uds.)

Den levende Holberg
Årbog 1984
C. A. Reitzels Forlag

Debatserien
Hvor går dansk hen?:

Syv synspunkter på modersmål
og danskundervisning (I)

Hvor lærer lærerne dansk? (II)

Dansk i Æteren (III)

Sprog og Køn (IV)
C. A. Reitzels Forlag, 1984
2. oplag 1985

Sprog til tiden (V)
C. A. Reitzels Forlag, 1985

Serien er i kommission hos
Kroghs Skolehåndbog A/S, Vejle